

Муассис: Институти забон ва адабиёти
ба номи Рӯдакии Академияи миллии
илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар Ҳаким

Муовини сардабир
н.и.ф. Абдурахмон Абдуманнонов

Дабири масъул
Олим Бухориев

Нишони мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи
миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон,
хучраи 11, дафтари маҷаллаи
«Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221 -22-
40

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755
Сомонаи мо: <https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: sukhanshinosi.iza.tj

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст аз
5-уми апрели 2012 таҳти № 0098/мҷ,
бори дуюм аз 12-уми ноябри соли 2015
таҳти № 0095/мҷ ва бори сеюм аз 7-уми
сентябри 2017 таҳти № 023/ МҶ-97 ба
қайд гирифта шудааст.

Ҳайати таҳрир:

Боймурод Шарифзода
(директори ИЗА АМИТ),
Мирзо Муллоаҳмад
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Мирзо Ҳасани Султон
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Сайфиддин Назарзода
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Саҳидод Раҳматуллозода
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Абдунабӣ Сатторзода (д.и.ф., проф.),
Олимҷон Ҳочамуродов (д.и.ф., проф.),
Ҳоким Қаландариён (д.и.ф.),
Олимҷон Қосимов (д.и.ф.),
Тоҷиддин Мардонӣ (д.и.ф.),
Сӯфизода Шодимуҳаммад (д.и.ф.),
Мурувватиён Джамила (д.и.ф.),
Мирзоев Сайфиддин (н.и.ф.),
Муҳаммадиев Шамсиддин (н.и.ф.),
Мажнунов Абдуламин (н.и.ф.),
Маликзод Азурат (н.и.ф.),
Аламшоев Шервоншо (н.и.ф.).

Ҳайати мушовара: Франсис Ришар (Франсия),
Шариф Шукӯров (Россия), Замир Саъдулло (Чин),
Алӣ Акбаршоҳ (Ҳинд), Орифи Навшоҳӣ
(Покистон), Мучиби Меҳрӯд (Афғонистон),
Александр Хейзер (Олмон), Чаъфар Муҳаммад
(Ўзбекистон), Садри Саъдиев (Ўзбекистон).

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии
Тоҷикистон, 2021.

Маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» ба Феҳристи
маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шудааст.

Маҷаллаи илмӣ

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
ИМЕНИ РУДАКИ

Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год

Учредитель: Институт языка и литературы
имени Рудаки Национальной академии
наук Таджикистана

Главный редактор
д.ф.н. Аскар Хаким

Заместитель главного редактора
к.ф.н. Абдурахмон Абдуманнонов

Ответственный секретарь
Олим Бухориев

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21,
Институт языка и литературы имени
Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана, каб. 11, редакция журнала
«Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40

Подписной индекс в каталоге «Почта
таджик» - 77755

Наш веб-сайт: <https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: sukhanshinosi.iza.tj

Журнал зарегистрирован Министерст-
вом культуры Республики Таджикистан
15 апреля 2012 г. за № 0098/мч,
перерегистрирован 12 ноября 2015 года за
№ 0095/мч и 7 сентября 2017 г. за № 023/
мч- 97.

Редакционная коллегия:

Б. Шарифзода (директор ИЯЛ НАНТ),
М. Муллоахмад (член-корр НАНТ, д.ф.н.),
М. Султон (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
С. Назарзода (член- корр. НАНТ, д.ф.н.),
С. Рахматуллозода (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
А. Сатторзода (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Суфизода (д.ф.н.),
Дж. Мурувватиён (д.и.ф.),
С. Мирзоев (к.ф.н.),
Ш. Мухаммадиев (к.ф.н.),
А. Мажнунов (к.ф.н.)
А. Маликзод (н.и.ф.),
Ш. Аламшоев (н.и.ф.).

Редакционный совет: Франсис Ришар
(Франция), Шариф Шукуров (Россия), Али
Акбаршоҳ (Индия), Орифи Навшохи
(Пакистан), Муджиби Мехрдод
(Афганистан), Александр Гейзер (Германия),
Джаъфар Мухаммад (Узбекистан), Садри
Саъдиев (Узбекистан).

Душанбе © Институт языка и литературы имени
Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана, 2021.

Научный журнал «Словесность» входит в
Перечень рецензируемых научных журналов
ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСӢ

Офаридоев Н. Масоили таҳқиқи муқосавии грамматикаи забонҳои тоҷикӣ ва қирғизӣ	5
Абдуллоева З. Хусусиятҳои грамматикӣ истилохотсозии мусиқӣ дар забони тоҷикӣ	12
Ҳикматов Ҷ. Мавқеи калимаҳои мураккаб ва ибораҳои конкретӣ абстрактӣ дар муҳаммасоти Мухлиси Бадахшонӣ	22
Чумбаева Б. Оид ба омилҳои рушди истилохоти ҷамъиятӣ - сиёсӣ дар забони форсӣ	29
Муҳайёи Маҳмадшо. Калимаҳои таърихӣ ва кӯҳнашуда дар романи «Восеъ»-и С. Улуғзода	40
Кенҷазода М. Низомии сохтҳои ҷумлаҳои сода дар забони тоҷикӣ	50
Халиков М. Муродифҳои пайҳам ва воситаи алоқаи онҳо	61

АДАБИЁТШИНОСӢ

Ваҳҳобзода Р. Таносуби илҳом ва дониш дар офариниши шеър ...	72
Асозода Ҳ. Васфи шоҳи одил дар осори Алии Ҳамадонӣ	88
Шарифова Г. Нақши ҳуруф дар тасвирсозии Камоли Хучандӣ	97
Шоziёева Г., Салоҳитдинова М. Саҳми муҳаққиқони англис дар омӯзиши адабиёти форсии тоҷикӣ	107
Бухориев О. Фурӯғи маърифати бомдодӣ дар шеъри Ҳофиз	114
Холов А. Таҳлили қиёсии қасидаи «Тоияи қубро»-и Ибн ал-Фориз ва тарҷумаи “Тоия”-и Абдурраҳмони Ҷомӣ	132
Юсупов М. Баёз – сарчашмаи муҳими омӯзиши таърихи адабиёти классикӣ	144

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

Раҳмонӣ Р. Этнолингвистика ва фолклор	153
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Офаридаев Н. К вопросу о сопоставительном исследовании грамматики таджикского и кыргызского языков	5
Абдуллоева З. Грамматические особенности музыкальной терминологии в таджикском языке	12
Хикматов Дж. Положение сложных слов и конкретных и абстрактных фраз в мухаммасах Мухлиса Бадахшани.....	22
Джумъаева Б. К вопросу о факторах развития общественно-политической терминологии в персидском языке.....	29
Мухайё Махмадшо. Историзмы и архаизмы в романе «Восе» С.Улугзода.....	40
Кенджазода М. Структурная система простых предложений в таджикском языке	50
Халиков М. Последовательные синонимы и их средство связи....	61

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Ваххобзода Р. Соотношение вдохновения и знания в стихотворчестве.....	72
Асозода Ҳ. Описание справедливого царя в произведениях Али Хамадони.....	88
Шарифова Г. Роль буква в изображениях Камола Худжанди...	97
Шозиёева Г., Салохитдинова М. Вклад английских исследователей в изучении таджикско- персидской литературы...	107
Бухориев О. Сияние мудрости озарения (ишракизма) в поэзии Хафиз Шерози.....	114
Холов А. Сравнительный анализ касыди Ибн аль-Фариза «Тойя Кубро» и перевода «Тойя» Абдуррахмана Джоми.....	132
Юсупов М. Баязы – важные источники по изучению истории классической литературы.....	144

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Равшан Раҳмонӣ. Этнолингвистика и фольклор.....	153
---	-----

ЗАБОНШИНОСӢ

УДК 811.161.1

МАСОИЛИ ТАҲҚИҚИ МУҚОИСАВИИ ГРАММАТИКАИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ҚИРҒИЗӢ

Н.Офаридоев

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Омӯзиши муқоисавии забонҳо дар забоншиносӣ баробари рушди усули таърихӣ-муқоисавӣ оғоз ёфта, то имрӯз идома дорад. Таҳқиқи муқоисавии забонҳоро метавон аз чанд ҷиҳат мавриди баррасӣ қарор дод. Аз як тараф, омӯзишу баррасии муқоисавӣ-таърихӣ забонҳои ҳеш (ҳамгурӯх), ки тавассути усулҳои гуногун таҳқиқ карда мешавад ва ҳадафҳои муайянеро дар бар мегирад. Таҳқиқоти муқоисавӣ – таърихӣ забонҳои ҳеш ба мақсади ошкор сохтани қонуниятҳои инкишофи низоми фонетикӣ ва грамматикӣ ҳар як забон дар муносибат ба забони мабдаъ, дар асоси далелҳои забонҳои зинда барқарор намудани падидаҳои савтӣ ва дастурии забонҳои матрук анҷом дода мешавад. Аз тарафи дигар, таҳқиқи муқоисавии забонҳо дар заминаи омӯзишҳои типологӣ сурат мегирад, ки ҳадафи он муайян намудани қонуниятҳои универсалӣ (умумӣ) дар сохтори дастурии забон ба шумор меравад.

Омӯзиши муқоисавӣ-типологӣ дорои аҳамияти амалӣ мебошад зеро барои дарёфти усулҳои самарабахши таълими ин ё он забони хориҷӣ барои соҳибони забони муқоисашаванда муҳим арзёбӣ мешавад. Изофа бар ин, ҷиҳати ошкор сохтани раванди қонунҳои дохилии забонҳо таҳқиқи муқоисавӣ – типологӣ метавонад мавриди истифода қарор гирад.

Забонҳои гуногун дорои қонунҳои умумии дохилии инкишофу тағйирёбӣ мебошанд. Ин қонунҳо дар дохили забон амал мекунанд, аз ин рӯ аз қонунҳои дигари ҳаводиси ҷомеа тафовут доранд. Дар дохили забон хусусиятҳои умумӣ ҳастанд ва метавон онҳоро нисбат ба аксари забонҳо татбиқ намуд. Қонунҳои гузариши сифатии забонҳо аз тариқи инкишофи дурудароз ва тадриҷии унсурҳои сифатан нави сохторӣ дар забон бо роҳи тадриҷан матрук гардидани унсурҳои кӯҳнаи забонӣ;

устувории асоси забон; тағйирёбии нобаробари ҷанбаҳои ҷудогонаи сохтори забон; типикунонии тамоюли тағйирёбии типии овозҳо, сохтани калимаҳо, корбурди батакрори қолабҳои синтаксисӣ; тафовутнокии тамоюли ифодаи маъноӣ грамматикӣ тавассути формантҳои алоҳида ва аз байн рафтани формантҳои омонимӣ аз ҳамин ҷумлаанд. Ин қонунҳо дар тамоми давраи инкишофи забон амал карда, ба ҳамаи забонҳо дахл доранд ҳодисаи ҷамъиятӣ ва воситаи муомила будани забонро инъикос мекунанд [3, 58].

Дар баробари ин қонунҳои рушди забонро аз қоидаҳои забон бояд фарқ намуд. Қоидаҳои грамматикӣ аз натиҷаи қонуни дохилии рушди забон сарчашма мегиранд, ки дар раванди амалкарди забон шакл гирифта, ба қонунҳои забон иртибот доранд. Серистеъмол гардидани унсурҳои нави забон боиси пайдоиш ва шаклгирии қоидаҳои нав гардида, қоидаҳои каммаҳсул аз истеъмол мебароянд.

Омӯзиши қонунҳои инкишофи забони муайян инкишофи забонро дар раванди амалкарди он нишон медиҳад. Ба ибораи дигар, ҷигунагии рушди таърихии забонро инъикос мекунад. Раванди инкишофи забонҳо аз ҳамдигар тафовут дорад, зеро сохтори гуногуни ҳар як забон дорои равандҳо ва падидаҳои гуногун мебошад.

Дар Тоҷикистон таҳқиқи муқоисавӣ – типологӣ забонҳо, махсусан забони тоҷикӣ, дигар забонҳо (русӣ, англисӣ, олмонӣ, узбекӣ, хитой) ба роҳ монда шуда, асару мақолаҳои илмӣ зиёд ба нашр расидаанд[4]. Аммо омӯзиши муқоисавӣ – типологӣ забонҳои тоҷикӣ ва қирғизӣ то ҳол сурат нагирифтааст.

Забонҳои тоҷикӣ ва қирғизӣ ба хонаводаҳои гуногуни забонӣ дохил мешаванд. Забони тоҷикӣ аз гурӯҳи забонҳои эронӣ буда, ба оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ мансуб аст. Забони қирғизӣ аз гурӯҳи забонҳои туркӣ буда, ба оилаи забонҳои олтойӣ мансуб мебошад.

Низоми дастурии забони тоҷикӣ сохтори аналитикӣ дорад. Муносибатҳои грамматикӣ дар забон тавассути пешоянду пасояндҳо ва пайвандакҳо ифода меёбанд. Чунин хусусият ба забони қирғизӣ низ хос аст.

Тафовути миёни забонҳо аз рӯи ду гурӯҳи унсурҳо зоҳир мегардад: таркиби луғавӣ, ва сохтори грамматикӣ. Низоми грамматикӣ маҷмӯи воситаҳои грамматикиро дар алоқамандӣ дар бар мегирад. Ҳар як забон сохтори дастурии худро дорад. Вижагии сохтори забон хусусияти низоми грамматикӣ онро нишон медиҳад. Забони тоҷикӣ аз забони қирғизӣ на танҳо аз рӯи таркиби луғавӣ, балки аз рӯи хусусияти сохторӣ, ки низоми дастурии онро ташкил медиҳад, тафовут дорад.

Маълум аст, ки дастури (грамматикаи) ҳар як забон вобаста ба ду воҳиди асосӣ – калима ва ҷумла ба морфология (сарф) ва синтаксис (наҳв) ҷудо мешавад. Ҳар кадоме аз инҳо мавзӯи баҳси худро дошта, бо ҳам алоқаманданд. Мавзӯи асосии баҳси морфология категорияҳои грамматикӣ мебошад. Категорияи грамматикӣ маҷмӯи унсурҳои забон (калима, қисми маънодори калима, таркиби калима)-ро, ки маънои грамматикиро ифода мекунанд, дар бар мегирад. Категорияҳои грамматикӣ аз ҷиҳати амалкард ва мавҷудият дар забонҳо фарқ мекунанд. Гурӯҳе аз забонҳо дорои категорияҳои грамматикӣ мебошанд, ки дар гурӯҳи забонҳои дигар вучуд надоранд.

Байни забонҳои қирғизӣ ва тоҷикӣ аз ҷиҳати амалкарди категорияҳои грамматикӣ тафовутҳое дида мешаванд. Баъзе аз категорияҳо дар ҳарду забон қисман вучуд доранд. Тарзи ифодаи категорияҳои грамматикӣ низ дар онҳо бо роҳҳои гуногун зӯҳур меёбанд. Категорияи ҷинсият дар ҳарду забон вучуд надорад. Тарзи ифодаи ҷинсият бештар ба тариқи лексикӣ сурат мегирад.

Дар низоми дастурии забон воситаҳои грамматикӣ нақши умда доранд. А.А. Реформатский 9 тарзу воситаҳои грамматикиро ҷудо мекунад, ки дар забон барои ифодаи муносибатҳои гуногун истифода мешаванд: аффиксатсия, флексияи дохилӣ, такрор, васлшавии калимаҳо, калимаҳои ёридиҳанда, тартиби калима, зада, интонатсия, супплетивизм [5,227].

Дар ҳарду забон аффиксҳо ба калимасоз ва шаклсоз ҷудо мешаванд. Дар забони қирғизӣ аффиксҳои шаклсоз чун анҷомаҳои падежӣ истифода мешаванд, ки ба забони тоҷикӣ хос нест. Дар забони тоҷикӣ вандҳои шаклсоз чун нишондиҳандаҳои ҷамъбандӣ ва бандакҳои хабарӣ ва феълӣ истифода мешаванд.

Дар тағйири маъно ва вазифаи грамматикии калима флексия низ нақши муайян мебозад, вале ин падида хоси забони қирғизӣ набуда, дар забони тоҷикӣ дар бахши асосҳои феълӣ дида мешавад, ки сабабҳои таърихӣ дорад.

Такрори реша ё қисман такрор ёфтани он бо тағйироти муайян низ чун воситаи ифодаи грамматикӣ барои ифодаи маънои грамматикӣ ба кор бурда мешавад. Дар забони қирғизӣ ин падида дар истифодаи ба феъли ҳоли замони ҳозира мушоҳида мешавад ва тобишҳои муайяни маъноиро ифода мекунад. Дар забони тоҷикӣ барои ифодаи дараҷаи зиёд, маънои зиёд будани аломати предмет, ҳодиса ва воқеаро мефаҳмонад, маъноеро мефаҳмонад, ки аломат дар предмет аз меъёри муътадил беш аст: *калон-калон, дароз-дароз* ва ғ.[1,139]. Чунин тарзи ифодаи аломат дар забони қирғизӣ низ ба мушоҳида мерасад.

Дар нутқи гуфтугӯии қирғизӣ таркибҳои *чай-най, китаб – мета* ба кор бурда мешавад, ки маънои чомеъро далолат мекунанд. Дар забони тоҷикӣ низ ин падида дар нутқи гуфтугӯӣ баъзан ба кор бурда мешавад.

Васлшавии калимаҳо воситаи муҳимми сохтани калимаҳои мураккаб аз реша ва асосҳои гуногун махсуб меёбад. Сохтани калимаҳои мураккаб аз ҷиҳати сохту таркиб дар ҳарду забон тафовути ҷиддӣ надорад. Дар ҳар ду забон ҳам калимаҳои мураккаб аз реша ва асосҳои гуногунмаъно сохта шуда, соҳиби маъно ва мафҳуми нав мегарданд. Аз ҷиҳати таркиби сарфӣ калимаҳои мураккаб аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ шакл мегиранд. Дар забони қирғизӣ ҷузъҳои калимаҳои мураккаб аз ҳамдигар ҷудо навишта мешаванд (таш бака), дар забони тоҷикӣ бошад, якҷо навишта мешаванд. Тарзи серистеъмоли сохтани калимаҳои мураккаб дар забони қирғизӣ таркиби исму феъл мебошад, ки феълҳои мураккабро ба вучуд меоварад (жоп бер «ҷавоб деҳ», жардам бер «ёрӣ расон»). Лозим ба ёдоварист, ки муродифҳо ва таркибҳои ҷуфт дар забони қирғизӣ чун калимаҳои мураккаб шинохта шудаанд (ага тууган – «хешу табор», эте эне – падару модар).

Калимаҳои ёридиҳанда вазифаи номинативӣ надоранд ва барои ифодаи муносибати грамматикии байни калимаҳои мустақил, ибора ва ҷумла хизмат мекунанд. Ба гурӯҳи ҳиссаҳои

ӓридрихандаи нутки забони тоҷикӣ пешоянду пасоянд, пайвандак, ҳиссаҷа ва нидо дохил мешаванд. Дар забони қирғизӣ ба ғайр аз пасоянду пайвандакҳо инчунин феълҳои ӓридриханда, калимаҳои ифодакунандаи дараҷа ва исмҳои махсуси ӓридриханда, ки аз ҷиҳати вазифа ба пасояндҳо шабоҳат доранд, ба қатори калимаҳои ӓридриханда мансубанд. Калимаҳои ӓридриханда вазифаи сарфӣ ва наҳвиरो бо тарзҳои гуногун иҷро мекунанд. Дар забони қирғизӣ пешояндҳо вучуд надоранд, вазифаи онҳоро пасояндҳо адо мекунанд.

Тартиби калима низ дар ифодаи маънои грамматикӣ нақши муайян дорад. Тартиби калима метавонад вазифаи грамматикиро тағйир диҳад (*Духтар модарро дӯст медорад. Модар духтарро дӯст медорад*).

Дар забони қирғизӣ тартиби муқарраршудаи калима дар ибора ба назар мерасад, ки ҳоси забонҳои сохти агглютинативӣ мебошад. Мувофиқи тартиби муқарраршуда муайянкунанда доимо пеш аз муайяншаванда меояд (бийкек тоо – кӯҳи баланд, жакшы китеп – китоби хуб, ниг: жакшы оқуйт – хуб хондан). Дар забони қирғизӣ миқдори муайяни калимаҳо нишондоди махсуси морфологӣ надошта мансубияти онҳо ба ҳиссаи нутқ танҳо тавассути тартиби калима ошкор мегардад.

Зада ба вазифаи воситаи грамматикӣ истифода бурда мешавад. Зада дар ҳар ду забон аз ҷиҳати табиати фонетикӣ умумият дорад ва дар баъзе мавридҳо чун воситаи грамматикӣ хизмат мекунад. Дар забони қирғизӣ зада вазифаи шаклфарккуниро адо мекунад.

Супплитивизм дар сохтори дастурии як қатор забонҳо ба мансубияти ду калимаи гуногунреша ва гуногунасос далолат мекунад, ки аз ҷиҳати маънои лексикӣ ҳамгун буда, ду калимаи тафовутдошта тарзи грамматикӣ ҷудо намудани маънои грамматикӣ мебошад. Ин падидаи забониро метавон дар асосҳои баъзе феълҳои забони тоҷикӣ мушоҳида кард (бин –дид, ой –омад) . Маводи дастурҳои илмӣ забони қирғизӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки падидаи мазкури дастурӣ дар ин забон ба назар намерасад.

Ҳамин тариқ, омӯзиши муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва қирғизӣ имконият медиҳад, ки ба баъзе масоили норавшани дастури ҳарду забон равшанӣ андохта шавад. Барои таълими ин

забонҳо усулҳои самарабахш ба тариқи муқоисавӣ омода карда шуда. дастурҳои таълимию методӣ таҳия гарданд.

КИТОБНОМА

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 1985. – 350 с.
2. Захарова О.В. Сопоставительная грамматика русского и кыргызского языков / О.В.Захарова. – Фрунзе: Мектеп, 1965. –165 с.
3. Лившиц В.А. О внутренних законах развития таджикского языка / В.А. Лившиц. // Забоншиносӣ, 2010, № 1. – С. 56-76.
4. Мамадназаров А. Библиографический указатель работ по сопоставительно-типологическому исследованию языков в Республике Таджикистан / А.Мамадназаров. –Душанбе: Эр-граф, 2016. – 380 с.
5. Реформацкий А.А. Введение в языкознание / А.А. Реформатский. –М.: Учпедгиз, 1985 . – 300 с.

**МАСОИЛИ ТАҲҚИҚИ МУҚОСАВИИ ГРАММАТИКАИ
ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ҚИРҒИЗӢ**

Мақола ба масъалаҳои омӯзиши муқоисавии грамматикаи забонҳои тоҷикӣ ва қирғизӣ бахшида шудааст. Маълум аст, ки дастури (грамматикаи) ҳар як забон вобаста ба ду воҳиди асосӣ – калима ва ҷумла ба морфология (сарф) ва синтаксис (наҳв) ҷудо мешавад. Ҳар кадоме аз инҳо мавзӯи баҳси худро дошта, бо ҳам алоқаманданд. Мавзӯи асосии баҳси морфология категорияҳои грамматикӣ мебошад. Категорияи грамматикӣ маҷмӯи унсурҳои забон (калима, қисми маънодори калима, таркиби калима)-ро, ки маънои грамматикиро ифода мекунанд, дар бар мегирад. Категорияҳои грамматикӣ аз ҷиҳати амалкард ва мавҷудият дар забонҳо фарқ мекунанд. Гурӯҳе аз забонҳо дорои категорияҳои грамматикӣ мебошанд, ки дар гурӯҳи забонҳои дигар вуҷуд надоранд.

Байни забонҳои қирғизӣ ва тоҷикӣ аз ҷиҳати амалкарди категорияҳои грамматикӣ тафовутҳои зиёде мешаванд. Баъзе аз категорияҳо дар забонҳо қисман вуҷуд доранд. Тарзи ифодаи категорияҳои грамматикӣ низ дар забонҳо бо роҳҳои гуногун зуҳур меёбанд.

Вожаҳои калидӣ: забони тоҷикӣ, забони қирғизӣ, таҳқиқи муқосавӣ – типологӣ, категорияи грамматикӣ, аффиксатсия, васлиавӣ, такрор.

**К ВОПРОСУ О СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ ИССЛЕДОВАНИИ
ГРАММАТИКИ ТАДЖИКСКОГО И КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКОВ**

Статья посвящена вопросу сопоставительного изучения таджикского и кыргызского языков. Известно, что в грамматике, в зависимости от наличия двух основных едениц - слова и предложения, выделяются два основных раздела – морфология и синтаксис, каждый из которых имеет свой объект изучения, в то же время взаимосвязаны. Основным объектом изучения морфологии являются грамматические категории. Грамматические категории – это совокупность элементов языка (слово, значимая часть слова, сочетание слова), выражающих грамматическое значение. Грамматические категории отличаются в языках по функционированию и наличию. Те или иные категории представлены в одних группах языков, в то же время отсутствуют в других группах.

Таджикский и кыргызский языки имеют некоторые отличия по функционированию грамматических категорий. Некоторые категории имеют частичное функционирование в том или ином языке. Имеются различные способы выражения одной и той же грамматической категории в данных языках.

Ключевые слова: таджикский язык, кыргызский язык, сопоставительно-типологическое исследование, грамматическая категория, аффиксация, сложение, повторы.

**ON THE COMPARATIVE STUDY OF THE GRAMMAR
OF THE TAJIK AND KYRGYZ LANGUAGES**

The article is devoted to the comparative study of the Tajik and Kyrgyz languages. It is known that in grammar, depending on the presence of two main units - words and sentences, there are two main sections: morphology and syntax, each of which has its own object of study and have various connections with each other. The main object of studying morphology is grammatical categories. Grammatical categories are a set of language elements (a word, a significant part of a word, a combination of words) that express grammatical meaning. A grammatical category based on the functioning and presence of different representations in languages. Certain categories are represented in one group of languages, while they are absent in other groups of languages.

Tajik and Kyrgyz languages have some differences in the functioning of grammatical categories. Some categories have partial functioning in a

particular language. There are different ways of expressing the same grammatical category in these languages.

Keywords: *Tajik language, Kyrgyz language, comparative typological study, grammatical category, affixation, addition, repetitions*

Маълумот дар бораи муаллиф: Офаридаев Н. – доктори илмҳои филология, профессори кафедраи забони тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. тел: Е.-mail: ofarida_n@mail.ru tel:+99293 9314032

Сведения об авторе: Офаридаев Н. – доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка ХГУ им. М.Назаршоева. Е.-mail: ofarida_n@mail.ru tel:+99293 9314032

Information about the author: Ofaridaev N. – Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Tajik language, Khorog State University named after M. Nazarshoev. E.-mail: ofarida_n@mail.ru tel:+99293 9314032

УДК 809.155.0:78(091)

ХУСУСИЯТҲОИ ГРАММАТИКИИ ИСТИЛОҲОТСОЗИИ МУСИҚӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Абдуллоева Заррина

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Истилоҳсозӣ бе ҳеҷ шакку шубҳа заминаи асосии рушду пешрафти ҳар соҳаи илму санъат ба ҳисоб меравад. Истилоҳоти ҳар забон, аз ҷумла истилоҳоти мусиқӣ дар он, маъмулан дар заминаи қолабҳои бунёдии калимасозии ҳамин забон сохта мешаванд.

Бояд таъкид кард, ки истилоҳоти мусиқӣ дар забони тоҷикӣ аз ҷиҳати сохт ба чор гурӯҳ тақсим мешаванд:

1. Истилоҳоти сода: **садо, овоз, суруд, тор, мақом, даф, табл, най, руд...**
2. Истилоҳоти сохта: **захма, Салмак, думбак, Ҳусайнӣ, Аврангӣ, Ноқусӣ...**
3. Истилоҳоти мураккаб: **дотор, Дугоҳ, Сегоҳ, Чоргоҳ, Панҷгоҳ, Шашмақом, Чорзарб, Шахноз, Бастанигор, Мушкдона...**

4. Истилоҳоти таркибӣ: **Наврӯзи Ачам, Ганчи бодовард, Мехргони бузург, Тахти Ардашер, Тахти Ковус...**

Дар масъалаи калимасозии забонҳои форсии тоҷикӣ, ки решаи ягона ва қолабҳои муштарак доранд, муҳаққиқони ватанӣ хориҷӣ таҳқиқоти зиёди арзишманд анҷом додаанд.

Дар аксари осори муҳаққиқон дар бораи се усули калимасозии исму сифат: пасвандафзӣ (суффиксация), пешвандафзӣ (префиксация) ва таркиббандӣ дар ин забонҳо изҳори назар кардаанд [2, с. 203-230].

Ба андешаи муаллифони «Асосҳои забоншиносии эронӣ», калимасозӣ дар ин забонҳо бо истифода аз шеваҳои омехтаи калимасозӣ низ имконпазир аст: 1) пасвандафзӣ ва пешвандафзӣ, 2) таркиббандӣ ва пасвандафзӣ, 3) таркиббандӣ ва пешвандафзӣ ва 4) таркиббандӣ, пасвандафзӣ ва пешвандафзӣ [2, с.203].

Эроншиносии маъруфи рус Ю.А. Рубинчик чор шеваи зерини калимасозии исму сифатро дар забони форсӣ таъкид мекунад:

- 1) воҷасозӣ тавассути вандҳо;
- 2) асосбандӣ – пайваст шудани асосҳои исм ва феъл (основосложение);
- 3) калимашавии ибораҳо (лексикализация словосочетаний);
- 4) ба исму сифат гузаштани ҳиссаҳои дигари нутқ [3, с.93].

Донишманди дигари рус Л.С. Пейсиков панҷ усули калимасозии забони форсиро таъйид мекунад:

1. Вандафзӣ (аффиксация);
2. Нимвандафзӣ (полуаффиксация);
3. Ҷотабдилӣ (транспозиция);
4. Вожаафзӣ;
5. Калимашавии ибораҳо [3, с.92].

Забоншиносии маъруфи тоҷик Ш. Рустамов шаш усули воҷасозии исмро дар забони тоҷикӣ таъкид кардааст [3, с.93].

Истилоҳоти мусиқии тоҷикӣ низ бо ҳамин усулҳои маъмули калимасозӣ сохта шудаанд.

1. Усули сарфӣ, яъне сохтани калима бо пешванд ва пасвандҳо аз роҳҳои асосии сохтани истилоҳоти мусиқии тоҷикӣ.

а) сохтани вожа бо пешванд;

б) сохтани вожа бо пасванд;

2. Усули нахвию сарфӣ:

а) сохтани вожаҳои мураккаб;

б) сохтани вожаҳои омехта;

3. Усули сарфию нахвӣ - аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи дигари нутқ гузаштани вожа;

4. Усули луғавию нахвӣ - ба вожаи мураккаб табдил шудани ибораи изофӣ ё ҷумла. Ин шева дар вожасозии форсию тоҷикӣ каммаҳсул аст.

5. Усули луғавию маъноӣ. Ин шева ба сермаъноии вожаҳо ва ба миён омадани омонимҳо вобаста аст.

Ҳамчунин бархе аз забоншиносон дар хусуси вожасозии ихтисораҳо дар забони форсию тоҷикӣ мулоҳиза рондаанд, вале шеваи мазкур дар ин забонҳо бемаҳсул аст.

Ҳамагуна истилоҳоти илмӣ низ мисли калимоту вожаҳои дигар ба ҳамин усулҳои маъмули вожасозӣ сохта мешаванд ва аз ин миён сохтмони дастурии истилоҳоти осори нахустини илмӣ форсии дарӣ истисно нест.

Забоншиноси тоҷик Мирзо Ҳасани Султон аз лиҳози сохтмони дастурӣ панҷ усули маъмули истилоҳозии тоҷикиро дар намунаи истилоҳоти осори илмӣ қадимтарини форсии дарӣ таъкид кардааст [3, с.94-128].

Дар ин таҳқиқот шаш усули асосии истилоҳозии мусиқӣ тоҷикӣ муайян ва муқаррар карда шудааст.

1. Усули сарфии истилоҳозии мусиқӣ

Усули сарфӣ, яъне сохтани истилоҳи мусиқӣ бо вандҳо – пешвандҳо ё пасвандҳо.

а) сохтани истилоҳи мусиқӣ бо пешвандҳо:

- бо. Ин пешванд бо исм ҳамроҳ шуда сифати аслие месозад, ки дорой ва соҳибиятро мефаҳмонад. Аз пешоянди *bā*, *abā* < ф.м. *abāg* // *arāk* < у.э. *urākā*, муқоиса шавад: ав. ура, ф.б. *urā* ба маънии «бо», «ҳамроҳ» ба миён омадааст): **Боравзана** (оҳанги қадима, ки дар “Фарҳанги Ҷаҳонگیر” ва ашъори Манучехрии Домғонӣ ба он ишора шудааст) [9, с.292].

Соате Севортиру соате Кабки дарӣ,

*Соате Сарвистону соате **Боравзана** (Манучехрӣ).*

б) сохтани истилоҳи мусиқӣ бо пасвандҳо:

-а (пасвандест, ки исми ифодакунандаи ашё месозад): **захма** – чӯбаки борик, ки ба он сози мусиқӣ навохта мешавад, мизроб.

*Ман ҳам рубоби шиқаму шиқам рубобӣ аст,
В-он лутфҳои захмаи раҳмонам орзуст* (Мавлавӣ).

-ак. Ин пасванд маънии тасғир ва ё хурд буданро ифода мекунад): **Нишобурак**, **Салмак**, **Исфаҳонак**, **Мухолифак** – номи оҳанг; **таблак**, **думбак** – номи сози мусиқӣ.

*Зи Исфаҳон касе к-ӯ гаит оғоҳ,
Ба Найрезу Нишобурак барад роҳ* (Кавкабии Бухорӣ).

-бон. Ин пасванд аз исмҳои исми нав месозад, ки шахсро аз рӯи касбу кор ва машғулиятро ифода мекунад, ки он аз асоси калима муайян мегардад: **Полезбон** (номи оҳанг).

*Ин занад бар чангҳои сугдиён Полезбон,
В-он занад бар нойҳои луриён Озодвор.* (Манучехрӣ).

-вор. Ин пасванд бо сифат ва исм ҳамроҳ гардида, сифат месозад: **Озодвор** (номи оҳанг), **Ганчвор** (номи оҳанг).

*Дастонҳои чангаи Сабзабахор бошад,
Наврӯзи Кайқубодию Озодвор бошад.* (Манучехрӣ).

-гар. Ин пасванд дар забони тоҷикӣ барои сохтани истилоҳоте ба кор меравад, ки шуғлу касбу ҳунаро ифода мекунад: **хунёгар**, **бозигар**, **ромишгар**:

*Хаёле барангезам аз пайкаре,
Ки н-орад чунон ҳеч бозигаре* (Низомӣ).

-зор. Ин пасванд бо исм ҳамроҳ шуда калимае месозад, ки маънои фаровониро ифода мекунад: **Гулзор** (номи оҳанги Борбад).

-истон. Ин пасванд исмҳое месозад, ки маънии маконӣ доранд: **Сарвистон** – лаҳни Борбад.

-й. Ин пасванд аз исм сифати нисбӣ ва гоҳо исм месозад): **дуторӣ**, **рубобӣ**, **нойӣ**, **карнойӣ**, **Хусайнӣ** [58, с.67], **Баётӣ** [5, с. 68], **Сипехрӣ** [5, с.86], **Хузӣ** [5, с. 88], **Нокусӣ**, **Аврангӣ**, **қаландарӣ** (усули зарб) [5, с. 96], **шерозӣ** (усули зарб) [5, с. 96], **харбӣ** (усули зарб) [5, с. 96].

-ия (асли баромади ин пасванд мушаххас нест): **Гардония** [5, с. 89].

-он (аломати чамъ аст): **Сипахбадон** (номи оҳанг).

-она. Пасванди каммаҳсул буда, аз пасванди таркибии ф.м. -ānag // -ānak мураккаб аз -ān (< у.э. -āna) ҷамъи -ak (< у.э. -aka) ибтидо меёбад. Ин пасванди сифатсозу зарфсоз аст: **Зангона** (парда ва лаҳне аз мусиқии қадим),

-ча. Бо истифода аз ин пасванд дар осори илмӣи форсии тоҷикӣ истилоҳоте сохта шудаанд, ки маънии хурду ночизро ифода менамоянд: **бебокча** (номи мақом), **камонча** (номи сози мусиқӣ).

-чӣ. Ин пасванд маънии нисбат дошта бо пасванди туркии - чӣ шабоҳат дорад: нақорачӣ [5, с. 96],

2. Усули нахвию сарфии истилоҳсозии мусиқӣ.

Усули нахвию сарфӣ шеваи маъмултарини вожасозиву истилоҳнигорӣ дар забони тоҷикӣ, ки дар заминаи он маъмулан истилоҳоти мураккаб бунёд меёбанд.

Истилоҳоти мураккаб дар забони тоҷикӣ маъмулан бо қолабҳои машхуре, ки аз забонҳои эронӣи қадим ва ҳиндӣи бостон ба ёдгор мондаанд, сохта мешаванд. Таъкид кардан бамаврид аст, ки низомӣ маъруфи таснифи вожаҳои мураккаби забонҳои ҳиндуаврупой, ки бо номҳои ҳиндӣи двандва, амредита, татпуруша, кармадхорая, двигу, бахувриҳи ва авяйибхова ифода меёбанд, аз таълифоти забоншиноси бузурги Ҳинди бостон Панини оғоз мегардад, ки муҳаққиқон замони зиндагии ӯро асри IV то мелод зикр кардаанд.

Бояд хотирнишон кард, ки гурӯҳбандии таркибҳо (комполитҳо) ба хусусияти таносуби дохилии ҳуди ҳамин таркибҳо вобаста аст. Аз рӯйи ҳамин нишона истилоҳоти мураккаби мусиқиро метавон ба таркибҳои зерин гурӯҳбандӣ кард:

1) редупликатив, яъне истилоҳоти мураккабе, ки бо такрор омадани ҳамон як ҷузъи асосӣ сохта мешаванд. Мисол, **Сабздарсабз**:

Ҳамон Сабздарсабз хонӣ кунун,

Бад-он гуна созанд макру фусун (Фирдавӣ).

3) таркибҳои детерминатив, яъне таркибҳои мураккаби тобеъ, ки як ҷузъ (бештар ҷузъи аввал) ба ҷузъи дигар тобеъ аст. Мисол: **шаҳ-ноз, фохта-зарб, гул-бонг**;

4) таркибҳои поссессив (ё атрибутив), яъне таркибҳои аз рӯйи сохт шабеҳи таркибҳои детерминатив, вале бо ифодаи

хатмии дорандагиву соҳибият. Мисол: **барбат-зан, чанг-навоз, руд-соз.**

3. Усули сарфию нахвии истилоҳсозии мусиқӣ

Ба ҳамдигар гузаштани ҳиссаи нутқ бе афзудани вандҳо ё воситаи дигари усули сарфию нахвии калимасозист. Ин усулро дар илми забоншиносӣ конверсия ва транспозитсия низ мегӯянд.

Бархе аз истилоҳоти мусиқӣ бо ҳамин усул сохта шудаанд:

а) аз сифат: **рост, бузург, кӯчак:**

Ушиҳои маро қадди Ҳусайнист чу Рост,

Дар пардаи Бӯсалик Раҳовию Навост,

Чун гаит Бузург дар Сифоҳону Ироқ,

Зангӯла Ҳиҷозу Кӯчак андар бари мост [5, с. 62]

б) аз феъл: **нуҳуфт:**

Бузург ояд чу чанги созкарда,

Ҳумоюну нуҳуфт аз вай ду парда [5, с. 45]

в) аз сифати феълӣ:

навозанда:

Саодат ба мо рӯй бинмуд боз,

Навозандае соз бинвохт соз [5, с.308].

сароянда:

Ба Наврӯз биниасту май нӯш кард,

Суруди сарояндагон гӯш кард [6, с.124].

4. Усули луғавию нахвии истилоҳсозӣ

Усули луғавию нахвии истилоҳсозӣ ба истилоҳи мураккаб гузаштани ибораҳои изофӣ ва ҷумлагунаҳост. Дар истилоҳсозии мусиқӣ ин усул каммаҳсул аст:

Оромичон - ин қисмати мусиқӣ аз се шоха “Сарахбори Оромичон”, “Оромичон”, “Уфари Оромичон” иборат аст. Шояд асли ин истилоҳ Оромиши ҷон, Оромиши ҷаҳон ё Ромиши ҷаҳон – бисту сеюмин лаҳни Борбад бошад.

Сарвиноз (Соқиномаи Савти Сарвиноз) – яке аз дувоздаҳ Соқиномаи Шашмақом.

Моҳравшанон, Моҳиравшан – 1. оҳанг, таронаи мавсимию маросимии қадимаи форсу тоҷик, ки мутрибаи мумтози аҳди Сосониён – Моҳравшанон барои ҷашнорӯи Ҳусрави Парвиз эҷод кардааст; 2) қисми тазйинии “Моҳ бар кӯҳ”.

Баҳор бишканад- суруд, оҳанги мавсимию маросимии форсу тоҷик. Аз таснифоти Борбади Марвист. Ин сурудро Баҳори бишкана ҳам гуфтаанд, чунонки Манучехрӣ мегӯяд:

Мутрибон соат ба соат бар навои зеру бам

Гоҳ Сарвистон зананд имрӯзу гоҳе Аишкана

Гоҳ Зери қайсарону гоҳ Тахти Ардашер,

Гоҳ Наврӯзи бузургу гаҳ Баҳори бишкана [8, с.104].

5. Усули луғавию маъноии истилоҳсозӣ

Усули луғавию маъноии истилоҳсозӣ дар сохтмони истилоҳоти мусиқӣ доираи истифодаи маҳдуд дорад. Дар ин усул ҳодисаи ба маъниҳои гуногун истифода шудани як истилоҳ ба назар мерасад.

Овоз – ҳам ба маънии садо ва дар мусиқӣ ба маънии савт, бонг, оҳанг, лаҳн, наво ва ғ.

Дар он парда, ки Ширин сохтӣ соз,

Ҳамоҳангеш кардӣ шаҳ ба овоз (Низомӣ).

Таблу кӯси ҳавл бошад вақти ҷанг,

Вақти шират бо хавос овози ҷанг (Мавлавӣ).

Мизмар ё мизмор – ҳам ба маънии найи амудист ва ҳам ба маънии сурудхонии ноладор ва ҳам сурудхое, ки тавассути барбат ва ҷанг суруда мешаванд.

На он мутриб, ки дар маҷлис нишинад,

Гаҳе нӯшад, гаҳе кӯшад ба мизмар (Мавлавӣ)

Муҳаммас – ҳам ба маънии шеърӣ панҷмисрағӣ ва ҳамчунин ба маънии усули дойра ва яке аз қисмҳои асосии шӯбаи мушкилоти «Шашмақом».

Соқинома - ҳам ба маънои шакли зебои шеърӣ ошиқонаву орифона ва ҳам ба маънии оҳанг мебошад (дар Шашмақоми имрӯзаи тоҷикӣ дувоздаҳ Соқинома: Соқиномаи Савти Сарвиноз, Соқиномаи муғулҷаи Бузрук, Соқиномаи Ироқи Бухоро, Соқиномаи Савти Сабо... мавҷуд аст).

6. Усули наҳвӣ истилоҳсозии мусиқӣ

Усули наҳвӣ истилоҳсозии мусиқӣ ё ба тарзи ибора сохтани истилоҳ маъмултарин ва сермаҳсултарин қолаби истилоҳсозии мусиқист.

Ибораҳои истилоҳии мусикиро шартан метавон ба ибораҳои истилоҳии изофӣ ва ибораҳои истилоҳии пешояндӣ гурӯҳбандӣ кард:

1) Ибораистилоҳоти мусикии изофӣ:

Кини Эраҷ - суруди маросимии қадимаи форсу тоҷик, ки ба ёдбуди паҳлавонон суруда мешуд. Оҳанги нуздаҳум аз оҳангҳои “сигона”-и Борбад.

Чу кардӣ Кини Эраҷро сарогоз,

Ҷаҳонро кини Эраҷ нав шудӣ боз (Низомӣ).

Меҳргони бузург – аз сурудҳои мавсимии маросимии қадимаи форсу тоҷик, ки Борбади Марвазӣ ба муносибати ҷашни Меҳргон эҷод кардааст.

Меҳргони хурд – **Меҳргони хурдак** – аз сурудҳои мавсимии маросимии қадимаи форсу тоҷик, ки Борбади Марвазӣ ба муносибати ҷашнорони Хусрави Парвиз эҷод кардааст. Шуъбае дар “Понздаҳмақом”, ки онро аксаран “Меҳргони борбадӣ”, ё “Меҳргони шоҳӣ” меномиданд: “*Чун мутрибон зананд наво Тахти Ардашер...*”.

Баҳши дигари Шашмақом, ки таърихи хеле қадимӣ ва решаҳои аслии тоҷикӣ дорад, сокинома мебошад, ки ғолибан дар қолаби ибораи изофӣ сохта шудааст. Ба андешаи муҳаққиқони мусикӣ дар Шашмақоми имрӯзаи тоҷикӣ дувоздаҳ сокинома мавҷуд аст, ки номи онҳо ба шарҳи зерин: **Сокиномаи Савти Сарвиноз, Сокиномаи Муғулчаи Бузрук, Сокиномаи Ироқи Бухоро, Сокиномаи Рок, Сокиномаи Ушшук**, [7, с.93]. **Фалаки даштӣ, фалаки роғӣ, фалаки равона, фалаки паррон.**

2) Ибораистилоҳоти мусикии пешояндӣ:

Най бар сари баҳор – суруди қадимаи форсиву тоҷикӣ. Аз ҷумлаи сурудҳои мавсимии маросимӣ буда, ба силсилаи 360 лаҳни Борбад мансуб аст. Онро дар идҳои Наврӯз, Меҳргон, Сада иҷро мекарданд.

Моҳ бар кӯҳон - 1) оҳанги мавсимии маросимист, ки Борбад эҷод кардааст. 2) шуъбаи мусикӣ дар таркиби мақоми “Модда” (“Ҳаштмақом”), асрҳои 11-12; “Дувоздаҳмақом”, асрҳои 12-13) ва ғайра:

Чу лаҳни Моҳ бар кӯҳон гушодӣ,

Зи шодӣ моҳ бар кӯҳон ниҳодӣ (Низомӣ).

Моҳ дар бустон – номи оҳанги қадимӣ

Най бар сари Кисро – суруди қадимаи форсиву тоҷикӣ, ки Борбад барои Хусрави Парвиз эҷод кардааст.

*Яке Най бар сари Кисро, дувум Най бар сари ишиам,
Се дигар Пардаи Саркаш, чаҳорум Пардаи Лайлӣ.*

(Манучехрӣ).

Зимни таҳқиқи истилоҳоти мусиқии тоҷикӣ роҳу усулҳои зерини истилоҳсозии мусиқии тоҷикӣ муқаррар карда шуд:

1. Усули сарфии истилоҳсозии мусиқӣ:

а) сохтани истилоҳи мусиқӣ бо пешвандҳо;

б) сохтани истилоҳи мусиқӣ бо пасвандҳо.

2. Усули нахвию сарфии истилоҳсозии мусиқӣ:

1). Таркибҳои копулятив ё таркибҳои мураккаби пайваست (двандва);

2). Таркибҳои редупликатив (амредита);

3). Таркибҳои детерминатив (татпуруша, кармодхорая, двигу) ё таркибҳои мураккаби тобеъ.

4). Таркибҳои посессив ё атрибутив (бахувриҳи).

3. Усули сарфию нахвии истилоҳсозии мусиқӣ.

5. Усули луғавию нахвии истилоҳсозии мусиқӣ.

6. Усули луғавию маъноии истилоҳсозии мусиқӣ.

7. Усули нахвии истилоҳсозии мусиқӣ.

Инак, аз баррасии истилоҳоти фаровони мусиқӣ муайян карда шуд, ки забони тоҷикӣ аз ӯғози ташаккул то ба имрӯз дар ифодаи мафҳумҳои мусиқӣ имконоти кофӣ дар ихтиёр доштааст. Яке аз усулҳои сохтани истилоҳоти мусиқӣ, ин калимасозӣ мебошад, ки мо онро баррасӣ кардем.

КИТОБНОМА

1. Бобомуродов Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ / Ш. Бобомуродов., З. Мухторов. – Душанбе: ДМТ, 2016. – 428 с.
2. Расторгуева В.С. Основы иранского языкознания. Древнеиранские языки / В.С. Расторгуева. – М.: Наука, 1979. – 387 с.
3. Султон Мирзо Ҳасан. Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмӣ форсӣ тоҷикӣ / Мирзо Ҳасан Султон. Душанбе: Дониш, 2008. – 334 с.
4. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. ҷ.1. – Душанбе: Адиб, 1988. – 416 с.

5. Нағмаи ниёгон. Таҳқиқ ва таҳлили А. Раҷабов. – Душанбе: Адиб, 1988. – 160 с.
6. Негматов Н.Н., Мукимов Р.С. и др. Ариана и Арйанведжа (история и цивилизация)/ Н.Н. Негматов, Р.С. Мукимов. – Худжанд: Ношир, 2006. – 707 с.
7. Низомов А. Таърих ва назарияи “Шашмақом”. // А. Низомов. – Душанбе, 2014. – 334 с.
8. Низомӣ. Куллиёт. Ҷилди чаҳорум. // Низомӣ Ганҷавӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 494 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – М.: СЭ, 1969. – 949 с.
10. Фарҳанги мусиқии эронӣ. Таҳия ва нигоҳи Бехрӯзи Вичдонӣ. – Техрон, 1376. – 822 с.
11. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди П. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи советии тоҷик 1989. – 544 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ГРАММАТИКИИ ИСТИЛОҲОТСОЗИИ МУСИҚӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Мусиқӣ ҷузъи муҳими фарҳанги тоҷикон буда, бо хусусиятҳои хоси миллии худ аз дигар халқҳо фарқ мекунад. Мусиқии тоҷикӣ ба монанди риштаҳои гуногуни фарҳангӣ аз истилоҳот бою ганӣ мебошад. Дар забони тоҷикӣ, маҳз ҳамин истилоҳсозии мусиқӣ якчанд роҳу усулҳо дорад, ки маъмултарини он, сохтани истилоҳот аз рӯи қолабҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: истилоҳоти мусиқӣ, роҳу усул, калимасозӣ, қолаб, вожаҳои мураккаб, таркибҳо, таснифот, истилоҳоти мураккаб.

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МУЗЫКАЛЬНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Музыка является неотъемлемой частью культуры таджикского народа, которая своими тонкими особенностями различается от других народностей. Таджикская музыка, как и другие области культуры, полна терминами. Музыкальные термины таджикского языка имеют различные методы образования. Одним из этих распространённых методов музыкального терминообразования в таджикском языке, является словообразование.

Ключевые слова: музыкальные термины, способ и метод, словообразование, форма, сложные слова, сочетания, классификация, сложные термины.

**GRAMMATICAL FEATURES OF MUSICAL TERMINOLOGY
IN THE TAJIK LANGUAGE**

Music is an integral part of the Tajik culture, which varies from other nationalities in its delicate features. Tajik music, like other types of culture consist of different terms. The musical terms of the Tajik language have various methods of formation. One of these common methods of musical term formation in the Tajik language is word formation.

Key words: musical terms, formation and method, word formation, form, complex words, combinations, classification, complex terms.

Сведения об авторе: Абдуллаева Заррина Фатуллаевна – научный сотрудник Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ, кандидат филологических наук. E-mail zarrina.abdulloeva@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоева Заррина Фатуллоевна – ходими илмӣи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, номзади илми филология. E-mail zarrina.abdulloeva@mail.ru.

Information about the author: Abdullaeva Zarrina Fatullaевна – Researcher at the Institute of Language and Literature named after Rudaki, Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Candidate of Philological Sciences; E-mail zarrina.abdulloeva@mail.ru.

УДК 809.155.0 802.0

**МАВҚЕИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБ ВА ИБОРАҲОИ
КОНКРЕТИЮ АБСТРАКТӢ ДАР МУХАММАСҲОИ
МУХЛИСИ БАДАХШОНӢ**

Ҳикматов Ҷумъабой

ДТТ ба номи академик М.С. Осимӣ

Мухлиси Бадахшонӣ (1822-1891) аз зумраи он шоирони адабиёти нимаи дуюми асри XIX ва авали асри XX мебошад, ки дар эҷодиёти ӯ мухаммас мавқеи хоса дорад [1, 3, 6, 7, 8].

Яке аз хусусиятҳои забонии мухаммасоти Мухлис ин истифодаи калимаҳои мураккабе мебошад, ки аз ду ва ё зиёда вожа таркиб ёфтаанд. Ба монанди: *сарвқад, паричеҳра, лабшакар, хуришедсимо, зарринкулоҳ, нозукбадан, ошиққуш, симғабғаб, хунинҷигар, худобехабар, муҳолифтинадон, анбаршамим, тазаллумпеша, ширинсухан, соҳибъэтибор, фитнаомӯз, фитнаангез, нақибандон, соҳибтамизон ва ғайра.*

Дар баробари ин дар мухаммасоти Мухлис калимаҳои мураккаби нава зиёданд, ки ба маъниҳои гуногун истифода шудаанд. Масалан:

*Зоҳид аз хушкдимоғӣ ба муридон мегуфт,
Ин суҳан гоҳ ба ҳар габру мусалмон мегуфт,
Ё магар аз пайи дунё ба ҷуҳудон мегуфт,
Ҳарчи бошад, ки ҳамон зоҳиди нодон мегуфт:
Тарки дин кардану **муллошаламу** гардидам [2 вар. 90б.]*

Дар мисраи панҷуми ин банди мухаммас калимаи мураккаби «**муллошаламу**» аз ду калимаи сода – «**мулло**» ва «**шаламу**» сохта шудааст. Калимаи «**шаламу**» дар луғат ба маънии **бадахлоқ** шарҳ дода шудааст. Дар ин ҷо «**муллошаламу**» ба маънои **муллои бадахлоқ** (фосик) омадааст.

Аз ибораи **муллои бадахлоқ** калимаи мураккаби «**муллошаламу**» сохта шудааст. Ин калима дар мисраи охир чун чамъбасткунандаи мазмуни чор мисраи боло ва образи офаридаи шоир омадааст.

*Чун зи мастон ҷуз дили пурхун насиби мо нашуд,
Қоқуми лаъли лаби майгун насиби мо нашуд,
Бӯсаи рухсорои гулгун насиби мо нашуд,
Дар ҷаҳон як **сабзгандумгун** насиби мо нашуд,
Мо **сияҳбахтон** магар фарзанди одам нестем [2 вар. 88а.].*

Дар мисраи чоруми ин банд калимаи мураккаби «**сабзгандумгун**» аз се вожа «**сабз**», «**гандум**» ва «**гун**» таркиб ёфтааст, ки ин калима бо калимаҳои «**сабзина**», «**гандумгун**» ва «**сиёҳчурда**» ҳаммаъност. Калимаи «**сияҳбахтон**»- яъне маънои шахсони **бахташон сиёхро** дошта, барои чамъбасти андешаҳои қаҳрамони лирикии дар чор мисраи боло омадааст.

*Аз хуни ман он сарвқади фитна ҳино кард,
Сад шукр ки з-ин бесару по ранги ҳино кард,
Бо кас накунад зулму ҷафо он чи ба мо кард,
Шӯхе, ки зи ман қатъи назар карду ҷафо кард,
Гуфтам, ки макун қатъи назар **ханданамо** кард [2 вар. 52а.].*

Дар мисраи панҷуми ин мухаммас калимаи мураккаби «**ханданамо**» аз ду калимаи содаи «**ханда**» ва «**намо**» сохта шуда, дар якҷоягӣ ба маънои **писханд задан, назарногирӣ кардан, нописандӣ намудан** омадааст, ки аз лиҳози мазмун ба чор мисраи боло муқобил меистад.

*Гоҳе зи шӯҳӣ барбату чангу чағона гир,
Гаҳ з-инфиёл гӯша нишин, кунҷи хона гир,
Гоҳе ба сад фиреби забон сад фасона гир,
Кӯдакмизочвор ба ошиқ баҳона гир,
Ранҷида ҷои мо дигари мо итоб кун [2 вар. 107а.].*

Ин ҷо дар мисраи чорум калимаи мураккаби «**кӯдакмизочвор**» аз ду калимаи сода -«**кӯдак**», «**мизоч**» ва пасванди «**вор**» сохта шуда, ба маънои **ба мисли кӯдак** омадааст. Аз таркиби **ба мисли кӯдак** калимаи «**кӯдакмизочвор**» сохта шудааст.

Монанди инҳо боз калимаҳои **сӯҳбатгурезон, хушкдимоғ, барқшитоб, ғанитабён, сулаймончашм, сунбулпӯш...** ба назар мерасанд, ки аз ду калима сохта, шоир дар мухаммасҳояш ба маъниҳои гуногун устодона истифода бурдааст.

Дар мухаммасоти Мухлис мухаммасҳое низ дучор мегарданд, ки баъзе бандҳои онҳо аз калимаҳои мураккаб иборатанд ва ин ҳолатро дар мухаммасоти дигар шоирон кам дучор мегардем:

*Дӯш дидам бути симинзақану лабшакаре,
Шӯҳи ошиқкуши нозукбадани чилвагаре,
Гуфтамаи, аз ҷӣ чунин маст зи ҳақ беҳабарӣ,
Гар насозӣ зи сари зулф ба ман як назаре,
Сари зулфи ту набошад, сари зулфи дигаре [2 вар. 127а.].*

Дар ин банди мухаммас дар мисраҳои якуму дуюм чор калимаи мураккаб –**симинзақан, лабшакар, ошиқкуш, нозукбадан** мавҷуд аст.

Ё худ, банди мухаммаси зеро аз назар мегузаронем:

*Лабшакари рӯқамари шивагар,
Сарвқади симтани мӯкамар,
Моили сад дар дағали шӯру шар,
Гулбасари офати ҷону ҷигар,
Бӯса зи тарфи зақанам орзуст [2 вар. 19а.].*

Дар инчо низ дар мисраъҳои якуму дуюм ва сеюм шаш калимаи мураккаб –**лабшакар, рӯқамар, сарвқад, симтан, мӯкамар, гулбасар** мавҷуд аст, ки ин навъи сифатчиноӣ маъниофаринӣ дар мухаммас камназир аст.

Дар мухаммасоти худ Мухлис баъзан ба хоҳири дурустии вазн қолаби калимаро шикаста, онро дар шаклҳои таърихии онҳо месозад:

*Булбулон дар боғ маст аз бӯи ту.
Рӯзу шаб доранд гуфтугӯи ту,
Шуд чу ошиқон ба ҷустуҷӯи ту.
То дар он афтад акси рӯи ту,
Менаёсудаи мавҷ аз изтироб [2 вар. 10б.].*

Дар ин ҷо Мухлис калимаи «**менаёсудаи**» -ро ба хоҳири риояи вазну қолаб дар шакли «**менаёсудаи**» сохта аст. Дар адбиёти тоҷик иборасозӣ ва таркибофарии шоирон гуногун буда, ба завқу салиқа ва маҳорати эҷодии ҳар як шоир вобаста аст.

Дар мухаммасоти Мухлиси Бадахшонӣ ибораҳои таҷридӣ (абстрактӣ) ва конкретиро дучор мегардем, ки дар офариниши маъниҳои нав корбасти шуда, аз бисёр ҷиҳат қобили таваҷҷӯханд. Масалан:

*Панҷаи ҳуснат дарид ҷайбу гиребони сабр,
Кӯйи фироқат шикаст **ҷавшану ҷавғони сабр**,
Дӣ назаре кардаам сӯи **асирони сабр**,
Кас натавонад кашид пой ба **домони сабр**,
То ту баровардаи сар зи **гиребони ҳусн** [2 вар. 115а.].*

Ин ҷо ибораҳои ҳамаи мисраъҳо ибораҳои изофӣ буда, дар алоқамандии зич бори маънӣ мекашанд. Аммо ҳамаи онҳо

ибораҳои конкретӣ набуда, балки таҷридианд (абстрактанд). Зеро хусн-панчаю гиребон, фироқ-қӯй, сабр-чайбу гиребон, чавшану чавгон ва домон надорад. Худи калимаҳои «хусн», «сабр» ва «фироқ» исми таҷридианд ва калимаҳои панча, қӯй, чайбу гиребон, чавшану чавгон ва домон –ро ба худ тобеъ кардаанд.

*Баъд аз ин дар сари қӯйи ту кунам манзилро,
Бикушоям ба сари зулфи ту ҳар мушикиро,
Шиканам пеши рухат тавбаи беҳосилро,
Соқие, бода зи чоми нигаҳат деҳ дилро,
Ки чу зулфони сиёт тавбаи мо маҳкам нест [2 вар. 16б.].*

Дар ин ҷо низ аз ҷиҳати сохт ҳамаи ибораҳои панҷ мисраъ ибораҳои изофӣ мебошанд. Аммо на ҳамаи онҳо ибораҳои конкретианд. Ибораҳои «**сари қӯй**», «**сари зулф**», «**пеши рухат**», «**зулфи сиёт**» - ибораҳои конкретӣ мебошанд. Ибораҳои «**тавбаи беҳосил**» ва «**чоми нигаҳат**» - ибораҳои абстрактанд. Зеро калимаҳои тавба ва нигаҳ исми исми абстракт буда, калимаҳои беҳосил ва чомро ба худ тобеъ намудаанд. Ибораҳои абстрактӣ дар якҷоягӣ бо ибораҳои конкретӣ бори маънӣ мекашанд.

*Гӯши ҳиммат бар ҳақиқат қун машав лафзоино,
Луқма бисёр аст мореро, ки гардад аждаҳо,
Ҳирс боло мешавад шахсе, ки шуд болодуто,
«Қомати хам барнаёрад аз хасисӣ нафсро,
Беи овезад ба доман то чӣ гардад хор қач» [2 вар. 29а.].*

Ин ҷо ибораи «**гӯши ҳиммат**» - ибораи таҷридӣ (абстрактӣ) аст. Зеро вожаи «**ҳиммат**» - худ исми таҷридист. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» [7] ба маънои қасд, ирода, азми қавӣ ва ҷаҳду қӯшиш омадааст. Ибораи «**гӯши ҳиммат**» ин ҷо маънии ҷаҳду қӯшишро дорад ва бо ибораи конкретии «**қомати хам**» - аз байти тазминшудаи ғазали Соиб [8] алоқамандии зич дорад.

Умуман, ибораҳои конкретӣ ва таҷридӣ (абстрактӣ) дар муҳаммасоти Мухлис хеле зиёданд ва ин ҷо қисме аз онҳоро мисол меорем.

Ибораҳои конкретӣ:

Зулфи пурчин, ханчари мижгон, хонаи хаммор, бодаи соғар, пири муғон, гӯшаи чашм, орази чонон, зулфи сумансо, тавки ғабғаб, шамъи рухат, рухсори аракнок, хандаи дандоннамо, савмаи шайх, соҳиби тавқ, раҳи ташреъ, зоҳиди нодон, дили пурхун, лаби майгун, рухсораи гулгун, зулфи пурхам, рӯзи қиёмат, фарзанди одам, ағёри бадкин, шайхи замон, роҳбари донишвар, ёри ошиқпарвар, чамани гул, ранги ҳино, хусни расо.

Ибораҳои таҷридӣ:

Ҷазои ҳайр, кӯчаи сабру таҳаммул, қотиби санъ, ғубори фанохур, манкаби роҳат, сарои бесутун, шамшери ноз, хандидани мино, ғамзаи ошиқфирош, бистари ҳасрат, гулшани чон, дасти қарам, шаҳри дил, чашми ҳасад, ҳуноби сабр, гули рухсор, ханчари ноз, забони дил, чилваи тоқатрабо, тӯмори ҳастӣ, дафтари ғам, дурри ҳавас, тухми тавба, кишвари ишрат, бими яъс, тахти ноз.

КИТОБНОМА

1. Абибов А. Ганҷи парешон / А.Абибов. – Душанбе: Ирфон, 1984.
2. Бадахшонӣ Мухлис. Девони ашъор, нусхаи дастхатти рақами 66, захираи дастхатҳои шарқии Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон.
3. Икромов И. Ганҷҳои нухуфта / И. Икромов. – Душанбе: Кишоварз, 2006.
4. Табрэӣ Соиб. Мунтахабот / Соиб Табрэӣ. – Душанбе: Ирфон, 1980.
5. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. Душанбе, 2008.
6. Хуросонӣ А. М. Шоирони Мовароуннаҳр / Хуросонӣ А. М. Душанбе, Адиб, 2006.
7. Ҳикматов Ҷ. Ҳ. Мухтавои муҳаммасоти Мухлис / Ҳикматов Ҷ. Ҳ. Аҳбори АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон № 3, 2004.
8. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, қисми 2, Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи советии тоҷик, 1989. – 543 с.

МАВҚЕИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБ ВА ИБОРАҲОИ КОНКРЕТИЮ АБСТРАКТӢ ДАР МУҲАММАСОТИ МУХЛИСИ БАДАХШОНӢ

Дар мақола доир ба яке аз шоирони ношинохтани адабиёти тоҷик Мухлиси Бадахшонӣ суҳан меравад, ки дар нимаи дуюми асри XIX ва аввали асри XX зиндагӣ кардааст. Дар эҷодиёти ӯ нави муҳаммас

мавқеи хосса дорад. Яке аз хусусиятҳои забони мухаммасоти Мухлиси Бадахшонӣ ин аст, ки шоир аз калимаҳои мураккабе зиёд истифодаи мебарад. Ин калимаҳои мураккаб аз ду ва ё зиёда вожа таркиб ёфтаанд.

Дар баробари ин, Мухлиси Бадахшони дар мухаммасоти худ ибораҳои зиёди конкретӣ ва абстрактиро истифода намудааст, ки дар тасвири ҳолати рӯҳии қаҳрамони лирикӣ ва баёни мазмуну мундариҷаи мухаммасоти шоир кумак намудаанд.

Вожаҳои калидӣ: Мухлиси Бадахшонӣ, шеър, ғазал, мухаммас, калима, мураккаб, ибора конкретӣ, абстрактӣ.

**ПОЛОЖЕННЫЕ СЛОЖНЫХ СЛОВ, КОНКРЕТНЫХ И
АБСТРАКТНЫХ ФРАЗ В МАХАММАСАХ МУХЛИСА
БАДАХШАНИ**

В статье рассматриваются языковые особенности неизвестного поэта таджикской литературы Мухлиса Бадахшани, жившего во второй половине XIX - начале XX веков. Мухаммас занимает особое место в его творчестве. Одна из лингвистических особенностей Мухлиса Бадахшани в том, что поэт использует множество сложных слов. Эти сложные слова состоят из двух или более слов.

В то же время Мухлиса Бадахшан использовал в своих мухаммасах много конкретных и абстрактных фраз, которые помогли описать душевное состояние лирического героя и содержание стихов поэта.

Ключевые слова: Мухлиси Бадахшани, стихотворение, газель, мухаммас, слово, комплекс, конкретная фраза, аннотация.

**THE POSITION OF COMPOUND WORDS, CONCRETE AND
ABSTRACT PHRASES IN
MUHAMMAS OF MUKHLIS BADAKHSHANI**

The article examines the linguistic features of the unknown poet of Tajik literature, Mukhlis Badakhshani, who lived in the second half of the 19th - early 20th centuries. Muhammad occupies a special place in his work. One of the linguistic features of the work of Mukhlis Badakhshani is that the poet uses many complex words. These compound words are made up of two or more words.

At the same time, Mukhlis Badakhshan used many concrete and abstract phrases in his muhammas, which helped to describe the state of mind of the lyric hero and the content of the poet's poems.

Key words: Mukhlisi Badakhshani, poem, ghazals, muhammas, word, complex, specific phrase, annotation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хикматов Ҷумъабой – номзади илми филология, и.в. дотсенти кафедраи забонҳои ДТТ ба номи ак. М.С. Осимӣ. Адрес: 734042. Тел.: (+992) 935-43-53-29.

Сведения об авторах: Хикматов Джумабой – заведующий кафедрой языков Таджикского технического университета им. акад. М.С. Осими. Адрес: 734042. Телефон: (+992) 935-43-53-29.

Information about the authors: Hikmatov Jumaboy – Head of the department of languages, Tajik Technical University named after academician M. Osimi. Address: 734042, Phone: (+992) 935-43-53-29.

УДК 811.161.1

ОИД БА ОМИЛҲОИ РУШДИ ИСТИЛОҲОТИ ҶАМӢЯТИ-СИЁСӢ ДАР ЗАБОНИ ФОРСӢ

Ҷумъаева Б.

Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев

Истилоҳу истилоҳотшиносӣ аз ҷумлаи масоили мубрами забоншиносии муосир ба шумор меравад. Зеро истилоҳ дар шароити имрӯзаи рушду таҳаввули илму технология муҳимтарин унсuri иттилоотрасонӣ дар ҷомеа махсуб меёбад. Дар байни истилоҳоти баналмилалӣ ва милли рақобати доимӣ вучуд дорад. Зухури истилоҳоти нав ба рушду тақомули тафаккури илмӣ робитаи зич дорад. Тафаккури илмӣ ҷанбаи байналмилалӣ дорад, ки ба ҳуди моҳияти байналмилалӣ илм вобаста аст. Аз ин рӯ дар шароити имрӯза баррасии ҷанбаи миллию байналмилалӣ истилоҳот дар асоси далелҳои забонҳои гуногун дорoi аҳамияти назариявӣ илмӣ мебошад.

Забони форсӣ яке аз забонҳои муқтадирӣ Шарқ ба ҳисоб рафта, дорoi ёдгориҳои хаттии фаровон дар баҳши назму насри бадеӣ ва илмӣ таърихӣ мебошад. Дар имтидоди таърихӣ дар забони форсӣ низомии тасбитшудаи истилоҳоти фанҳои гуногун рушд ёфтааст ва он дар тақомули таҳаввулотӣ доимӣ мебошад.

Истилоҳот як баҳши муҳими таркиби луғавӣ ҳамаи забонҳо махсуб меёбад ва дар забони форсӣ ҳам таҳқиқи масоили истилоҳот рӯз то рӯз таваҷҷуҳи забоншиносонро ҷалб менамояд. Масъалаи истилоҳ ва истилоҳотшиносӣ дар забони форсӣ аз тарафи забоншиносони эронӣ ва хориҷӣ ба риштаи таҳқиқ қашида шудааст. Аз ҷумла, забоншиносии эронӣ А. Акбарпур [1] масоили сохтмони истилоҳот ва донишмандони рус Ю.А. Рубинчик [9], Л.С.

Пейсиков [8]. О.М. Сотова [10] ва дигарон масъалаҳои истилоҳоту калимасозиро дар забони форсӣ таҳқиқ намудаанд.

Маълум аст, ки забонҳо бо ҳам дар иртибот ҳастанд ва ба сохтмону таркиби ҳамдигар таъсири бузург мерасонанд. Забони форсӣ ҳам бо забонҳои дигари пурқудрати дунё, ба мисли арабӣ, туркӣ, англисӣ, фаронсавӣ ва русӣ, дар иртибот аст ва ногузир бахше аз калимаҳо аз ин забонҳо ба форсӣ иқтибос шудаанд. Пазируфтани калимаҳои бегона бештар ба бахши истилоҳот рост меояд.

Тавре аз таърихи забони форсӣ маълум мегардад, ба забони форсӣ беш аз ҳама забони арабӣ таъсир расондааст. Арабҳо сарзамини Эронро истило намуда, дин, забон, расму русум ва анъанаҳои худро дар он паҳн карданд. Аз асрҳои VII – VIII забони арабӣ ба забони форсӣ тасаллут ёфт, луғоти фаровоне аз арабӣ ба забони форсӣ дохил шуданд ва забони арабӣ дар шаклгирии низоми истилоҳоти забони форсӣ низ нақши муҳим дошт.

Аз тарафи дигар, донишмандон ва олимони форсизабон кӯшиш менамуданд, ки дар интиҳоби истилоҳ ва истилоҳофаринӣ аз заҳири луғавии забони худ истифода баранд. Осорero аз қабилӣ “Шоҳнома”-и Фирдавсии Тусӣ, “Донишномаи Алоӣ”-и Абӯалӣ ибни Сино, “Китоб-ут-тафҳим”-и Абӯрайҳони Берунӣ, “Қомеъ-ул-ҳикматайн”-и Носири Хусрав, “Қобуснома”-и Кайковусро метавон номбар кард, ки дар онҳо истилоҳоти фаровон ба забони форсӣ офарида шудаанд. Махсусан, дар “Донишнома”-и Сино истилоҳоти сирфан форсӣ ба назар мерасанд, аз қабилӣ дониш, куниш, ҷон, тан, канора, ном, пора ва ғ. Зимни таҳлили “Шоҳнома”-и безаволи Фирдавсӣ маълум гардид, ки шоир бештар истилоҳоти форсиро ба кор бурдааст ва аз истифодаи калимаву истилоҳоти арабӣ ҳатталимкон худдорӣ намудааст. Носири Хусрав барои сохтани истилоҳоти гуногуни илмӣ дар заминаи забони форсӣ кӯшиши зиёде ба ҳарч додааст.

Дар асрҳои баъдӣ бисёре аз намоёндагони илму адаби форсӣ баҳри ба танзим ва шарҳи истилоҳоти забони арабӣ ва корбурди онҳо дар забони форсӣ корҳои зиёди илмӣ анҷом додаанд.

Аз аввалҳои асри XX-ум сар карда забони англисӣ забони байналмилалӣ, сиёсат, илм ва иқтисод мегардад. Дохилшавии калимаҳо ва истилоҳоти англисӣ ба забонҳои аврупоӣ ва

ғайриаврупой дар ҳамин давра ба авчи аъло мерасад, зеро воситаҳои нави иртиботӣ бо шиддат рушд меёфтанд. Рушду нумуи босуръати илму техника дар Англия ва ИМА, нашри китоби зиёд ба забони англисӣ, муқтадир будани ин давлатҳо дар арсаи сиёсат ва иқтисодиёт барои ворид шудани истилоҳоти илмӣ-техникӣ ба ҳамаи забонҳои дигари дунё, аз ҷумла забони форсӣ, заминаи дигаре эҷод намуданд.

Маълум аст, ки ИМА дар арсаи сиёсат ба давлатҳои дигар таъсири зиёд мерасонад, аз ин рӯ забони англисӣ низ босуръат густариш меёбад. Забони англисӣ ҳамчун забони байналмилалӣ мавқеъ ва нуфузи зиёдеро соҳиб гардид. Дар конфронсҳои байналмилалӣ маърузаҳо бо забони англисӣ пешниҳод ва нашр мешаванд. Терминҳои забони англисӣ дар иқтисодиёт, сиёсат, варзиш ва дигар соҳаҳои фаъолияти инсонии забонҳои дигар хеле зиёд ба назар мерасанд.

Доҳилшавии вожаҳо ва истилоҳоти забони англисӣ ба забони форсӣ таърихи зиёда аз сесадсола дорад. Аз асри XVIII даҳолати кишвари Англия ба Эрон оғоз меёбад. Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX Эрон мавриди истеъмори Англияи империалистӣ ва Россияи подшоҳӣ қарор мегирад. Мубориза барои соҳиб шудан ба сарвату боигарии Эрон байни давлатҳои абарқудрати он давра аз қабилҳои Англия, Россия, Германия, Франция тезу тунд мегардад.

Дар натиҷаи робитаҳои гуногуни байни Англия ва Эрон ба забони форсӣ истилоҳоти зиёд ворид гардиданд. Муҳаққиқон, донишмандон ва олимони эронӣ саъю кӯшиш менамуданд, ки воридшавии вожаҳо ва истилоҳоти бегонаро дар забони форсӣ ба як вазъи эътидол оварда, роҳҳои инкишоф ва ташаккули робитаи забони форсиро бо забонҳои бегона нишон диҳанд.

Ҳар як забон давраҳо ва марҳилаҳои инкишофи таърихӣ худро дорост ва сохтори лексикӣ он бо таърихи инкишофи халқ ва омилҳои ҷамъиятӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, илмӣ – техникаӣ он зич вобаста аст.

Маҳз ин омилҳо инкишоф ва таҳаввули забонро дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ муайян ва мушаххас месозанд. Маълум аст, ки забонҳо ҳамвора бо ҳам дар иртибот ҳастанд ва ин иртибот ногузир ба сохтори забонҳо таъсир мерасонад.

Тараққиёти бемайлони ҷомеа, рушди илму техника барои муайян сохтани мафҳумҳои нав калимаҳои навро талаб мекунад ва ин раванд барои ғайи гардондани таркиби луғавии забонҳо шароити хуб фароҳам меорад. Забоншиноси маъруфи тоҷик узви вобастаи АМИТ Мирзо Ҳасани Султон масъалаи мазкурро чунин шарҳ медиҳад: “Борҳо гуфтем ва бори дигар ёдрас мешавем, ки таҳаввулотӣ дар заминаҳои мухталифи ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ фарҳангии ҷомеаи башарӣ падидамадаи солҳои охир, дар забони модаринамон низ зарурати ифодаи ҳазорон мафҳумҳои нави сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ фарҳангии тавҷам ба ин таҳаввулотро пеш овард. Пайдост, ки бештари ин мафҳумҳо ба дигаргуниҳо ва навсозиҳои ҷомеаи башарӣ хос буда, парвардаи зехни мардуми мо нестанд ва дар забони мо ҳанӯз воситаи ифодаи забонии худро надоранд, ҳарчанд ифодаи онҳо ба забони мо имрӯз амри ногузир гаштааст. Бар замми ин, дар аксари пешрафтаи олами илму фан босуръат пеш меравад ва зарурати ифодаи мафҳумҳои нав ба нав дар забон ҳар лаҳза пеш меояд[4, 30].

Забони форсӣ ҳам дар баробари дигар забонҳои муқаддири дунё дар ҳоли рушди инкишоф аст ва бо забонҳои бегона робитаи ногустастани дошта, таркиби луғавии он низ дар сатҳи баланд инкишоф меёбад. Ба қавли муҳаққиқи эронӣ Насрини Парвизӣ “Забонҳо монанди фарҳангҳо, ҳамвора дар ҳоли доду ситад будааст. Ҳаргиз миллат ё фарҳанге набудааст, ки бо дигар миллатҳо ё фарҳангҳо робита ва муовина надошта бошад, магар ба таври истисно ва барои муддате қутоҳ ва он ҳам умдатан, бар асари авомили ҷуғрофӣ...”. [6, 28].

Дар забони форсӣ раванди дохилшавии калимаҳо ва таркиботи тоза ба нудрат ба назар мерасад. Ин калимаҳо ва таркибҳои тоза асосан ба бахши истилоҳот рост меояд. Масъалаи интихоби истилоҳ, махсусан дар соҳаи ҷамъиятӣ – сиёсӣ, мушкилтар ба назар мерасад. Барои тақвияти забони илм дар кишвари Эрон Фарҳангистони забон ва адабиёти форсӣ таъсис дода шудааст, ки ба масъалаи омӯзиши истилоҳ дар се самт: истилоҳот, истилоҳотшиносӣ ва истилоҳотофаринӣ фаъолияти густурда дорад. Таҳлилу таҳқиқи масоили истилоҳот таваҷҷуҳи донишмандони шарқшиноси русу тоҷик ва ҳуди

донишмандони эрониро ба худ ҷалб намуда, забоншинсон оид ба ин масъала китобу мақолаҳои илмиро ба таъбу нашр расондаанд, аммо бисёр пахлуҳои соҳаи истилоҳот то ҳанӯз ҳам ба таври возеҳ равшан нагардидаанд. Забоншиноси маъруфи эронӣ доктор Хусрави Фаршедвард дар мақолаи худ таҳти унвони “Қавоид ва завобити луғатсозӣ ва вазъи истилоҳоти илмӣ” андешаашро чунин иброз медорад: “Луғатсозӣ ва вазъи истилоҳоти илмӣ ва фанӣ яке аз муҳимтарин масоили забони форсии муосир аст, ки дар бораи он, таҳқиқи чандоне нашудааст ва қавоиди он ҷунонки бояду шояд, мушаххас накарда аст” [11:30-31].

Дар забони форсӣ раванди дохилшавии калимаҳо ва истилоҳоти нав, махсусан баъд аз инқилоби буржуазӣ – демократии солҳои 1906 – 1911, ба вуқӯъ омад ва нарасидани истилоҳоти ҳуди забони форсӣ зиёд эҳсос карда шуд. Дар кишвари Эрон пас аз ин инқилоб дигаргуниҳои кулӣ ба амал омаданд ва сабаби пайдо шудани истилоҳоти нав дар ҳаёти ҷамъиятӣ – сиёсӣ гардиданд. Донишмандони эронӣ Муҳаммади Фуруғӣ, Муҳаммад Муин, Парвиз Нотили Хонларӣ, Аҳмади Кисравӣ ва дигарон кӯшиш менамуданд, ки оид ба масъалаи истилоҳот таҳқиқот бурда, ба печидагиҳои истилоҳшиносии забони форсӣ равшанӣ андозанд ва оид ба масъалаи мазкур мақолаҳои илмӣ низ ба таъбу расондаанд. Дар таҳқиқи танзим ва корбурди истилоҳот Фарҳангистони забон ва адабиёт саҳми арзанда гузоштааст. Инчунин Фарҳангистон тавонист, ки теъдоди зиёди истилоҳотро дар забони форсӣ муназзам ва мушаххас гардонад. Таҳлилу танзими истилоҳот аз тарафи донишмандону олимон пас аз Инқилоби исломӣ (1979) боз ҳам қувват гирифт.

Дар инкшофи баҳши истилоҳотшиносии форсӣ калимаҳо, истилоҳҳои иқтибосӣ ё байналмилалӣ, махсусан воридшавии онҳо аз забони англисӣ, нақши муҳим дорад. Бояд зикр кард, ки забони форсӣ ҳанӯз аз асри VII (забони арабӣ) бо забонҳои дигар робита дошт ва таркиботу ибороти забонҳои дигарро қабул менамуд. Дар асрҳои охир вуруди истилоҳоти иқтибосӣ аз забонҳои аврупоӣ дар забони форсӣ зиёд ба назар мерасад.

Дар ин маврид метавон бештар ба истилоҳоти ҷамъиятӣ – сиёсии байналмилалӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуд, зеро ин бахш дар қисмати истилоҳот аз ҳама ғаёб махсуб меёбад, ин бахши истилоҳот рӯз то рӯз мукамал мегардад. Воқеаҳои гуногуни ҷамъиятӣ ва сиёсӣ, ки дар замони муосир рӯй медиҳанд, ногузир ба сохтори забон ва ё лексикаи он таъсир мекунад. Робитаҳои дипломатӣ, фарҳангӣ ва илмӣ кишвари Эрон бо кишварҳои хориҷӣ, махсусан Англия, Франция, Россия заминаи пайдоиши истилоҳоти нав дар забони форсӣ гардидаанд. Аз тарафи Фарҳангистон ин истилоҳҳо таҳлил мегарданд ва қисме аз истилоҳҳо бе ягон тарҷума ва ё интиҳоби калимаи нав дар форсӣ роиҷ ва мустаъмал мешаванд. Масалан, истилоҳи *congress*, ки аз забони латинӣ *kongressus* гирифта шудааст ва имрӯз дар арсаи сиёсӣ қорбурди зиёд дорад, ба воситаи забони англисӣ ба забони форсӣ гузашта, мустаъмал аст. Аммо ин ҷо бояд он нуктаро баён кард, ки дар забони форсӣ баъзе аз истилоҳҳои байналмилалӣ ба тағйироти овой дучор мешаванд. Ин калима дар форсӣ ҳамчун *kongore* کنگر - талаффуз ва навишта мешавад.

Истилоҳи демократия, ки аз забони англисӣ *democracy* ба форсӣ гузаштааст – *دموکراسی* *democrasi* талаффуз ва навишта мешавад:

و معتقد است که هدف غایی انقلابها و تحویل رسیدن به یک لیبرال دموکراسی نوع¹. (852) غربی است..

Истилоҳи *convention* ба маънии паймоннома, аҳднома, анҷуман меояд, аммо дар забони форсӣ шакли англисии он истифода мешавад:

بدون این که جایگاه الزام اور در چارچوب کنوانسیون های بین المللی پیدا کند (885)

....

Истилоҳи “гуманизм” дар хати форсӣ *اومانیسم* навишта мешавад ва *umonism* талаффуз мешавад.

Истилоҳи *capitulation* дар форсӣ ба таври *کاپیتولاسیون* ва чун *capetilisun* талаффуз мешавад. Истилоҳи *strategy* дар забони русӣ стратегия, дар забони тоҷикӣ ҳамчун дурнамо тарҷума шудааст, дар забони форсӣ *ستروژی* акнун чун “роҳбурд” тарҷума

1. Фаслномаи сиёсати хориҷӣ. Техрон, соли 1387. Минбаъд ба саҳифаҳои ин фаслнома рӯчу карда мешавад.

шудааст. Ин мафҳум дар арсаи сиёсӣ корбурди зиёд дорад. Ин вожа аз забони юнонӣ ба англисӣ ва аз англисӣ ба форсӣ гузаштааст. Дар нигоштаҳои сиёсии забони форсӣ ин истилоҳ ба шакли “*истротезӣ*”, “*истротезийо*” истифода мешавад:

در عین حال جمهوری اسلامی ایران با اتخاذ استراتژی وحدت جهان اسلام سعی کرد به ورطه فرقه گرایی و دشمنی با جهان تسنن کشیده شود (879).

Истилоҳи dictator ба маънои амри мутлақ, соҳиби амри муваққатӣ, талқинкунада мебошад. Дар забони форсӣ ҳамчун роҳияфт либералӣ баъди таҳлил: диққатдор навишта ва талаффуз карда мешавад: خود را بر این اصل قرار میدهد که آزادی

خواهی و مقابله با نظام دیکتاتوری شاه دلیل اصلی وقوع انقلاب سال ۵۷ است (253).

Истилоҳи парламент, parliament, ки қариб дар ҳамаи забонҳои дунё ҳамчун истилоҳи сиёсӣ ба кор меравад, дар забони форсӣ зиёд ба кор бурда мешавад. Зимни мутолиаи китобҳои сиёсии форсӣ аён гардид, ки ин истилоҳ дар забони форсӣ дар шакли парлумон бештар истифода мегардад. Дар фарҳанги комили англисӣ чунин шарҳ дода шудааст:

1. Маҷлис, маҷлиси шӯро, парлумон.

2. Давраи интиҳоботӣ, гуфтугӯ. Муколамаи конфронси расмӣ, суҳанронии умумӣ.

وقتی یک دولت مشروع موافقتنامه معتبری را با تایید پارلمان و دیگر نهادهای قانونی منعقد میکند رضایت عمومی ملحوظ تلقی میگردد (892).

Бархе аз истилоҳоти сиёсии байналмилалӣ, ки истилоҳоти сода ҳастанд, дар забон форсӣ муодили худро доранд, масалан, aggression - таҷовуз, administration - маъмурият, dynasty - сулола, reformation-ислоҳот.

Дар забони форсӣ бисёр таркибот ва истилоҳоте, ки аз ду ҷузъ иборатанд, низ аз забони англисӣ ба забони форсӣ тарҷума шудаанд:

а) Civil Society – ин истилоҳ аз асри XVIII дар нутқи сиёсатмадорон мавриди истифода қарор гирифт. Файласуфи олмонӣ Ҳегел ҷомеаро ба маданӣ ва сиёсӣ ҷудо кардааст. Ин истилоҳ бо мурури замон ба форсӣ ворид шуд ва аз тарафи истилоҳотшиносон истилоҳи جامعه مدنى пазируфта шуд.

b) *Authoritarian regime* (government). Ҳукумате ё режиме, ки дар дасти як роҳбар аст. Ин истилоҳ дар забони форсӣ ҳамчун - رژیم - سلطه طلب тарҷума шудааст.

c) *Bush doctrine*. Баъд аз воқеаи 11 сентябр дар Америка, президенти Америка Ҷорҷ Буш санади амнияти миллии ИМА-ро барои тасвиб ба конгресс пешниҳод кард. Ин истилоҳ дар арсаи сиёсӣ истифода мешавад ва дар забони форсӣ ҳам мавҷуд аст – دکترین بوش

d) *Political education* - تربیت سیاسی. Ин истилоҳ маънои онро дорад, ки фардро барои мушорикати ғайбӣ дар зиндагии сиёсӣ омода месозанд, ошно кардани шахс бо ҳуқуқи фардӣ ва иҷтимоӣ, низомҳо ва ғайбӣҳо ва андешаҳои сиёсӣ, нақши сиёсат дар зиндагии иҷтимоӣ, масоили сиёсии рӯз мавқеият ва пойгоҳаш дар кишвар ва ғайбӣ байналмилалӣ. Тарбияти дурусти сиёсӣ мӯҷиби ҳам саодат ва ҳамбастагии миллӣ ва ҳам тафохуми байналмилалӣ мешавад.

Истилоҳоти байналмилалӣ ғайбӣ - сиёсӣ дар забони форсӣ муосир аз тарафи Фарҳангистон таҳқиқ мегарданд ва кӯшиш карда мешавад, ки ба қадри имкон ин истилоҳотро ба забони форсӣ тарҷума ё муодили онҳоро пайдо намояд. Чунин тарзи тарҷума ва муодилнокӣ асосан ба мафҳумҳое, ки ба идеология ва муқовимати сиёсӣ вобастаанд, рост меояд.

Системанок, ҳамгун ва муназзам сохтани истилоҳот вазифаи муҳими донишмандон, олимон ва забоншиносони даврони муосир махсуб меёбад. Дохил гардидани истилоҳоти байналмилалӣ англисӣ ба забонҳои дигар, аз ҷумла ба забони форсӣ ногузир аст. “Мушкilotи тасмири ягонаи байналхалқӣ дар самти ҷорӣ намудани истилоҳот, ба низом даровардани семантикаи терминҳо ва барқарор сохтани мувофиқати байнизабонии истилоҳотро метавонад маҳзани истилоҳоти бегонаи бисёрзабона бартараф созад” [7, 75].

Истилоҳоти байналмилалӣ муосирӣ ғайбӣ - сиёсӣ дар забони форсӣ ба таври амиқ ва пурра омӯхта нашудаанд. Мавриди зикр аст, ки донишмандон ва сиёсатмадорони эронӣ барои нигоҳ доштани асолати истилоҳоти забони форсӣ таваҷҷуҳи беандоза доранд, зеро забони форсӣ дар ин кишвар

ҳамчун сарвати миллӣ ба шумор меравад, аммо дар мавориди алоҳида аз пазируфтани истилоҳоти бегона ҷойи гурез нест.

КИТОБНОМА

1. Акбарпур А. Терминологическое строительство в Иране: дисс....канд. филол. наук. М., 2006. –273 с.
2. Боранбаева А.Ж., З.А. Рысбеков. Трудности создания терминологии в современном персидском языке / А.Ж.Боранбаева, З.А. Рысбекова // Вестник КазНУ. Серия Востоковедения. № 4 (47), 2009.
3. Гладкова Е.Л. Новые термины в общественно-политической лексике современного персидского языка. Марчаи вуруд: www.google.com.
4. Султон Ҳасан. Вазъи истилоҳотнигории тоҷикӣ дар давраи истиқлолият/ Ҳасани Султон // Забони давлатӣ ва рушди истилоҳот /. – Душанбе: Шарқи Озод, 2015. – С. 28-36.
5. Милов П. Эрон. / П.Милов. –Сталинобод: Нашриёти давлатии Сталинобод, 1955.– 21 с.
6. Насрини Парвизӣ. Забони форсӣ – забони илм / Парвизӣ Насрини // Масъалаҳои вожагузинӣ ва истилоҳоти забони тоҷикӣ-форсӣ. – Душанбе, 2016. –С. 28.
7. Офаридиёев Н. Оид ба рақобати истилоҳоти миллӣ ва байналмилалӣ. Забони давлатӣ ва рушди истилоҳот. – Душанбе: Шарқи Озод, 2015. – С. 70-76.
8. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка. Изд. 2 – е. –М.: URSS, 2010. –198 с.
9. Рубинчик Ю. А. Грамматика современного персидского литературного языка. –М. : Восточ. Лит., 2001. –600 с.
10. Сотова О.М. Основные структурно-семантические особенности терминообразования в современном персидском языке. Автореферат канд., фил. Наук. М. 2005. 25 с.
11. Фаршедвард Хусрав. Қавоид ва завобити луғатсозӣ ва вазъи истилоҳоти илмӣ/ Хусрав Фаршедвард//“Кайҳон ва фарҳанг”. – Техрон, 1992. –С. 30 -31.
12. Abbas Akbarpur. The new unabridged English – Persian dictionary. Tehron, 1996.
13. www.Persianguelfstudies.com

**ОИД БА ОМИЛӢОИ РУШДИ ИСТИЛОӢОТИ ЧАМӢИЯТӢ-СИЁСӢ
ДАР ЗАБОНИ ФОРСӢ**

ИстилоӢоти чамӢиятӢ-сиёсии забони форсӢ ва омилӢои рушди он таваҷҷуҳи беандозаи олимон – забониносонии эронӢ ва хориҷиро ба худ ҷалб намудааст. ИстилоӢоти забони форсӢ ҳама вақт дар рушду нумув аст, ҳам аз ҳисоби худи воситаҳои забони форсӢ ва ҳам аз ҳисоби иқтибосот аз забонҳои дигар, ба мисли арабӣ, туркӣ, англисӣ, русӣ ва ғ., бой ва ганӣ мегардад. Бо сабаби дигар шудани низоми сиёсӣ дар Эрон ба забони форсӢ, махсусан ба баҳии истилоӢот, калимаҳо ва истилоҳҳои нав ворид шуданд. Махсусан истилоӢоти чамӢиятӢ-сиёсӣ ба тағйироти зиёд дучор шуд, бо мурури замон ин намуди истилоӢот дигаргун шуд ва боз ҳам мукамал гардид. Маълум аст, ки истилоӢоти чамӢиятӢ-сиёсӣ дар баҳии истилоӢот ҷойи муҳим ва махсусро касб намудааст ва доираи истеъмолаш ҳам васеътар гардидааст. Дар мақола бешитар оид ба истилоӢоти чамӢиятӢ-сиёсӣ маълумот дода шудааст, ки даҳсолаҳои охир ба забони форсӢ дохил шудаанд. Инчунин ба масъалаи тағйироти овози истилоӢот дар забони форсӢ таваҷҷуҳи зиёд дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: истилоӢот, ташиаккули истилоӢот дар забони форсӢ, истилоӢоти чамӢиятӢ-сиёсӣ, истилоӢоти байналмилалӣ, Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, истилоӢоти иқтибосӣ.

К ВОПРОСУ О ФАКТОРАХ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ

Общественно-политическая терминология персидского языка и пути её развития вызывают большой интерес иранских и иностранных учёных – лингвистов. Терминология персидского языка находится в постоянном развитии и пополняется за счёт средств самого персидского языка, а также за счёт заимствования из других языков, таких как арабский, тюркский, английский, русский и др. В последние десятилетия в связи со сменой политического режима в Иране в терминологию персидского языка вошли новые слова и термины. Особенно общественно-политическая терминология подвергалась изменению, со временем она обновилась и пополнялась. Известно, что общественно – политическая терминология занимает важное и особенное место в системе терминологии и постоянно развивается. В данной статье рассматриваются общественно-политические термины персидского языка, которые вошли в этот язык в последние десятилетия. Также большое внимание уделяется вопросу терминов, которые подвергаются фонетическим изменениям.

Ключевые слова: терминология, общественно-политическая терминология, международная терминология, развитие терминологии персидского языка, международная терминология, Академия языка и литературы Ирана, заимствованные термины.

К ВОПРОСУ О ФАКТОРАХ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ

The socio-political terminology of the Persian language and the ways of its development are of great interest to local and foreign scientists, especially linguists. The terminology of the Persian language is in constant development and is filled due to the means of the Persian language itself, as well as borrowing words from other languages, such as Arabic, Turkish, English, Russian, etc. In recent decades, due to the political system change in Iran, in terminology of the Persian language appeared new words and terms. Especially socio-political terminology has changes, over time it has been updated and filled with new words. It is known that social and political terminology occupies an important and special place in the system of terminology and is constantly developing. This article examines the socio-political terms of the Persian language that have entered in to this language in recent decades. Also, much attention is paid to the issue of terms that undergo phonetic changes.

Key words: terminology, socio-political terminology, international terminology, development of the Persian language terminology, international terminology, the Iranian Academy of Language and Literature, two-part terminology, borrowed terms.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чумъаева Баҳор – мудири кафедраи забонҳои Шарки ДДХ ба номи М. Назаршоев, н.и.ф., дотсент. Тел: 93 7470455. Ӯ меил: bahorjumaeva@yahoo.com.

Сведения об авторе: зав.кафедрой восточных языков ХГУ им. М. Назаршоева, к.ф.н., доцент. Тел: 93 747 04 55. Емейл: bahorjumaeva@yahoo.com.

The information about author: the Head of Eastern languages department of the Khorog State University named after M. Nazarshoev, Candidate of Philological Science. Tel: 93 747 04 55. bahorjumaeva@yahoo.com.

**КАЛИМАҲОИ ТАЪРИХӢ ВА КӢҲНАШУДА
ДАР РОМАНИ “ВОСЕЪ”- И С. УЛУҒЗОДА**

Муҳайёи Маҳмадшо

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Як қабати асосии таркиби луғавии забонро калимаҳои таърихӣ ва вожаҳои кӯҳнашуда ташкил медиҳанд. Ин гуна калимаҳоро забон дар сурате фаромӯш мекунад, ки мафҳумҳои ифодакунандаи онҳо ва ё расму оин ва анъаноти мавҷудаи мардумӣ охишта-охишта аз байн раванд. Ҳодисаю воқеаҳои давраҳои гуногун водор месозанд, ки забон барои ифодаи онҳо калима эҷод кунад. Ин гуна калимаҳо метавонанд барои миллат тамоми умр хизмат кунанд (масалан: Наврӯз, Сада, Меҳргон) ва ё, баръакс, барои замони муайяни таърихӣ истифода шуда, ба ҳукми таърих вогузор шаванд ва аз он калимаҳо вақте сурат гиранд, ки таърихи он замон ба ёд оварда шавад (Масалан: Сарбадорон, калламанора, сулола). Ҳамчунин, зимни пешрафти забон қисме аз калимаҳо аз муомилот баромада, архаистӣ мешаванд. Калимаҳои кӯҳнашуда дар замони муосир муродиҳам доранд ва ҷойи худро ба онҳо додаанд (андарз – панд, сулук – роҳ ва ғайра).

Ин қабати луғавиро шоирону нависандагон дар мавридҳои зарурӣ мавриди истифода қарор медиҳанд ва яке аз адибоне, ки дар осори худ аз ин қабил калимаҳо манфиат бурдааст устод, С. Улуғзода мебошад. Назди худ тасмим гирифтаем, ки қабатҳои луғавии мазкурро дар романи “Восеъ” баррасӣ намоем. Азбаски романи «Восеъ» дар мавзӯи ҳаёти гузаштаи халқи тоҷик навишта шудааст, дар он калимаҳои таърихӣ ҳамчун омили муҳими таъйинкунандаи фосолаи замони бо тамоми тобишҳои маъноии худ зоҳир гардида, як категорияи махсуси луғавиро ташкил медиҳанд, ки бо ин моҳияти худ мавзӯи алоҳидаи тадқиқотӣ шуда метавонад.

Калимаҳои таърихӣ (историзмҳо)

Калимаҳои таърихӣ захираи луғати ғайрифаъоли забон ҳисоб меёбанд ва ҷиҳати ифодаи ин ё он мафҳуми муайян хизмат

мекунанд. Барои он ки ягон шайъ ё ҳодисаи аз ҳаёт хориҷшуда номбар карда шавад, мо пеш аз ҳама ба калимаҳои таърихӣ мурочиат мекунем, чунки онҳо дар забони адабӣ нестанд ва муродиқ надоранд. «Бинобар ин тасвири ҳақиқати воқеаҳои замони гузашта бидуни истифодаи онҳо амрест номумкин» [7, 68]: кушбегӣ, даҳбошӣ, мингбошӣ, амлокдор, оқсақол, қаровулбегӣ, мулозим, девонбегӣ, амин, аминона, ярлиғ, кумғон, дарра, танобпулӣ, иноқ, чопар, тўпчибошӣ, аморатпаноҳ, бий, охунд-аълам, атолиқ, кадоқ, кўрбошӣ, ясаул, ясаулбошӣ, авул, бий-додхоҳ, миршаб, ямоқ, мирохур, яғмо, қинушр, шиғовул, ҳарам, бакавул, ярғу, кашав, туқсабо, кўноқ, манғит, аққол, закотчӣ, бек, удайчӣ, ўрда, тўра, кўпкоритозӣ, поякӣ, амир, мирона, валиаҳд аз қабиле онҳо ба шумор мераванд.

Калимаҳои таърихӣ ва кўҳнашуда ҳар вақт бо тобишҳои нави худ намудор мешаванд. Зарурати истеъмоли истилоҳотӣ ва услубии онҳо маҳз вобаста ба воқеаҳо ва шахсиятҳои таърихӣ сурат мегирад. Ғайр аз ин, дар роман истеъмоли услубии бисёр калимаҳои таърихӣ ва кўҳнашударо мебинем, ки ҳар яки онҳо мавқеи алоҳидаи услубӣ дорад. Ин калимаҳо соҳаҳои ҳаёти гузаштаре баён мекунанд. «Як гурўҳ калима ва ибораҳо бевосита аз сохти ҳукумати амирий ва системаи аппарати давлатии онро ифода мекунанд. Ба ин гурўҳ калимаҳое дохил мешаванд, ки ному мансаб, рутба, дараҷаи амалдорӣ, номҳои қисмҳои ҳарбиро мефаҳмонанд» [7, 68]. Калимаҳои таърихӣ кушбегӣ, даҳбошӣ, мингбошӣ, амлокдор, оқсақол, қаровулбегӣ, мулозим, девонбегӣ, амин, аминона, ярлиғ, дарра, танобпулӣ, ўрду, тўпчибошӣ, аморатпаноҳ, бий, охунд - аълам, хон, кўрбошӣ, ясаул, ясаулбошӣ, авул, бий-додхоҳ, миршаб, мир, мирохур, туқсабо, навкар, манғит, закотчӣ, бек, удайчӣ, тўра, амир, валиаҳд аз ҳамин қабиланд, ки дар романи «Восеъ» истифода шудаанд. Чанд мисол дар ҷумла:

“Дар муддати бемории амир фармонфармо Шохмуҳаммад-**кушбегӣ** буд” [6,154]. Дар асар кушбегӣ ба маънои сарвазири амирони Бухоро ба кор бурда шудааст, ки корҳои маъмурии давлатӣ дар дасти ӯ буд.

“Он рӯз оқсақоли лақайҳо Оллоёр писарашро хатна карда буд, бек ва ҳамроҳони ӯ аз тӯйи хатнаи писари **оқсақол** баргашта, дар таги қалъа саргарми хангомае буданд” [6, 220].

Дар ин ҷо **оқсақол** маънои пештараашро гум кардааст. Дар асар ба маънои яке аз мансабдорони давраи амирӣ ба кор бурда шудааст.

Калимаҳои таърихӣ, ки дар роман истифода шудаанд, муродифи худро надоранд, бинобар ин ба ҷойи онҳо кор фармудани калимаҳои дигар сабаби тағйир ёфтани маъно ва ҳодисаи таърихӣ мегардад. Чумлаҳои дигар:

“**Навкар** аз асп фуромада арғамчини дарозеро ба миёни Восеъ баст, нӯги дигари арғамчинро ба зини аспаш андармон карду баъд савор шуда, бандиро ба даруни об кашид” [8, 219].

Навкар маънои хизматгор, пешхизмати ҳарбии ҳокимро ифода мекунад. Бояд таъкид кард, ки С. Улуғзода дар истифодаи калимаҳои таърихӣ бо маҳорат амал карда, ҳар яки онро дар мавқеи даркорӣ истифода кардааст:

“**Даҳбошии** туркмансимо тозон ба пеши ароба омада, фармонфармои худ Остонақулро шинохта ба арз расонд, ки дастаи ӯ як нафар савораи ба шаҳр асп давондаистодаро дастгир кард” [8, 169].

Даҳбошӣ ба маънои сардори даҳ нафар сипоҳӣ кор фармуда шудааст.

“Ниҳоят интиҳобашон ба номзадии Саидкул **мингбошии** мулаққаб ба Кесак қарор гирифт” [8, 238]. Мингбошӣ сардори ҳазор нафарро аз лашкарони амир гӯянд.

Ба ҳамин тарик, «дар забони тасвирии нависанда ва забони персонажҳо калимаҳои **қушбегӣ, девонбегӣ, доруға, мингбошӣ, қаровулбегӣ, мулозим** он шаклҳои махсуси термонологӣ мебошанд, ки барои муайян кардани тартибот ва моҳияти қордории ҷамъият хизмат мекунонанд». [1, 55].

Калимаҳои кӯҳнашуда. На ҳар як калимаи фонди асосии луғавӣ (масалан, калимаҳои иқтибосӣ) ба ҷумлаи калимаҳои аслии тоҷикӣ дохил мешаванд ва, баръакс, на ҳамаи калимаҳои аслии тоҷикӣ (ҷунончи, калимаҳои кӯҳнашуда ва таърихӣ) мансуби фонди асосии луғавӣ мебошанд [3, 96]. Баръакс, баъзе калимаҳои таърихӣ дар забони адабӣ муродиф доранд, зеро ашё

ва ҳодисаҳое, ки онҳо ифода менамоянд, зинда ва побарҷоянд. Ба андешаи М. Муҳаммадиев «ба ин гурӯҳ калимаҳои **раис, козӣ, арбоб, домулло, мударрис** ва ғайраро дохил кардан аини муддаост». [5, 17]. Аммо мусаллам аст, ки имрӯзҳо калимаҳои раис ва домулло хеле серистеъмол шудаанд ва метавон онҳоро аз ин феҳрист берун сохт.

Калимаҳои кӯҳнашуда ба чунин мақсадҳо истифода мешаванд:

а) барои ба вучуд овардани обуранги таърихӣ вобаста ба замони гузашта;

б) барои ҳаяҷонбахшу дақиқ тасвир кардани тарз ва мақсади ифода;

в) барои ба вучуд овардани ифодаҳои масҳараомез дар памфлет ва ҳаҷвияҳои ҷудогона [5, 17].

Архаизмҳо (калимаҳои кӯҳнашуда) дар натиҷаи кӯҳна шудани ягон маънои калимаи сермаъно ва ба ҷойи он серистеъмол шудани калимаҳои дигар пайдо мешаванд. Сониян, дар асоси маводи забони худӣ ба пайдо шудани муродифҳо сабаб мешаванд. Ҳолати дигари пайдоиши ин калимаҳо «Ба ягон маънои калимаи сермаъно мувофиқ омадани маънои дигар аст, ки дар натиҷаи серистеъмолии он ҳамон маънои калимаи сермаъно ба архаизм мубаддал мешавад» [7, 69].

Бояд зикр намуд, ки нависанда дар назди анбӯҳи калима ва мафҳумҳо меистад. Барои ифодаи ҳар як мақсад ва образ ба хоҳири ӯ якбора дахҳо калима меояд. Аммо аз инҳо адиб мувофиқтарин калимаеро интиҳоб мекунад, ки ҳар он чиро, ки мебинаду гуфтан меҳаҳад, то ҳадди имкон пурра ифода намояд. Аз ин рӯ, забон бо хусусияти универсалиаш фикру андешаро рангоранг баён мекунад. Барои образнок шудани забони асар Сотим Улуғзода ба калимаҳои кӯҳнашуда диққати махсус додааст. Ба ин гурӯҳ калимаҳои зеринро дохил намудан лозим аст, ки дар насри адиб истифода гардидаанд: миршаб, козӣ, муаззин, арбоб, мударрис, мир, таксир, машкоб, собот, чорчӣ, улав, тоғӣ, ёғӣ, юруш, юғ, чакрим, кӯмоч, чилбур, қайсарӣ, чирон, қантар, кулӯта, рикоб, мирӣ, чорук, тӯрук, духӯл, хумдон, баззоз, талабон, ҷӯрӣ, чилим, инокдор, надим, питпилик, пинак, дунбул, ҳолмун, вартиш, кӯшпулӣ, доруға ва ғайра.

Муҳаққиқ Р. Ғаффоров қайд мекунад, ки «аксар ном бурдани ин гуна калимаҳо вобаста ба характер ва рафти воқеа хонандаро ба системаи маъмуриву давлатдорӣ онвақта мешиносонад» [1, 58].

Масалан, нависанда ҳодисаи гурехтани Аноргулу Восеъ ва аз тарафи Наимшоҳ таъқиб шудани онҳо, аз хонаи Шакар наёфтани ва ба миршаб арз кардани Наимшоҳро чунин баён мекунад:

“**Миршаб** тахмин кард, ки гурезаҳо агар ба вилояти дигар паноҳ набаранд, шояд ба роҳи Тавилдараву Сарихосор омада истода бошанд” [8, 59].

«Дар забони нависанда ва нутқи персонажҳо калимаҳои миршаб, қозӣ, домолло, мударрис он шаклҳои махсуси терминологӣ мебошанд, ки барои муайян кардани тартибот ва моҳияти қордорӣ ҷамъият хизмат мекунанд. Истеъмоли ин гуна калимаҳо боиси ошкор намудани ягон ҳислат ва пурра шудани тасаввуроти хонанда мегардад. Масалан, калимаи “**машқоб**” на танҳо ба маънои умумии «обкаш» ва «обкашон», балки вай дар баробари ин мафҳуми «обфурӯш» ва «оби машқ»- ро дорад». [4, 47].

Ифодаи **машқоб** ба маънои махсус шахси дорои як навъи машғулият ва касбест, ки он дар замони пеш дар шахрҳо ривож гирифта буд: “Як **машқобии** бесарусомон чи касест, ки ба каси дигар қайл шуда метавонад” [8, 69].

Калима ва ибороти боло барои ифодаи системаи давлатӣ, сиёсӣ ва маъмурии замони амирӣ ягона шаклҳо ва номгӯӣ вожаҳои мебошанд, ки адиб дар истеъмоли онҳо эҳтиҷи муайяне дорад. Онҳо дар забони «Восеъ» ба қавли Р. Ғаффоров «барои муайян кардани характери таърихӣ воқеа ҳамчун элементҳои махсуси луғавӣ истифода шудаанд» [1, 72]. Мисол дар ҷумла: “**Мир** ба муқобили ошӯбгарон Давлатро ба сад нафар сарбозони савор равон кард” [8, 26].

Албатта, калимаи **мир** имрӯз ҳам дар забони адабии муосири тоҷикӣ истифода мешавад, вале обуранги тоза касб кардааст.

Дар романи «Восеъ» гурӯҳи дигари калимаҳои кӯҳнашуда ба назар мерасанд, ки он калимаҳо «мафҳуми гуногуни иҷтимоиро дар бар карда, ҳаёти маданӣ ва мактабу маориф, тарзи зиндагӣ ва ба соҳае махсус бударо мефаҳмонад. Ба ин

гурӯҳ чунин калимаҳо дохил мешаванд: **домулло**, **мударрис**, **қозӣ**, **қорчаллон**, **дарвеш**.

Масалан, ҳамчун воҳиди луғавӣ ва ё воситаи услубӣ характернок будани калима аксар вақт ба ҷиҳати маъноии он вобаста мешавад, ки ин ҳол диққати нависандаро ба худ мекашад. Аз ин ҷост, ки С. Улуғзода дар истеъмоли як қатор калимаҳое, ки дар забони ҳозираи тоҷикӣ маънои онҳоро бо шаклҳои дигар ифода мекунем, кӯшидааст, ки дар ифодаи мафҳумҳои алоҳида хусусияти ҳаёти онвақтаро риоя кунад. Масалан, маънои калимаи **қорӣ** – «қироаткунанда» мебошад, вале шахси нобиноро низ қорӣ мегӯянд. Дар роман аз забони персонаж оварда шудааст: «Э, намури, ту қорӣ! “Э, вартишат рагу паяш қати аз сарат монад” [8, 8].

Вақте ки дар бораи муаллим сухан меравад, ғайр аз истилоҳи **мударрис** калимаи **домулло** низ қор фармуда мешавад: “Домулло, ман бояд, ки Назирро ба Балҷувон гирифта барам, аммо ӯ бекуват аст, дармонаш нест” [8, 142]. Дар мисоли дигар нависанда калимаи “**мударрис**”-ро меорад: “Ҳочӣ Якуби **мударрис**ро ёфта, агар хоб бошад, бедор карда, дар наздаш ҳозир соза” [8, 236].

Қисмати он калимаҳои кӯҳнашудае, ки дар романи «Восеъ» истифода шудаанд, маънои нав гирифтаанд ва маъноҳои нав ба маъноҳои пешина мувофиқат намеkunанд. Масалан, калимаи “**раис**”-ро мегирем. Ин калима дар забони адабии ҳозира маънои «роҳбари ягон хоҷагӣ, роҳбари ноҳия, роҳбари ягон қорхона ва ғайра»-ро мефаҳмонад. Аммо дар роман бо маънои пештараи худ- «роҳбари дин, ҷамъияти динӣ, нозири урфу одатҳои динӣ» ба қор рафтааст: “Инак, **раис** ва **миршаб** ҳам ба танашон ҷомаҳои адраси банур ва дар сарҳашон салла, савора ҳамроҳи навқарони худ ҳозир гардиданд” [8, 102].

Калимаҳои кӯҳнашудаи асар аз якдигар аз ҷиҳати маъно ва вазифаи худ фарқ мекунанд. «Дар асар истифодаи ин гуна калимаҳо дар он шароити муайяни таърихӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба тарзи махсус давом кардани тағйироти забониро нишон медиҳад» [9, 64]. Дар роман калимаҳои **суханчин** (хабаркаш) ва **арбоб** (нозири андоз) низ истифода шудаанд: “Суханчине аз ҷумлаи хушомадгӯи қаровулбегӣ, ё

шояд худи арбоб ба зудӣ дашноми ўро нарезонда ва начаконда, балки бо иловаю изофаҳо пурратар карда ба Давлат расонид” [8, 28].

Калимаи **суханчин** холо бо маънои пешинаи худ ба кор меравад, вале калимаи **арбоб**, маънои пешинаи худро гум карда, дар нутқи ровиён ва навиштаҷоти рӯзноманигорон ба маънои «донишманд, олимартаба, унвони баланди ҳукуматӣ» истифода мешавад.

Калимаи **таксир** дар романи «Восеъ» ба маънои пештараи худ – «хурмату эҳтироми ашхоси мўътабар, воломақом» кор фармуда шудааст: “–Аз худатон гап намонанд, **таксир**, – чунбида боз нимтаъзим кард Мирзоакрамбой, – амираш банданавозанд, агар хоҳанд, дар воқеъ бо як назари илтифот сари ғуломашро ба осмон мерасонанд” [8, 189].

Дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ин калима ҳам ба он маънои боло ва ҳам ба маънои истехзову масҳара кардани касе низ истеъмол мешавад. Ҳамаи ин тағйироти калимаҳои таърихиву кўҳнашуда дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ва раванди бо маъноҳои нав ҳазм шудани онҳоро нишон медиҳад.

Кўшпулӣ дар асар ба маънои “яке аз андозҳои замин, ки аз деҳқонон гирифта мешуд” истифода шудааст. Вожаҳои **танобпулӣ** ва **осиёпулӣ** ҳам вожаҳои ҳамондавраанд, ки имрӯз истифода намешаванд: “Баъд ту аз **кўшпулӣ**, **танобпулӣ**, **осиёпулӣ**, ноҳақона қарздорӣ, инҳоро ҳам ба болои маблағи ҷарима зам карда медиҳӣ” [8, 18].

Калимаи **тортуқ** маънои аз чониби зердаст тақдим кардани чизро ба забардаст дорад: “Писари худро ба ғуломӣ ё канизакии тўрем **тортуқ** кардан гуноҳ нест” [8, 5]. Муроди имрӯзаи **тортуқ** ҳада ва пешкаш кардан мебошад.

Калимаи дигари кўҳнашуда дар роман **туман** мебошад, ки маънояш воҳиди ҳудуди тақсимои маъмурӣ буда, маънои ҳозирааш ноҳия мебошад: “Бой дар деҳаи Бўстон, тобеи **тумани** Ғиждувон, мезист” [8, 3].

Устод С. Улуғзода барои ҳаққонӣ ва бадеӣ тасвир кардани мароми эҷодии худ ба мавқеъ, ҷилои маъноӣ ва вазифаҳои услубии ҳамаи воситаҳои забон диққати ҷиддӣ дода, кўшиш кардааст, ки забони асараш сода, мўҷаз, раван ва образнок

бошад. Аз ин ҷост, ки ӯ дар истифодаи калимаҳои таърихӣ ва архаистӣ маҳорати баланд нишон додааст. «Калимаҳои таърихӣ ва кӯхнашуда хусусияти умумӣ пайдо карда, ба тарзи баёни нависанда обуранги тоза ва таровату нафосати дилкаше баҳшида, халқияти забони асарро боло бардоштаанд» [2, 123]. Ҳаминро бояд ёдрас кард, ки С. Улуғзода бо истифодаи тадқиқоти муаррихон қаноат накарда, аз аҳолии Ховалингу Балҷувон нақлу ёддоштҳо ҷамъ кардааст. Ӯ соли 1961 ба мунаққид Масъуд Муллоҷонов гуфтааст, ки «Қишлоқ ба қишлоқ гашта, он ҷойҳои таърихро ба ҷашми худ дида, бо бисёр мӯйсафедоне, ки шӯриши Восеъро дар ёд доранд, ҳамсӯҳбат шудам, материали гаронбаҳое ҷамъ кардам» [8, 359].

Ба ин минвол, романи «Восеъ» аз беҳтарин асарҳои насрии имрӯзаи тоҷик буда, дар он маҳорати насрнависии Сотим Улуғзода хеле барҷаста намоён гаштааст. Ӯ аз луғати забони халқ ва ганҷинаи бебаҳои забони пешиниён беҳтаринҳоро гулчин намуда, дар асараш истифода кардааст, ки хонанда аз ин завқӣ бадеӣ мебарад. Устод Турсунзода фармудааст: «Нависанда бояд устои каломӣ бадеӣ бошад, захираи луғавӣ халқи худро чунон моҳирона истифода барад, ки хонанда аз мутолиаи асарҳои ӯ дунё-дунё завқ гирад» [6, 10].

КИТОБНОМА

1. Ғаффоров Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил / Р. Ғаффоров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 223 с.
2. Ғаффоров Р. Нависанда ва забон / Р. Ғаффоров. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 208 с.
3. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 243 с.
4. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. НДТ. / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. – 296 с.
5. Муҳаммадиев М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии тоҷик / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Дониш, 1969. – 192 с.
6. Турсунзода М. Ҳаёт ва адабиёт / М. Турсунзода. Шарҳи сурх, 1959. – С. 10-16.
7. Тоҳирова Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / Қ. Тоҳирова. – Душанбе: Дониш, 1967. – 154 с.
8. Улуғзода С. Восеъ / С. Улуғзода. – Душанбе: Ирфон, 1969. – 360 с.

9. Ҳусейнов Х., Шукурова Қ. Луғати терминҳои забоншиносӣ / Х. Ҳусейнов., Қ. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – 256 с.

КАЛИМАҲОИ ТАЪРИХӢ ВА КӢҲНАШУДА ДАР РОМАНИ “ВОСЕЪ”- И С. УЛУҒЗОДА

Таҳқиқи забони осори адибони муосири тоҷик барвақт сар шуда бошад ҳам, адибоне ҳастанд, ки осорашон ба таври бояду шояд омӯхта нашудаанд. Яке аз ҳамин гуна нависандагоне, ки завқи баланд ва тозақориҳои зиёде дар осораи дида мешавад, устод Сотим Улуғзода мебошад. Аз ин рӯ, дар ин мақола кӯшиши намудем, ки то ҳадди имкон воҳидҳои луғавии таърихӣ ва кӯҳнашудаи осори устодро мавриди баррасӣ қарор диҳем. Маълум гардид, ки нависанда ин қабатҳои луғавиро бо мақсади таъсирбахш ва воқеӣ баромадани мазмунӣ воқеаю ҳодисаҳои тасвиришаванда истифода кардааст. Ҳамчунин, нависанда калимаҳои мазкурро дар тасвири мароми эҷодии худ, дақиқ баромадани ҷилои маъноӣ ва вазифаҳои услубии унсурҳои забон ва содаю муҷазу равону образнок шудани забони асари ба қор бурдааст.

Калимаҳои калидӣ: калимаҳои таърихӣ, вожаҳои кӯҳнашуда, воситаи услубӣ, таркиби луғавӣ, роман, забони тоҷикӣ, асари бадеӣ, калимаҳои сермаъно, нависанда, персонаж.

ИСТОРИЗМЫ И АРХАИЗМЫ В РОМАНЕ “ВОСЕ” С. УЛУҒЗОДА

Хотя изучение языка произведений современных таджикских писателей началось уже давно, есть писатели, чьи произведения в плане их языковых особенностей не изучены должным образом. Одним из таких писателей является устод Сотим Улуғзода, чей вкус и утонченность прослеживаются в во всех его произведениях. Поэтому в этой статье мы постарались анализировать использование историзмов и архаизмов всего романе «Восе». Оказалось, что писатель использовал эти лексические слои для эффективности и реальности подачи содержания описываемых событий. Писатель также использовал эти слова в целях реального и исторически достоверного изображения событий и характеров, тем самым делая акцент на точность значения и стилистических функций языковых элементов, а также простоты и образности языка своей работы.

Ключевые слова: историзмы, архаизмы, стилистические средства, словарный состав, роман, таджикский язык, полисемия, писатель, персонаж.

**HISTORICAL AND ARCHAISMS IN THE NOVEL
OF "VOSE" BY S. ULUGZODA**

Although the study of the language of the works of modern Tajik writers began early, there are writers whose works have not been properly studied. Ustad Sotim Ulugzoda is one of such writers, whose high interest and refinement can be seen in his works. Therefore, in this article we have tried to discuss as much as possible the historical and obsolete lexical units of the master's works. It turns out that the writer uses these lexical layers for effective and realistic reasons for the content of the described events. The writer also used these words in the description of his creative goal, the accuracy of the semantic and stylistic functions of the language elements, as well as the simplicity, miraculousness and imagery of the language of his work.

Keyword: *historical words, obsolete words, stylistic means, lexical structure, novel, Tajik language, work of art, meaningful words, writer, character.*

Маълумот дар бораи муаллиф: докторанти соли дуюми Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, тел.: +992 987098807, muhayo.1995@mail.ru

Сведения об авторе: Мухайё Махмадшо, докторанка второго курса Института языка и литературы НАНТ. тел.: +992 987098807, @майл: muhayo.1995@mail.ru

About author: Mukhayyo Makhmadsho, second-year doctoral student at the Institute of Language and Literature of the NAST. phone: +992 987098807, @майл: muhayo.1995@mail.ru

НИЗОМИ СОХТОРИИ ҶУМЛАҲОИ СОДА

ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Кенҷазода М.С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Масъалаи ҷумла дар илми забоншиносӣ дар назари аввал пурра омӯхташуда менамояд, аммо дар таърихи илми забоншиносӣ вобаста ба пайдоиши илмҳои гуногуни иҷтимоӣ масъалаи нахви ҷумлаҳои сода, дар баробари ҳама проблемаҳои дигари ин илм, муносибату диди навро талаб мекунад. Дар даҳсолаҳои охир ба илми забоншиносӣ унсурҳои омӯзишии илмҳои гуногун ворид гардида, талаб мекунад, ки ба бисёр масъалаҳои илмӣ омӯхташудаи сохтори забон диди тозае ворид карда шавад. Ҳамин аст, ки гоҳҳо маълумоти ҳамагӣ чанд сол пеш мавҷудбуда ва андешаи мукаммали баёншуда ҳам арзиши худро аз даст медиҳад ва муносибати навро ба масъалаи баррасишуда талаб мекунад.

Баёни фикр танҳо бо сарҳади ҷумлаҳо маҳдуд намегардад, аммо муносибати мантиқиро дар ифодаи мақсад маҳз қолаби ҷумлаҳо муайян мекунад. Ҷумла ҳамчун воҳиди асосии нутқи инсон дар алоқамандии қолабҳои нахвӣ дорои хусусияти сохторӣ ва маъноӣ мебошад. Дар ҷумла муҳимтарин хусусияти маъноӣ тавассути муносибати предикативии байни сараъзоҳои ҷумла ифода мегардад. Ба ғайр аз ин, ҷумла дорои аломатҳои сохторие мебошад, ки, пеш аз ҳама, онҳоро оҳангнокии гуногуни ҷумлаҳо, тартиби калимаҳо, навъҳои воситаи грамматикӣ алоқаи калимаҳо ташкил медиҳанд.

Ҳангоми омӯختани қоидаҳои тартиб додани ҷумлаҳо дар илми нахв бояд, пеш аз ҳама, муайян карда шавад, ки чӣ гуна калимаҳо ва ибораҳо дар таркиби ҷумла ҳамчун аъзои он ба ҳам омада, ин воҳиди асосии муҳобиротиро ташкил медиҳанд. Дар илми забоншиносӣ ду аломати характерноки ҷумла ба миён омадааст, гарчанде ки робита ва ҳамбастагии ин аломатҳо то имрӯз пурра омӯхта нашудаанд. Ин оҳанги (интонатсияи) хабарӣ ва муносибати предикативии ҷумла аст, яъне мувофиқати мундариҷаи баёншуда ба воқеият мебошад, ки тавассути маҷмӯи

чунин категорияҳои грамматикӣ, ки хусусияти ҷумларо муайян ва муқаррар мекунанд, зоҳир мешавад. Ҷумла воҳиди асосии муошират буда, муносибати гӯянда ба воқеият ва фикри нисбатан муқаммалро дар бар мегирад. Ин ду нишонаи асосии ҷумла мебошад.

Ҷумла чун дигар воҳидҳои забон аломатҳои хоси худро дорад. Дар сарчашмаҳо [9, 2011] чунин аломатҳои ҷумлаҳои сода баён гардидаанд:

1. Аломати барҷастатарини ҷумла хусусияти предикативии он мебошад, чунки вазифаи асосии ҷумла дар бораи воқеаву ҳодисаи ҳақиқати объективӣ хабар додан аст. Чунончи: Аз тараққо–турукки ба ҳам хӯрдани сангҳову акси садои кӯҳсор ва рамидани рама аз ин овозаҳои ҳавлангез Одина саросемавор аз хоб бедор шуд [2, 10]. Лекин Раҳимабегим ба ин орзуи худ нарасида, вафот кард [2, 16]. Корвон баъди ду моҳ ба Мадина расид [22, 14]. Наниманча қаҳр мекард, итоб мекард, ба ӯ ҷавобҳои газанда мегардонд [22, 27]. Як пагоҳ аз сари дастурхони ношто Ревахшиён аз хонадор кардани писараш суҳан ба миён овард [22, 30]. Ӯ хоҳарзодааш Махшера ро ба зании Виркан муносиб дида буд [22, 30].

Аломати дуҷумлаи ҷумла интонатсия (оҳанг)– и хабардиҳӣ аст. Ба туфайли оҳанг ҳатто калимаву ибораҳои ҷумла мешаванд: – Бибиҷон! Беҳуда худро ба андӯху алам наандоз! Ман дар ҳақиқат бемор нестам [2, 24] Қаротегин... Ин ҷӣ гуна харобаи зулмобод буд. Одина аз маҳбубаи худ абадӣ ҷудо шуда буд! [2, 144] – Ўй Арбоб! Ман яқин медонам, ки писарамро худат кушта ба қадом дара гӯрондай! Акнун ба ман дурӯғи пешопешакӣ мезанӣ [2, 33].

Дар мисоли зерин маънои эҳтимол, тахмин ифода гардидааст: – Пули ҳамин ҷизҳо ба қарзат мерасидагист? [20, 34]

Дар матни зерин нависанда тавассути ҷумлаҳои саволӣ ва хитобӣ, ки пайиҳам зикр ёфтаанд, матлабашро таъсирбахштар ифода намудааст:

– Ин ҷӣ мусибат аст ба сари ман? Дар ин ду рӯз ба сари нури дидаи ман ҷиҳа омада бошад? Агар ба хонаи шумо намерафт, албатта, мебоист ба ин ҷо бозмегашт. Магар ба дарае афтода талаф шуд? Ё ки аз нотафонии ӯ фоида бурда гургон дарронидандаш? Ё

деве заҳматаш расонд ва ё дар камингоҳе ғаниме будааст, ки аз ӯ интиқом кашид?..Во балам! Во, Одинаҷонам! Во, чашму чароғам! Во, қуввати дилам! Во, рафиқи шаби танҳоиям! Во, парастори шаби бемориам! Вой! Вой! Вой! [2, 30]

Бояд қайд намуд, ки калима ва ибораҳое, ки дар дохили ҷумла бо ёрии алоқаҳои мувофиқат, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ ба ҳам меоянд, танҳо тавассути оҳанг (интонатсия) маълумотеро ифода карда метавонанд.

Академик А.А. Шахматов дар ин бора дар асари худ "Синтаксиси забони русӣ" чунин навиштааст: "... калима ва иборае ба ҳамон шарт ҷумла мешавад, ки андешаи том ва мукаммалии баёнро ифода кунад; фикри том мувофиқати байни субъект ва предикатро пешбинӣ ва ягонагии интонатсияи махсусро талаб мекунад, ки аъзои ибораро ба як интонатсияи кулл муттаҳид кардааст" [24, 17].

Интонатсия берун аз мундариҷаи луғавӣ, берун аз муносибати ҷумла бо воқеият фикри алоҳида, мукаммал, мантикиро ифода намекунад. Интонатсия воситаи ташаккул ва таҷассум кардани фикр нест, бе калима ҳам он метавонад ифодакунандаи ҳиссиёт бошад, аммо маънои пурмазмун надорад. Дар бораи интонатсияи хабарӣ гуфтан мумкин аст, ки он танҳо як шакли ифодаи воҳиди каму беш пӯшидаи ҷумла аст. Интонатсия метавонад воситаи табдил додани калима ва ибора ба ҷумла гардад, вазифаи предикативиро иҷро бикунад.

Ҳамин тариқ, интонатсияи хабарӣ воситаи муҳимми ташаккули ҷумла буда, ҳамчун яке аз аломатҳои хоси доимии ҷумла амал мекунад. Яке аз фарқиятҳои куллии байни ҷумла ва ибора маҳз дар ин хусусият зоҳир мешавад.

Аломати сеюми ҷумла ҷиҳати модалии он мебошад, ки амалу ҳолат дар замон ва шахсу шумора ба вукӯъ меояд. Ин аломати ҷумла бо ёрии воситаҳои гуногун, пеш аз ҳама, бо ёрии хабари ҷумла, ки бо сиғаҳои феъл ифода мешавад ва инчунин ба воситаи феълҳои ёридиҳанда, бандакҳои хабарӣ, ҳиссачаҳо баён мегардад:

Сиғаи хабарӣ: Як дӯкони самоворхонаро кӯфтам. Самоворчӣ бедор шуда дарро кушода дид [5,87]. Духтари аммаи ӯ воқеан дар дасти рӯсташ ба паҳлӯи ангушти хурд ангушти

шашум дошт [22, 31]. Виркан то алвакт аз беҳосиятии он даҳон накушода буд. Реваҳишён бо қаҳру тамасхур баҳонаи ўро рад кард [22, 31].

Сиғаи амрӣ: Ту дар бораи онҳо чизе шунида бошӣ, бигӯ [2, 159]. Марҳамат, бихӯр, шарм накун [22, 39]. Баро зудтар, беҳаё, меҳмонро пазирай кун... [22, 45]. Бикӯш маро! Ба фӯрӯхтан розӣ нестам, зудтар бикӯш [22, 65]. -Пеши хоҷаат зону бизан! Бахшоӣш бихоҳ!-гуфт яке аз бозаргонон ба Виркан [22, 104].

Сиғаи эҳтимолӣ: Шояд рӯзе писарашро харида гирифтани муяссар шавад [22, 110]. Рӯзе ӯ ҳам ба дидори зану фарзандаш мерасидагист [22, 110].

Аломати чоруми ҷумла тартиби калимаҳои дохили он аст. То калимаҳо аз рӯйи қонуну қоидаҳои забон ҷо ба ҷо гузошта нашаванд, фикр ифода намегардад. Масалан, калимаҳо пайиҳам оварда шудаанд, вале фикре баён нагардидааст. Вақте ки калимаҳои гузошта буд, шунидан, Шариф, таъсир, Одина, саргузашт бо тартиби муайян мувофиқи қоидаи забон ҷо ба ҷо гузошта мешаванд, фикре баён мегардад: Шунидани ин саргузашти Шариф ба Одина хеле таъсир гузошта буд [2, 166].

Аз аломати чоруми ҷумла бармеояд, ки дар низоми сохтори ҷумлаҳои содаи забони тоҷикӣ тартиби калимаҳои дохили ҷумла, яъне мавқеи аъзоҳои он хеле муҳим аст. Дар ҷумлаҳои содаи забони тоҷикӣ тартиби ҷойгиршавии аъзоҳои он чунин аст:

1. Дар ҷумлаҳои содаи дутаркиба мубтадо ҳамчун сараъзои ҷумла ҷойи муқаррарӣ дорад. Он, асосан, дар аввали ҷумла меояд:

Самоворчӣ либосҳои таршуда яхбастаи маро дида сандалиро бардошт [2, 66]. Бибиоиша ин нияти бади Арбобро аз пасу пеш шунида, бисёр дар изтиробу андеша меафтад [2, 66]. Бой пиёлаю ҷойникро ба даст гирифта, гардон-гардон кард [25, 45]. Малика ба шохзода бо андӯх менигарист [22, 126]. Ўрдуи Саид бинни Усмон чун лашкари малах дар роҳи худ ҳамаи хӯрданиро хӯрда, нохӯрданиро хоида, киштҳоро поймол ва деҳаҳо, ҷарғоҳҳоро аз ҷинси ҷорпо ҳолӣ намуда ба сӯйи Бухоро ҳаракат мекард [22, 126].

Дар ҷумлаи якум мубтадо - Самоворчӣ, либосҳоро-пуркунанда, тар шуда яхбаста – муайянкунадаи аломат, ман-муайяндаи соҳибӣ, дида – ҳоли сабаб, сандалиро-пуркунандаи

бевоситаи суратёфта, бардошт - хабар мебошанд ва ин сохтори ҷумларо чунин арзёбӣ намудан мумкин аст: мубтадо + пуркунанда + муайянкунандаҳои аломат ва соҳибӣ + ҳоли сабаб + пуркунандаи бевоситаи суратёфта + хабар.

Дар ҷумлаи дуҷум Бибиоиша – мубтадо, ин-муайянкунандаи ишоратӣ, ният - пуркунандаи бевоситаи суратёфта, бад - муайянкунандаи аломат, арбоб - муайянкунандаи соҳибӣ, аз пасу пеш-ҳоли макон, шунида – хабар, бисёр - ҳоли миқдор, дар изтиробу андеша меафтад-хабар.

Дар ҷумлаи сеҷум Малика – мубтадо, ба шохзода - пуркунанда, бо андӯх - ҳоли тарзи амал, менигарист - хабар.

Дар ҷумлаи чорум Ёрдуи – мубтадо, Саид бинни Усмон, чун лашкари малах – ҳоли монандӣ, дар роҳи - ҳоли макон, худ-муайянкунандаи соҳибӣ, ҳамаи хӯрданиро - пуркунандаи бевоситаи суратёфта, хӯрда - хабар, нохӯрданиро - пуркунандаи бевоситаи суратёфта, ҳоида - хабар, киштхоро - пуркунандаи бевоситаи суратёфта, поймол-хабар, ва дехаҳо, чаргоҳхоро - пуркунандаи бевоситаи суратёфта, аз ҷинси чорпо - пуркунандаи бавосита, ҳолӣ намуда-хабар, ба сӯйи Бухоро - ҳоли макон, ҳаракат мекард - хабари номӣ.

Дар насри бадеии муосир ҷумлаҳоеро мушоҳида кардан мумкин аст, ки мубтадо на дар аввали ҷумла, яъне ҷойи муқаррарии худ, балки дар пахлуи хабар меояд. Ин тарзи ҷойгиршавии мубтадо дар мавриди таъкиди он сурат мегирад: То падарам миёнбанди ҳолии ҳарифро ба дасташ печонидан ҳариф дам меистод [23, 12]. Баъди бозгашта рафтани Ибод ва рафиқонаш Одина хотирчамъ шуд [2, 24]. Дар миёнаҳои деҳа як теппаи баланд воқеъ шудааст [23, 3]. Монанди чашмаи Сари Қалъа боз дар чандин ҷойи деҳа чашмаҳои хурду калон ҳастанд [23, 6].

Дар баъзе ҳолатҳо дар ҷумлаҳои содаи дутаркиба мубтадо ҷойи муқаррариашро иваз мекунад ва дар байн меояд. Ҷунончи: Пас аз гирифтани ризои модаркалони худ Одина чоруки даридаашро ба по кард [2, 26]. Дар шомгоҳи сокиту ором аҳли хонавода дар суфраи рӯйи ҳавлӣ пас аз сарфи шавлаи кӯнокии кишмишу зардолу хӯрда нишаста буданд [22, 157]. Баногоҳ аз кӯча садои суми аспӣ шитобандае баланд шуд [22, 159].

Баъзан мубтадо дар охири чумла низ меояд: Ба сари Восеъ қамчин боло кард доруға. [22, 24]. Аз дуздӣ навамд шуда шеваи гадоиро пеш гирифта буд дузд [22, 188].

Дар чумлаҳои содаи забони тоҷикӣ хабар, асосан, дар охир меояд: Тӯраи валиаҳд ғайр аз кӯпкоритозӣ ва шикори бо шоҳин, бедонабозиро ҳам дӯст медошт [20, 9]. Абдулаҳадхон-тӯра аз шароби ноб сархуш дар базмҳои ӯрда бо ҳамроҳии дастаи созандаву сарояндагон танбӯр навохта, дилхушӣ карда нишаста буд [20, 9]. Ҳоҷиқул мисли бедона бол меафшонд, питпилик мекард ва гоҳе бедона буданаширо фаромӯш карда монанди хар чуфтак мезад [20, 14]. Сартароши солхӯрда деҳқони ҷавонеро рӯйи санг шинонда мӯйи сарашро метарошад [20, 19].

Дар маводи ғирдовардаи мо мушоҳида гардид, ки хабар дар байни чумла низ меояд:

Боз шавҳарашро ба тасаллӣ додан даромад зани меҳрубон [20, 34]. – Чаро ту ӯро нигоҳ надоштӣ, мардаки дилозор? [20, 36].

Ҳол дар чумла дар чунин мавридҳо ҷойгир мешавад:

А) Ҳол дар аввали чумла омада метавонад, ҷойи он мисли мубтадо ва хабар устувор нест. Дар мисолҳои зерин дар аввали чумла омадааст:

Аз деҳоти дуру наздик, аз авулҳои Қирғизистони ҳамсоя ва аз Тӯс пиёдаю савораи бисёре меомаданд [23, 6]. Ниҳоят вай бархоста, охиста-охиста қадам монда баромад [23, 19]. Дар хилвати ҳучраи даруни боғ суҳан офарида мешавад [217]

Дар мавриди дар аввали чумла омадани навиҳои ҳол М. Норматов чунин андеша дорад: “Ҳол дар аввали чумла низ ҷой мегирад. Сабаби дар ин мавқеъ омадани ҳол ба чанд омил вобаста аст: якум, дар ҳолати мантиқан ба тамоми аъзоҳои баъдина вобаста будани ҳол; дуюм, дар ҳолати мафҳуми ба хонанда маълумро ифода намудани ҳол; сеюм, ҳол бо матни боло алоқайи зичи маъноӣ дорад” [18, 109].

Дар он ҷо як бист нафар колхозчиён барои аз ҷӯйбор об баровардан ҷӯй мекофтанд [23, 178]. Ба ин қадар ҳам ҳаши Арбоб баргараф нашуд [2, 18]. Дар офтоб сӯхта-пӯхта, базӯр нафас гирифта, аз сари полиз давон-давон Зебӣ омад [23, 22]. Баногоҳ гунҷишки Маҳмуд фарри карда, аз тағи куртааш баромада ба пилтасабади модаркалонам даромад [23, 24]. Дар пушти сандуқи

калони чӯбин асои бобоям меистод [23, 10]. Дар Шоён як бой дар тӯйи хатнаи писараш маъракаи гӯштингирӣ барпо карда, аз гирду атроф полвонҳоро даъват менамояд [23, 12].

Чойи пуркунанда дар низоми сохтори чумлаҳои сода муқаррарӣ ва табиист, он дар чумлаҳои дутаркибаи тафсилӣ дар байни сараъзоҳо чой мегирад: Фарзанди одам дар ду рӯз дӯстону дилбастагони худро зиёдтар ёд мекунад [2, 70]. Одина модаркалони меҳрубони худро низ аз ёд набароварда буд [2, 72]. Бобоят пуштамо молида гуфтанд [23, 15]. Баъди андак ба худ омадан вай ба Амон ҳамла карда, кашидаро кушода ба сараш як мушт мефурорад. [23, 15].

Дар забони адабии тоҷикӣ пуркунанда дар аввали чумла низ фаровон истифода мегардад. Дар мисолҳои зерин пуркунандаи ҳам бавосита ва ҳам бевоситаи суратёфта дар аввал омадаанд: Ба ман аз музикашунавӣ ҳам зиёдтар тамошои давидани панҷаҳои падарам рӯ-рӯӣ пардаҳои дутар завқе мебахшид [23, 11]. Туро меғалтондагӣ палвон ҳоло набаромадааст [23, 14]. Бо дидани падараш ва шунидани овози ӯ падарам рӯҳбаланд шуда, бозувонаш қувваи нав гирифтанд [23, 14]. Аз ҷархресӣ бозистода сарашро ба тарафи ман гардонд модаркалонам [23, 22]. Овози маро шунда, аз кӯча ба ҳавлии мо ҷӯраҳои қарини ман Солеҳ ва Маҳмуд даромада омаданд [23, 24].

Муайянкунанда ҳамчун аъзои пайрави чумла чойи муқаррарӣ ва устувор дорад. Муайянкунандаи изофӣ хоҳ бар эзоҳи мубтадо ва хоҳ аъзоҳои дигар ояд, ҳатман пас аз муайяншаванда ҷо мегирад, аммо муайянкунандаҳои беизофа пеш аз муайяншаванда меояд.

Биёбони васеи бедолу дарахтро теппачаҳои реги сурх фаро гирифта буданд [1,21 Зани Ҳасан дар рӯймоли худ як нон печонда ба пеши ӯ ниҳод [3,43]. Ҷалолиддин ба муқобили муғулони бисёр чандин бор ҷангҳои мардонаи ғолибона кард. Ана ҳамин вазъияти табиӣ Хучандро яке аз ободтарин ва пурсамартарин шахрҳои Осиёи Миёна гардонда буд [6, 17]. Дар гулхан ҳезуми саксаул шитиррос зада месӯхт [3, 231] Хомаҳои реги равон ва гиёҳҳои саланг, шӯра, хоршутур, кавар, кавора, явшон манзараҳои табиӣ ин биёбон буданд [3, 278]. Муғулони зиндамондагӣ пас гаштанд [6,54] Ин ҳаёлҳои талху ширин, ин

гумонҳои неку бад ва ин васвасаҳои пурташвиш Одинаи беҳонумонро ором намегузошт [2, 43].

Ҳамин тариқ, дар ҷумлаҳои содаи дутаркиба низоми сохтории ҷумла устувор нест. Сараъзоҳои ҷумла-мубтадо ва хабар, одатан, ҷойи муқаррарӣ доранд, вале дар насри бадеӣ бо ягон ғарази услубӣ тағйири ҷой мекунад. Мавқеи корбурди аъзоҳои ҷумла ба услуби нависанда вобаста аст.

Тартиби калимаҳо дар низоми сохтории ҷумла яке аз воситаҳои муҳим ба шумор меравад. Истеъмоли дурусти калимаҳо боиси равшану фаҳмо ифода гардидани фикр мегардад. Тартиби калима дар низоми сохтории ҷумла як хел нест. Дар забони наср вазифаи тартиби калима бо вазифаи коммуникативии он саҳт вобаста аст. Ба ин маънӣ, вазифаи тартиби калима дар ҷумла дуруст фаҳмонидани фикри гӯянда ба шунаванда ва ё хонанда мебошад. Вазифаи мухобиротии ҷумла талаб мекунад, ки дар ҳар мавриду ҳолат ҷойи калима муайян бошад. Дар ин сурат гӯянда мақсад ва диққати худро на ба калимаи алоҳида, балки ба тамоми калимаҳои ҷумла баробар равона мекунад, яъне дар ин маврид ягон аъзои ҷумла таъкид намеёбад.

Тартиби муқаррарии аъзоҳои ҷумлаи содаи дутаркиба чунин аст: аввал мубтадо, баъд аъзоҳои пайрав, дар охир хабар. Бояд зикр кард, ки дар насри бадеӣ мушоҳида гардид, ки нависанда ҷумларо бо мақсади худ мувофиқ кор мефармояд. Дар ин сурат ҷумла тобишҳои гуногуни маъноӣ пайдо мекунад. Чунин ҳолат ба вазифаи коммуникативӣ алоқаманд аст. Вазифаи коммуникативӣ таъкид намудани ин ё он калимае мебошад, ки нависанда онро муҳим мешуморад.

Дар забони тоҷикӣ низоми сохтории ҷумлаҳои содаи яктаркибаи феълӣ ба таври зайл сурат мегирад.

Дар ҷумлаҳои содаи яктаркибаи феълӣ ҷойи хабар муқаррарӣ ва устувор аст. Хабар дар охири ҷумла омада, дигар аъзоҳои ҷумларо ба худ тобеъ мекунад. Дар ҳаққи фарзандонатон ҳам дуо мекунам. – Ба ин кас аз тоқияҳои ман нишон диҳед! Шояд ягонтаашро дар пеши назари худ фурушонда пули нақд карда гирам. Ба Худо, ки ба пул эҳтиёҷам зиёд аст [5, 23]. –Илоҳӣ, ҳамаатон мударрис шавед, муфти шавед,

аълам шавед, охун шавед, раис шавед, қозӣ шавед ва қозикалон шавед!... [5, 76].

Дар ҷумлаҳои содаи яктаркиба ҷойи аъзоҳои пайрави ҷумла ноустувор аст. Онҳо ҳам дар аввал, ҳам дар байн омада метавонанд: Дирӯза ошро аз ёдат набарор! Дар ягон мавриди дигар боз ба ту нафъ расонда ҷойи ин моли ночизонаатро чанд-чанд карда пур мекунам [5, 37]. –Корамро ба худашон мегӯям... Кай ба хона меомада бошанд? [5, 41]. –Ҳучра ёфтед ё ин ки ҳоло ҳам бошишгоҳ надоред?

–Не, ханӯз ҳучра наёфтаам! [5, 47]. – Ҳозир ман аз пеши ҳамин муллобачаи дурӯғваъда ош хӯрда баромадам. Дирӯз ош напухта, имрӯз ошашро камгӯшту равған кардааст [5, 49].

Дар ҷумлаҳои дутаркибаи ҳуллас ҷойи аъзоҳои ҷумла устувортар аст: Ман тарҷумонам [22, 178]. Молик барошуфт [22, 176]. Саворони Виркан ҳучум карда буданд [22, 175].

Аз таҳлили мисолҳо маълум гардид, ки дар низоми сохтори ҷумлаҳои содаи забони тоҷикӣ ҷойи мубтадо ва хабар дар бунёди он устуворанд, танҳо дар мавриди таъкид ё ғарази услубӣ ҷойи онҳо иваз мешавад.

Аъзоҳои пайрави ҷумла низ мавқеи хешро доранд, аммо ҷойи онҳо доимӣ нест ва онҳо метавонанд бо мазмун ва мундариҷаи суҳан ҷой иваз кунанд.

КИТОБНОМА

1. Айни С. Ёддоштҳо. Қ. 1-4. / С. Айни. – Душанбе: Адиб, 2010. – 852 с.
2. Айни С. Одина. / С.Айни // Куллиёт. Ҷ. 1. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. – С. –327.
3. Айни, С. Ғуломон. Куллиёт / С. Айни. – Ҷ. 3. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1960. – 485 с.
4. Айни, С. Дохунда / С. Айни. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 428 с.
5. Айни, С. Марги судхӯр / С. Айни. – Душанбе, 1985. – 160 с.
6. Айни, С. Очеркҳои таърихӣ Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик ва Исёни Муқаннаъ. Душанбе: 2012. Маориф ва фарҳанг 250 с.
7. Ализода С. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ. Мухаррири масъул профессор Хоҷаев Д/ С. Ализода. –Душанбе, 2010. –186 с.
8. Арзуманов, С.Д. Забони тоҷикӣ. Учебник таджикского языка для взрослых / С.Д. Арзуманов -Душанбе, 1954. –120 с.

9. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. Ҷ.2. –Душанбе: Дониш, 1986. –368 с.
- 10.Бабайсева, В. В. Односоставные предложения в современном русском языке/ В.В. Бабайсева – М., 1968
- 11.Беленицкий, А.М., Ҳочизода, Б. Наҳви забони тоҷикӣ. Барои синфҳои VI-VII. К.2. / А.М. Беленицкий., Б. Ҳочизода. – Сталинобод-Самарқанд: Наш. дав. Тоҷикистон, 1936.–с. 22-34.
- 12.Виноградов, В.В. Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. - 1964. №1. –С. 24.
- 13.Забони адабии ҳозираи тоҷик.Синтаксис. қ.2. Барои мактабҳои олии. Нашри 2-юм.- Душанбе: Ирфон, 1984.–321с.
- 14.Камолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ // Б. Камолиддинов.- Душанбе: Маориф, 2010.–231с.
- 15.Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик/ Н. Маъсумӣ. Душанбе: Пайванд, 2011.-385с.
- 16.Ниёзмухаммадов, Б., Рустамов Ш. Баъзе масъалаҳои синтаксиси забони адабии ҳозираи тоҷик/ Б. Ниёзмухаммадов ва дигар... –Душанбе: Ирфон, 1968. –198с.
- 17.Норматов, М. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Норматов. -Душанбе, 2000. -234с.
- 18.Норматов, М. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик. [Васоити таълим барои донишҷӯён]/ М. Норматов. – Душанбе: Маатбуот , 2001. –184с.
- 19.Русская грамматика. Синтаксис. Том 2. -М.: Наука, 1980. –662 с.
- 20.Улуғзода, С. Восеъ/ С. Улуғзода. Душанбе: Маориф ва фарҳанг. 2012. -484 с.
- 21.Улуғзода, С. Фирдавсӣ/ С. Улуғзода. -Душанбе: Адиб, 1988. –269 с.
- 22.Улуғзода, С. Ривояти суғдӣ/ С. Улуғзода. -Душанбе: Адиб, 2002. –220 с.
- 23.Улуғзода, С. Субҳи ҷавонии мо/ С. Улуғзода.- Душанбе: Ирфон, 1968.
- 24.Шахматов, А.А. Синтаксис русского языка/ А.А. Шахматов. – Ленинград, 1964. –362с.
25. Икромӣ, Ҷ. Духтари оташ. Ҷалол Икромӣ. // –Душанбе: Адиб, 2009. –560 с.

***НИЗОМИ СОХТОРИИ ҶУМЛАҲОИ СОДА
ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ***

Мақола ба масъалаи низоми сохтори ҷумлаҳои сода ва қорбасти он дар забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Муаллифи мақола кӯшиши

намудааст, ки асарҳои назарии доир ба ҷумлаҳои сода бахшидаро таҳлилу баррасӣ намояд.

Дар забони тоҷикӣ дар ташикли ҷумлаҳои сода мавқеи муайянкунанда, пуркунанда ва ҳол муайян мебошад. Муаллифи мақола мавқеи ҳар як аъзои пайрави ҷумларо дар асоси мисолҳои фаровон муайян намуда, нақши онҳо дар ташаққули ҷумлаи сода саҳеҳ нишон додааст.

Омӯзиш ва таҳқиқи низоми сохтори ҷумлаҳои содаи забони тоҷикӣ дар маводи насри бадеӣ аввалин бор қорбаст шуда, дар мақолаи мазкур хусусияти нав ба нави онҳо ошкор карда мешаванд.

Калидвожаҳо: ҷумлаҳои сода, мавқеи қорбурди сараъзоҳо, муайянкунанда, пуркунанда, хабар, таъкиди маъно, воситаи алоқа, пешоянду пасояндҳо.

СТРУКТУРНАЯ СИСТЕМА ПРОСТЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена структурной системе простых предложений и ее использованию в таджикском языке. Автор статьи попытался проанализировать теоретические аспекты вопроса относительно простых предложений.

В таджикском языке в образовании простых предложений свои позиции имеют определение, дополнение и обстоятельство. Автор статьи на многочисленных примерах определил положение каждого члена предложения и показал их роль в образовании простого предложения.

Исследование структурной системы простых предложений таджикского языка в прозе впервые предпринято, в данной статье, где раскрываются их новые особенности.

Ключевые слова: простые предложения, положение предлогов, определитель, заполнитель, сообщение, ударение, средства общения, префиксы и суффиксы.

THE STRUCTURAL SYSTEM OF SIMPLE SENTENCES IN THE TAJIK LANGUAGE

The article is devoted to the structural system of simple sentences and its use in the Tajik language. The author of the article has tried to analyze the theoretical works on simple sentences.

In the Tajik language in the formation of simple sentences has a definite, complementary and definite position. The author of the article determined the

position of each member of the sentence on the basis of numerous examples and showed their role in the formation of a simple sentence.

The study and research of the structural system of simple sentences of the Tajik language is used for the first time in the materials of fiction, and this article reveals their new features.

Keywords: *simple sentences, position of prepositions, determiner, filler, message, emphasis, means of communication, prefixes and suffixes.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Кенҷазода Манучехра Солеҳ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторант. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. E-mail: kenjazoda-1978@mail.ru

Сведения об авторе: Кенджазода Манучехра Солеҳ – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, докторант. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: kenjazoda-1978@mail.ru

Information about the author: Kenjazoda Manuchehra Soleh - Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Doctoral student. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: kenjazoda-1978@mail.ru

УДК: 491.550-3

МУРОДИФҲОИ ПАЙИҲАМ ВА ВОСИТАӢ АЛОҚАӢ ОНҲО (дар заминаи китоби “Тарҷумани Тафсири Табарӣ”)

Халиков М.Ғ.

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Муродифҳо, ки дар забоншиносӣ ҳамчун вожагони ҳаммаъно ё наздикъно ёд мешаванд, дар шарҳу тафсири вожагон ва хусни баёни калом нақши муассир дошта, аз такрори бемавқеъ ҷилавгирӣ менамоянд.

Дар забон ду ва зиёда аз он вожагони муродифӣ, таркибу таъбирҳо ва ҳатто ҷумлаҳо метавонанд пайдарпай оянд. Ҷуфт будан танҳо хоси вожагони муродифӣ буда, онҳо бо мавқеъ ва ҳолати истифодашон дар матн муайян карда мешаванд. Воситаи алоқаи муродифҳои ҷуфт пайвандаки пайвастанандаи - у буда, дар сохта шудани онҳо ҳамнишинии вожагони муродифӣ ва ҳамӯҳангию ҳамқофиягӣ низ нақш муҳим доранд.

Вожагони муродифӣ, ки бо пайвандаки пайвастанандаи **ва** пайваст мешаванд, муродифҳои пайиҳам ба шумор мераванд.

Муҳаккиқон Шайдуллоева Н., Вафой А. ва Точиддин З. ҳангоми баррасии муродифҳои чуфт дар забонҳои форсӣ ва қирғизӣ муродифҳои чуфтро аз рӯи теъдоди вожагони муродифии онҳо табақабандӣ намуда, онҳоро ба дувожагӣ, севожагӣ ва чорвожагӣ ҷудо намудаанд. Аммо тарзи ҳонда шудани вови атфро қайд накардаанд, ки **-у** ҳонда шавад ё **ва**. Номбурдагон дар мавриди муродифҳои чуфти дувожагӣ менависанд, ки: *“ҳам дар забони форсии навишторӣ ва чи гуфторӣ, бисёр зиёд аст”* [10, с.93].

Ба андешаи мо, воситаи алоқаи вожагони муродифҳои пайиҳам дар “Тарҷумаи Тафсири Табарӣ” бо роҳҳои зерин сурат мегирад:

- **алоқаи пайваст;**
- **алоқаи изофӣ;**
- **алоқаи ҳамроҳӣ;**
- **алоқаи тафсирӣ – бо вожаи яъне.**

Алоқаи пайваст. Дар матни тоҷикии “Тарҷумаи Тафсири Табарӣ” фарқ миёни муродифҳои чуфт ва пайиҳам гузошта нашуда, дар аксар ҳолат воситаи алоқаи муродифҳои чуфт бо пайвандаки пайиҳами **ва** нишон дода шудааст. Ҳатто дар ду вожаи муродифӣ дар як ҳолат ҳам аз пайвандаки пайвасткунандаи **ва** кор гирифта шудааст ва ҳам аз пайвандаки пайвасткунандаи **-у**. Мисоли мазкурро мо дар муродифи чуфти *илму дониш* мебинем, ки дар 2 маврид *илму дониш* [5, с.253, 554] ва дар 4 маврид *илм ва дониш* [5, с.92, 146, 167, 461] оварда шудааст.

Муродифҳои пайиҳаме, ки воситаи алоқаашон пайвандаки пайвасткунандаи **ва** мебошад, фарогири ду вожаи муродифӣ набуда, чун қоида, бо муродифҳои чуфт ва ибораҳои муродифӣ ҳамроҳ шуда меоянд: *азобу ранҷ ва сахтӣ* [5, с.136], *бунёд ва буну бех* [4, с.490]; *дарди сар ва судӯз* [4, с.443], *душном ва суханони ношӯйист* [5, с.176].

Агар пас аз ҳар ду вожаи муродифӣ бандакҳои феълию хабарӣ ояд, воситаи алоқаи онҳо пайвандаки пайиҳами **ва** ба шумор меравад: *...ӯро ёр нест ва анбоз нест...* [4, с.284]; *...муқир ой ба базаҳи ман ва гуноҳи ту...* [4, с.345].

Дар “Тарҷумаи Тафсири Табарӣ” воситаи алоқаи муродифҳои пайиҳам қарор гирифтани пайвандаки ҳилофии ё низ дар як маврид ба мушоҳида расид: ... ё биёр ба мо *азобе ё шиканҷае* дарднок [4, с.493].

Алоқаи изофӣ. Дар забоншиносии тоҷик пайвандакҳои пайвасткунанда (**ва**, **-у**) бо бандакҳои изофии **-и** муродиф доништа шудаанд. Масалан, Халилов А. бандакҳои изофиро муродифи пайвандакҳои пайвасткунанда ҳисобида, ба хулосае омадааст, ки “*пайвандакҳои пайиҳам (ва, -у, -ю, ҳам) ва бандакҳои изофӣ (и) чун синоними ҳамдигар дар мавридҳои муайян як вазифаи грамматикиро адо карда меоянд. Аз ин рӯ, бандакҳои изофӣ на фақат вазифаи алоқамандкунии калимаҳои тобеъкунандаву тобеъшаванда (муайянкунандаю муайяншаванда)-ро, балки алоқаи байни калимаҳои баробарҳуқуқи ба вазифаи муайянкунандаҳои сифатӣ чидашуда омадаро низ иҷро мекунад*” [9, с.57]. Муаллифони «Лексикаи забони адабии тоҷик» низ баъзе ибораҳои изофиеро, ки дар онҳо, одатан, вожаи дуҷум бар эзоҳи вожаи аввал (муайяншаванда) меояд, дорои хусусияти синонимӣ ҳисобидаанд. Онҳо барои исботи фикрашон таъбири **салмаи сақатро**, ки устод Айни истифода намудааст, мисол меоранд [2, с.45], дар ҳоле ки Маъсумӣ Н. онро таъбир ва ибора номидааст [1, с.34-35].

Дар асар муродифҳои пайиҳаме низ ба мушоҳида мерасанд, ки воситаи алоқаи байни вожагони муродифии онҳо бандакҳои изофии **-и** мебошад. Масалан, дар муродифоти *мухталиф* ва *рангоранг*, ки яке вожаи арабӣ [3, с.528] ва дигаре вожаи форсист [8, с.148], тавассути бандакҳои изофии **-и** алоқа пайдо кардаанд: ...берун орад бад-он киштҳои *мухталифи рангоранг*... [5, с.372]. Дар мисоли мазкур, ки тарҷумаи вожаи «**мухталифан**» аз ояти 21 сураи “Зумар” аст, барои возеҳ гаштанаш вожаи форсии **рангоранг** муродиф оварда шудааст.

“**Равшани ошкоро**” мисоли дигаре дар таъйиди воситаи алоқа шудани **-и** дар муродифҳои пайиҳам мебошад: ...андар ёвад ўро зафонаи оташи *равшани ошкоро* [4, с.684]. Вожагони форсии *равшан* ва *ошкоро*, ки муодили маъноии вожаи “**мубин**”-и ояти 18 сураи “Ҳичр” мебошанд, ҳамчун муродифҳои пайиҳам ба қор бурда шудаанд, ки воситаи алоқаи онҳо бандакҳои изофии **-и** мебошад.

Дар муродифҳои *ситабри фарбеҳ* ва *хувайдоқунандаи пайдо*, ки якум тарҷумаи вожаи арабии “**самин**” (Зориёт, 26) ва дигар тарҷумаи вожаи арабии “**байинот**” (Сабо, 43) аини ҳамин нукта ба назар мерасад: Бишуд сӯи аҳли хеш ва биёвард бирёне *ситабри фарбеҳи* неку [5, с.512]; Ва чун бихонанд бар эшон оятҳои мо – *хувайдоқунандаи пайдо*, гӯянд... [5, с.287].

Алокаи ҳамроҳӣ. Дар муродифҳои пайиҳам алокаи ҳамроҳӣ низ дида мешавад, ки бе ягон бандаку пайвандак сурат мегирад. Воситаи асосии алоқа ҳаммаъно будани вожагон ва интонатсия ба ҳисоб меравад. Муродифҳое, ки воситаи алоқаашон ҳамроҳист, дар асар ба нудрат истифода гардидаанд: ...*ситам, бедодӣ* макунед дар ин моҳҳо... [4, с.514]; Эй бор Худои ман, кун маро *нишоне ояте* [4, с.765]; Ва тафсири ин *ба шарҳ, ба возеҳ* андар бигуфта омадааст [5, с. 237].

Инчунин, вожагон тавассути ист ва бидуни вожаи яъне низ тафсир шудаанд: Курёне *арабӣ – тозӣ*... [5, с.373]; Ва ҳама Муътакифот *муказзибон буданд – дурӯзғанон* [4, с.415].

Алокаи вожаҳои муродифӣ тавассути вожаи яъне. Вожаи **яъне** дар шарҳи вожаи арабии оятҳо бештар омадааст: ...*қазо карда омад бар ӯ, яъне бимурд*... [5, с.139]; ...*рӯз дидавар, яъне равшан*... [4, с.561].

Соҳти дохилии муродифҳои пайиҳам. Соҳти дохилии муродифҳои пайиҳам аз вожаҳои муродифӣ, ибораҳо ва муродифҳои чуфт иборат буда, ба воситаи алокаи вожагони муродифии онҳо ва мавқеи ҷойгиршавиашон дар матни асар бастагӣ дорад.

Яке аз хусусияти вижаи муродифҳои пайиҳам, чи аз ду вожаи муродифӣ иборат бошад ва чи аз се вожаи муродифӣ, дар бандаки хабарӣ ва ё дигар вожаҳои ёридиҳанда гирифтани ҳар ду вожаи муродифии онҳо мебошад. Зеро пас аз вожаи якуми муродифҳои чуфт бандакҳои феълию хабарӣ ва дигар воситаҳо меоянд, ки ин ба сохтор ва мавқеи муродифҳо тағйир эҷод намекунад. Агар ҳар ду вожаи муродифӣ бандаки феълию хабарӣ гиранд, дигар муродифҳои чуфт ба ҳисоб намеравад ва фасохату суҳулати талаффузашонро тавассути пайвандакӣ пайвастандандаи **-у** аз даст медиҳанд. Чунончи мисоли *ӯро ёр нест ва анбоз нест* [4, с.284]-ро агар *ӯро ёр несту анбоз ё ӯро ёру*

анбоз нест хонем, вожагони муродифии ёр ва анбоз муродифҳои чуфт махсуб мешаванд, дар акси сурат муродифҳои пайиҳаманд.

Муродифҳои пайиҳам аз ҷиҳати сохти дохилиашон ба навъҳои зерин ҷудо мешаванд:

А. муродифҳои пайиҳами аз вожагони муродифӣ иборатбуда;

Б. муродифҳои пайиҳами бо муродифҳои чуфтомада;

В. муродифҳои пайиҳами бо ибораҳо омада.

А. Муродифҳои пайиҳами аз вожагони муродифӣ иборатбуда. Муродифҳои пайиҳаме, ки аз вожагони муродифӣ иборатанд, бандакҳои хабарӣ гирифта, ба воситаи пайвандаки пайваस्तкунандаи **ва** пайваст мешаванд. Чунин навъи муродифҳо дар асар кам истифода шудаанд ва аз нигоҳи теъдоди вожагони муродифиашон ҷудо мешаванд ба:

– **муродифҳои пайиҳами аз ду вожа иборатбуда.** Муродифҳои пайиҳами иборат аз ду вожа дар навбати худ боз ҷудо мешавад, ба се қисмат:

Муродифҳои пайиҳаме, ки ҳар ду вожаи онҳо вожагони муродифӣ буда, бандаки феълию хабарӣ ва дигар вожагони ёридиҳанда мегиранд: ...ва он дили ту аст, ки яке аст, ки ўро ёр нест ва анбоз нест ва ин ҳама фармонбурдори ўанд [4, с.284]; Ман хоҳам, ки муқир ой ба базаҳи ман ва гуноҳи ту... [4, с.345]; Ва кофирони Макка аз Ҳамза саҳт битарсиданд аз мардонагии ў (ва) аз Бутулиб бад-он битарсиданд, ки ў раис буд ва меҳтари Макка буд [4, с. 802].

– **муродифҳои пайиҳами аз се вожа иборатбуда.** Ва мар ин чуфтхоро, ки ёд кардем, яке *амир* аст ва *меҳтар* аст ва *фармондеҳ* аст, ки ин ҳама, ки ёд кардем – ҷумла фармонбурдори ўанд ва эшон бе амри ў ҳеч кор натавонанд кардан [4, с.284]. Дар мисоли овардашуда *амир*, *меҳтар* ва *фармондеҳ* ҳамчун муродифоти пайиҳам истифода гардида, пас аз ҳар кадом вожаи муродифӣ бадаки хабарӣ омадааст.

Чунин навъи муродифҳои пайиҳам дар асар танҳо дар як маврид ба кор рафтааст.

– **муродифҳои пайиҳами аз чор вожа иборатбуда.** ...ва таъна зананд ва забон бозкунанд ба бад гуфтан ва айбу оху кунанд кеши шумо – мусалмонӣ – ба зудӣ корзор кунед во пешравоон (казо) ва

сарҳангон ва сарҳавоони (казо) кофир – меҳтари кофирон... [4, с.507]. Дар ҷумлаи мазкур, ки тарҷумаи қисмате аз ояти 12-и сураи «Тавба» аст (وَطَعُوا فِي دِينِكُمْ), мутарҷимон (وَطَعُوا)-ро “таъна задан ва бад гуфтан ва айбу оху кардан” тарҷума кардаанд, яъне барои шарҳи феъли таъна задан се муродифи дигар – бад гуфтан, айб кардан ва оху (оху) карданро истифода намудаанд. Ҳатто вожагони феъли таркибии кардан – айб ва оху, чуфт корбурд шудаанд. Дар идомаи оят, ки (فَقَاتِلُوا أَمَّةَ الْكُفْرِ) мебошад, мутарҷимон дар тарҷумаи таъбири “аиммату-л-куфр” (أَمَّةَ الْكُفْرِ) ва шарҳи он се муродифи дигар – *пеширавон ва сарҳангон ва сарҳавоони кофирро* оварда, таъбири мавриди шарҳро, ки *меҳтари кофирон* аст, баъди муродифҳои тафсири овардаанд. Ҳарчанд дар ҷумлаи аввали вожаи мавриди шарҳ дар ибтидо оварда шуда бошад ҳам, муродифҳои он баъди он ҷой дода шудаанд.

Овардани муродифҳои пайиҳам барои шарҳу тафсири вожае дар ғайри тарҷумаи оятҳо, яъне дар тафсири онҳо, низ фаровон истифода гаштаанд: Ва ҳар чи офарид, чуфт офарид ва ӯ худ **яке** аст – *аҳад, якто, фард, воҳид, безид, бенид, бемисл, бемонанд*, кодир подшоҳе [5, с.720]. Дар ҷумлаи мазкур барои ифодаи вожаи «аҳад», ки дар ояти якуми сураи “Ихлос” (Бигӯ: “Ўст Худои ягона” [5, с.719]) омадааст, мутарҷимон аз муродифоти фаровоне истифода намудаанд, ки теъдодашон ба нух адад мерасад. Дар тарҷумаи оят вожаи «аҳад» агар ягона тарҷума шуда бошад, дар тафсири он яке оварда шуда, вожаи мазкур дар навбати худ боз ба вожагони *аҳад, якто, фард, воҳид, безид, бенид, бемисл ва бемонанд* шарҳ дода шудаанд. Вожагони **аҳад, якто, фард** ва **воҳид** маънои як ва ягонагиро ифода карда [6, с.116, 244; 7, с.412, 632], бо ҳам муродифанд. Аммо вожагони **бенид, бемисл** ва **бемонанд** бошанд, муродифи якдигаранд ва ба вожагони **аҳад, фард, воҳид, якто** муродиф шуда наметавонанд. Аммо дар ҷумлаи мазкур метавонанд ба вожагони мазкур муродиф шуда оянд. Чунки **бемисл, бемонанд** ва **бенид**, ҳатто вожаи *безид* ягонагиро ифода менамояд. Аз ин рӯ, дар ҷумлаи мазкур ба вожаи ягонагӣ муродиф шуда омадаанд. Ҳолати мазкурро мо дар мисоли дигар низ дида метавонем, ба вожагони **тоқ** ва **яке** вожагони **бемисл, бемонанд, беҳамто, беҳамбоз, бечун, бечигуна** муродиф шуда омадаанд: Ва ҳар чи *тоқ* бошад ва ӯро

чуфт набошад, ҳаргиз тамом набошад, аз баҳри он ки яке *тоқ*, ки варо чуфт нест, он Худояст, азза ва ҷалла, ки *яке* аст *бемисл*, *бемонанд*, *беҳамто*, *беҳамбоз*, *бечун*, *бечигуна*... [4, с.282].

Б. Пайихам омадани муродифҳо бо ибораҳо. Муродифҳои пайихаме низ дар асар ба назар мерасанд, ки бо ибораву таркибҳо омадаанд. Ибораҳо ҳамчун муродиф дар шарҳи вожаҳо ба кор рафтаанд. Аз сабабе ки ҷузъҳои таркибии ибораҳо аз ду вожа иборатанд, воситаи алоқии онҳо пайвандаки пайвасткунандаи **ва** қарор мегирад. Чунин навъи муродифҳо дар мавриди назар танҳо дар ду маврид ба назар расиданд:

– **душном ва сухани ношойист:** Пас аз он ҳама халқон, Нух, алайҳи-с-салом, худойпараст буд ва ҳазор сол меҳнат кашид ва захм хӯрд ва *душном* шунид ва *суханони ношойист* ва бад-он сабр ҳамекард, то Худои азза ва ҷалла ўро наҷот дод [5, с.176].

– **бедодгар ва аз ҳадду андожа даргузаранда аз ҳақ ба ботил:** ... эшонанд – эшон *бедодгарон ва аз ҳадду андожа даргузарандагон аз ҳақ ба ботил* [4, с.507]. Мутарҷимони асар дар тарҷумаи вожаи **муътад** аз ояти 10, сураи “Тавба” вожаи **бедодгарро** истифода намуда, барои шарҳи вожаи мазкур таркиби **аз ҳадду андожа даргузаранда аз ҳақ ба ботилро** ба кор бурдаанд. Таркиби мазкур аз 6 вожа ва як муродифи чуфт – **ҳадду андожа**, иборат аст.

В. Пайихам омадани муродифҳо бо муродифҳои чуфт. Агар муродифҳои чуфт баъд ё пеш аз худ вожаи муродифӣ гиранд, воситаи алоқии байни онҳо пайвандаки пайвасткунандаи **ва** қарор мегирад на пайвандаки пайвасткунандаи **-у**. Дар таҳлили дуруст додани муродифҳои чуфт аз байни се вожаи муродифӣ бештари муҳаққиқон ба мушкилӣ мувоҷеҳ мегарданд. Таҳиягарони матни тоҷикии «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ» дар ҷудо кардани муродифҳои чуфт аз байни вожагони муродифӣ ба хато роҳ додаанд. Масалан, воситаи алоқии вожагони муродифии бунёд, бун, беҳро пайвандаки пайвасткунандаи **ва** қарор дода, онро «*бурида қунад бунёд ва бун (ва) беҳи он ногаравидагон*» [4, с.490] хондаанд. Ин дар ҳолат, ки вожагони муродифии мазкур дар тарҷумаи вожаи добир (دَابِر) и арабӣ ба кор рафта, тарҷумаи ояти 7-и сураи “Анфол” (وَيَقْطَعُ دَابِرَ الْكَافِرِينَ) аст. Вожагони муродифии мазкур *бунёду буну беҳ* ё *бунёду бун ва беҳ* ё *бунёд ва буну беҳ* хонда

мешаванд. Якум, вожаи якуми муродифоти чуфт аз вожаи дуомашон чун коида дар шумори ҳиҷо бояд камтар ё баробар бошад ва, дуом, ҷойи дигари асар вожагони муродифии **бун** ва **бех** ҳамчун муродифи чуфт ба кор рафтаанд: ... аз *буну бех* барканам ва бераҳ кунам фарзандони ӯро... [4, с.726]. Ва дигар, чи тавре ки фасоҳату равонири хангоми талаффуз *бунёд ва буну бех* ба кас дода меавонад, талаффузи *бунёду бун ва бех* ё *бунёд ва бун ва бех* он фасоҳату равонири дода наметавонад.

Ҳангоми баррасии асар 19 [4, с. 3, 193, 211, 255, 490, 508, 514; 5, с. 18, 27, 136, 304, 355, 369, 379, 413, 604, 683] муродифи чуфт пайдо кардем, ки вожаи муродифии сеюм доранд. Вожаи сеюми муродифӣ метавонад қабл аз муродифҳои чуфт ва ё баъди онҳо ояд: **бунёд ва буну бех**: ... ва бурида кунад *бунёд ва бун (у) беҳи* он ногаравидагон [4, с.490]; **ҳамду ситоиш ва сипос**: ...ва ӯрост *ҳамду ситоиш ва сипос* ва ӯст бар ҳама чизе тавоно [5, с.604].

Ҳолатҳое ҳам дар асар ба мушоҳида расиданд, ки муродифҳои чуфт бо муродифҳои пайиҳам дар як ҷумла оянд: Ва он сипоҳи ӯ ҷумла пеши писараш рафтанд ва номи он писар Искандарбус буд ва ӯ он *сипоҳу лашикарро* ҳеч якро *напазируфт ва қабул накард*... [5, с.353].

Аз таҳлилу баррасии мавзӯ ба хулосае метавон омад, ки дар баробари муродифҳои чуфт падидаи дигари забонӣ, мисли муродифҳои пайиҳам вучуд дошта, ба омӯзишу баррасии алоҳида ниёз дорад. Муродифҳои пайиҳам дар “Тарҷумаи Тафсири Табарӣ” пас аз муродифҳои чуфт ҷой дошта, дорои хусусиятҳои вижа мебошанд. Дар асар муродифҳои чуфте, ки вожаи сеюми муродифӣ доранд мавқеи махсус дошта, муродифҳои пайиҳаме, ки вожагони муродифиашон зиёданд, шоистаи таваҷҷуҳанд. Дар бештари ҳолатҳо забоншиносон хангоми пайиҳам омадани зиёда аз ду вожаи муродифӣ (аз се то чор вожа) вижагиҳои муродифҳои чуфтро ба инобат нагирифта, дар гузоштани воситаи алоқои онҳо (ва, -у) ба иштибоҳ роҳ медиҳанд.

КИТОБНОМА

1. Маъсумӣ, Н. Ибораҳои халқӣ дар забони “Марғи судхӯр” / Н.Маъсумӣ // Мактаби Советӣ. – 1954. – №10. – С. 26-44.

2. Муҳаммадиев, М. Лексикаи забони адабии тоҷик. Маводи таълимӣ / М.Муҳаммадиев, Х.Талбакова, Ю.Нурмуҳаммадиев. – Душанбе, 1997. – 189 с.
3. Сулаймонӣ, С. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ / С.Сулаймонӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷ.1. – Душанбе: ЭР-граф, 2004. – 1046 с.
4. Тарҷумаи Тафсири Табарӣ. Таҳия ва таълиқоти Н.Ю. Салимов, Н.Ш. Зоҳидов, Н.И. Ғиёсов, А.А. Ҳасанов, А. Самиев. К.1. – Хучанд: Нури маърифат, 2007. – 884 с.
5. Тарҷумаи Тафсири Табарӣ. Таҳия ва таълиқоти Н.Ю. Салимов, Н.Ш. Зоҳидов, Н.И. Ғиёсов, А.А. Ҳасанов, А. Самиев. К.2. – Хучанд: Нури маърифат, 2007. – 744 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Зери назари М.Шукуров, В. А. Капранов ва дигарон. Иборат аз ду ҷилд. Ҷ.1. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Зери назари М.Ш.Шукуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошим, Н.А.Маъсумӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷ.2. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 949 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Зери таҳрири С.Назарзода, А.Сангинов, С.Каримов, М.-Ҳ.Султон. Иборат аз ду ҷилд. Ҷ.2. – Душанбе, 2008. – 944 с.
9. Халилов, А. Вазифаҳои грамматикӣ бандҳои изофӣ (и) дар забони адабии ҳозираи тоҷик / А. Халилов. – Душанбе: Дониш, 1969. – 118 с.
10. Шайдуллоева, Н. Баррасӣ ва муқоисаи таркиботи ҷуфти дар забони форсӣ ва қирғизӣ / Н.Шайдуллоева, А.Вафой, З.Тоҷиддин / Маҷаллаи мутолиоти интиқодии адабиёт. – 1394. – №7. – С. 85-99.

МУРОДИФҲОИ ПАЙИҲАМ ВА ВОСИТАИ АЛОҚАИ ОНҲО (дар заминаи китоби “Тарҷумаи Тафсири Табарӣ”)

*Дар мақола муродифҳои пайиҳам ва воситаи алоқаи онҳо мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Аз баррасии мақола бармеояд, ки муродифҳои пайиҳам монанди муродифҳои ҷуфт дар “Тарҷумаи Тафсири Табарӣ” мавқеи хос дошта, ба омӯзишу баррасии вежа ниёз доранд. Муаллиф дар мақола чор навъи воситаи алоқаи муродифҳои пайиҳамро муайян намуда, сохтори онҳоро низ баррасӣ кардааст. Ба андешаи муаллиф сохтори муродифҳои пайиҳам аз вожаҳои муродифӣ, муродифҳои ҷуфт ва ибораҳои иборат буда, воситаи алоқаи онҳо пайвандаки пайвасткунандаи **ва** мебошад. Дар “Тарҷумаи Тафсири Табарӣ” муродифҳои ҷуфте, ки вожаи сеюми муродифӣ мегиранд,*

нисбат ба муродифҳои пайиҳами бо таркибу ибораҳо сохтанида назаррас буда, ду вожаи муродифие, ки вожаи якуму дуюмашон бандеки хабарӣ ё муайянкунанда мегиранд, ҳарчанд аз ду вожаи муродифӣ иборат бошанд ҳам, ба гуруҳи муродифҳои пайиҳам дохил мешаванд.

Калидвожаҳо: “Тарҷумаи Тафсири Табарӣ”, муродифҳои ҷуфт, муродифҳои пайиҳам, воситаи алоқа, вожаи муродифӣ.

ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНЫЕ СИНОНИМЫ И ИХ СРЕДСТВА СВЯЗИ (на основе книги «Перевода Тафсири Табарии»)

В статье рассмотрены последовательные синонимы и их средства связи на примере “Перевода Тафсири Табарии”. Как показало исследование, последовательные синонимы, как и парные синонимы, занимают особое место в “Перевод Тафсири Табарии” и требуют особого изучения и рассмотрения. В статье автор выделяет четыре типа средств передачи последовательных синонимов и рассматривает их структуру. По мнению автора, структура последовательных синонимов состоит из синонимических слов, парных синонимов и словосочетаний, а средством их связи является соединительный союз **ва**. В “Перевод Тафсири Табарии” парные синонимы, которые получают третий синоним, более значимы, чем последовательные синонимы, образованные из сочетаний и фраз. Два синонимических слова, первое и второе из которых получают глагол-связка или определение, принадлежат к группе последовательных синонимов, даже если они состоят из двух синонимических слов.

Ключевые слова: “Перевод Тафсири Табарии”, парные синонимы, последовательные синонимы, средство связи, синонимические слова.

SEQUENTIAL SYNONYMS AND THEIR COMMUNICATIONS (based on the book of "Translation of Tafsiri Tabari")

The article discusses sequential synonyms and their means of communication on the example of "Translation of Tafsiri Tabari". As the study showed, sequential synonyms, like paired synonyms, occupy a special place in the "Translation of Tafsiri Tabari" and require special study and consideration. In the article, the author identifies four types of means of transmission of sequential synonyms and examines their structure. According to the author, the structure of sequential synonyms consists of synonymous words, paired synonyms and phrases, and the connecting union «**va**» is the means of their connection. In the "Translation of Tafsiri Tabari", paired synonyms that receive a third synonym are more significant than sequential

synonyms formed from combinations and phrases. Two synonymous words, the first and the second of which receive a linking verb or definition, belong to the group of sequential synonyms, even if they consist of two synonymous words.

Keywords: *"Translation of Tafsiri Tabari", paired synonyms, sequential synonyms, means of communication, synonymous words.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Халиков Масъудҷон Гафурович* – аспиранти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. **Нишони:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. **Телефон:** (+992) 918-23-02-57. **E-mail:** masudjon.gafuri@mail.ru.

Сведения об автора: *Халиков Масъудҷон Гафурович* – аспирант Института языка, литературы имени Рудаки НАНТ. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. **Телефон:** (+992) 918-23-02-57. **E-mail:** masudjon.gafuri@mail.ru.

About the author: *Khalikov Masudjon Gafurovich* – Pdsost-graduate student of Institute of language and literature named after Rudaki NAST. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 21. **Phone:** (+992) 918-23-02-57. **E-mail:** masudjon.gafuri@mail.ru.

АДАБИЁТШИНОСӢ

УДК: 891. 550-1.

ТАНОСУБИ ИЛҲОМ ВА ДОНИШ ДАР
ОФАРИНИШИ ШЕЪР

Ваҳҳобзода Рустам

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

“Чунон ки шеър дар ҳар илме ба кор ҳамешавад, ҳар илме дар шеър ба кор ҳамешавад” [7, 79].

“Аз тариқи луғат бибояд донист, ки шеърро маънӣ илм аст, яъне дониш, ки арбоби фитнат бад-он чизе фаҳм кунанд. Ва идроки ин табақа бад-он муҳит шавад ва маънии шоир олим бувад, яъне доно, ки маонии дақиқро идрок кунад ва маънии дақиқ он ки фикрати ӯ дар зери пардаи замири ҳаёл бозихои латиф намояд. Ва илм умумӣ дорад ва шеър хусусӣ. Зеро ки ҳар кас, ки чизе идрок кунад ва маонии дақиқа дарёбад, ӯро шоир нашояд хонд ва итлоқи ин лафз бар вай хато бувад, илло он ки ҳар чизе ки дар навъи худ фозилтар бувад ва зиёдати шараф ихтисосе дорад, исми он навъ бад-он чинс диҳанд.

Пас, шеър шарифтарини анвоъи фазл омад ва худ аз роҳи маънӣ гӯё оби ҳаёт аст, ки баъд аз фовоти зот сабаби бақои исм аст, сонии ҳаёти фонӣ аст” [1, 60].

Онҳорое, ки иддао доранд, шеър бо илму дониш ҳеч вобастагӣ ва иртиботе надорад ва як олами хос аст, решаи иштибоҳ дар он аст, ки падидае чун “илҳом”-ро дар кори эҷодӣ унсури мутлақ мешуморанд. Яъне, ба масал, шоир танҳо нақши як мавҷгир (антенна), ё шояд камтар аз онро, адо мекунад ва шеър аз олами ғайб бар ӯ нозил мегардад. Ин гурӯҳ баъзан дар назари худ чандон муболиға мекунанд, ки ҷой доштани унсури ақлу донишро дар шеър нишони заъфи истеъдоди шоирӣ ба шумор меоранд, ҳатто саҳеҳу беайб будани шеърро аз назари фанӣ ва лавозими сухани манзум, мустақиман ё ғайримустақим камбуди шеър медонанд.

Лозим аст аз ибтидо таъкид шавад, ки нақш ва мақоми илҳомӣ эҷодӣ, ба хусус дар кори шеър, ҳаргиз чизи инкоршуданӣ нест. На танҳо дар шеър, балки дар иқтишофот ва ихтирооти илмӣ низ илҳом ҷой дорад. Аммо дар ҳаллоқиятҳои адабӣ нақши он бештар махсус

будааст ва дар ин маънӣ ҳеч хирадманде инкор надорад. Аз нахустин донишмандон ва ҳакимоне, ки ба моҳият ва ҷараёни офариниши асари бадеӣ, хусусан шеър, таваҷҷуҳ кардаанд, аз вучуди ҳолоте ба унвони илҳом гувоҳӣ додаанд. Аз ҷумла Сукрот ва Афлотун [5, 3139].

Мавзӯи баҳси аслии мо интиқоди назари касонест, ки дар мавзӯи “илҳом” ва нақши он дар офариниши ҳунари ба ифрот роҳ медиҳанд. Ин гурӯҳ мусалламан миёни ду мафҳум иштибоҳ мекунад, якero айна дигаре медонанд. Ин ду мафҳум яке “илҳом” ва дигаре “ваҳй” мебошад. Касоне, ки аслан ба мафҳумҳое чун “ваҳй” эътиқод надоранд ва андешаи сирф моддигароёна доранд, таъбан аз ин баҳс бояд ғориғ бошанд. Аммо аҷиб он аст, ки аз ин тоифа ҳам, ки бояд ҳама чизро маҳсули материя бидонанд, хелеҳо дар мавриди шеър тасаввури дигар доранд ва онро чизе тасаввур мекунад аз қабилӣ ваҳӣ мунзал ва ғӯяндаашро аз ҳар гуна иқтизои омӯзишӣ озод медонанд.

Мавзӯи илҳом дар шеър ба таври бадеҳӣ як мавзӯи сода нест ва баёноти батакрори шоирони бузурге, ки мо суханашонро санад ва ҳуҷҷати қотей медонем, моро ба ин бовар вомедорад, ки шеър аслан маҳсул ва зодаи илҳом аст ва бидуни он тасаввури каломи шоирона муҳол мебошад. Аз ҷумла бисёре аз абёти Ҳофизи Шерозӣ дар ин мавзӯ ба тақвияти сухани касоне, ки ба вай лақаби “лисонулғайб” (яъне забони ғайб) додаанд, хидмат мекунад. Аз ҷумла ин абёт:

Субҳдам аз Ари меомад сурӯше, ақл гуфт:
Қудсиён ғӯй ки шеъри Ҳофиз аз бар мекунад [9, 119].

Борҳо гуфтааму бори дигар мегӯям,
Ки мани дилишуда ин раҳ на ба худ мепоём.
Дар наси оина тӯтисифатам доштаанд,
Ҳарчи устоди Азал гуфт: “бигӯ”, мегӯям.
Беш аз ин ҳатто:
Шеъри Ҳофиз дар замони Одам андар боғи хулд
Дафтари насрину гулро зинати авроқ буд.

Мавлоно Абдуллаҳмони Ҷомӣ дар “Баҳористон” дар бораи Ҳофиз менависад, ки “Ва баъзе (аз ашъори ӯ) қариб ба сарҳади эъҷоз

(аст)” [10, 155]. Ин эъҷоз ҳамон чизест, ки аз маҳдудии воқеиёт фаротар ва мутааллиқ ба ҷаҳони улвӣ, яъне мовароуттабиист. Чунин суҳанро Ҷомӣ дар ҳаққи ҳеч як аз суҳанварони бузургтарини адаби тоҷик, ки зикри номашонро дар ин китоб оварда, нагуфтааст. Яъне ин суҳан дар бораи Ҳофиз як суҳани истисноист ва ба ғавқульода будани каломи ӯ ишора дорад.

Орзумандӣ ва иштиёқи Ҳофиз ба ваҳй, ки наздик ба шатҳиёт аст, аз шеъраш гоҳ-гоҳ чехранамой мекунад ва баъзан муҳаққиқони ашъораш ба ин нукта ишора ҳам кардаанд. Аз ҷумла:

*Файзи Рухулқудс ар боз мадад фармояд,
Дигарон низ кунанд, он чи Масеҳ мекард.*

Бешак, дар шумори ин “дигарон” Ҳофиз қабл аз ҳар касе худро дар назар дорад.

Дар ин мавзӯ, ба ин ормон ва орзуи мукошафа ва илҳомӣ ғайбии наздик ба ваҳйӣ илоҳӣ ба ишора ё сароҳат бисёр суҳанварон хома рондаанд, ки худ мавзӯи як рисолаи бисёр муфасссал метавонад бошад. Аммо агар суҳан дар бораи ваҳй аст, пас ҳамагӣ онҳо, ки эътиқоди динӣ доранд, бояд дар айни ҳол ба муҳол будани он низ эътиқод дошта бошанд ва онҳо, ки чунин эътиқоде надоранд, аслан ин мавзӯ барояшон бегона аст. На танҳо ваҳй, балки мукошафаву шуҳуд ва илҳомӣ ғайбӣ низ.

Дар фарҳанг ва боварҳои куҳан, ки дар матни адабиёти мо боқӣ мондааст, маълум аст, ки эътиқодоте, ки ба асоси он нерӯҳое хориҷ аз вучуди шоирон барои онҳо шеърро талқин ва имло (дикта) мекунад, вучуд доштааст. Ин нерӯҳоро бо номҳои низ аз қабилӣ “тобиға” ва “шаётинушшуаро” меҳондаанд. Дар “Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ” (таълифи Муҳаммадҷаъфари Ёҳақӣ) дар фасли махсусе бо номи “Тобиға” дар ин хусус маълумоти муфасссал дода мешавад, ки нақли он дар ин ҷо лозим аст:

“Тобиға ё “шаётинушшуаро” аз мусталаҳоти қадими арабист ба маънии чин ва шайтоне, ки ба шуаро талқин мекунад. Чун ин рӯҳи номарӣ (нодиданӣ) ҳама ҷо ҳамроҳу пайрави шахси шоир аст, ӯро тобиға номидаанд.

Тобиға гоҳе ба маънии мутлақӣ чину парӣ ба кор меравад, ки бо поре аз афроди инсонӣ дар иртибот аст ва ҳама вақт ҳамроҳу

коромӯзи ўст. Гоҳе ҳам аз ў ба ҳамзод таъбир кардаанд.

Ин тасмия мубтанӣ бар ин асли куллист, ки мегуфтанд арвоҳи номарӣ (чин, парӣ, фаришта, дев ва шайтон) бо ашхоси инсонӣ робитаву улфат барқарор мекунад ва зухури осори бадеи хунарию завқӣ ва иктишофӣ ва низ баъзе дарёфтҳои қалбии башар дар асари талқини ҳамин арвоҳ аст. Кудамо муътақид буданд, ҳар шоиреро аз чинну инс тобиаст, ки ўро шеър талқин мекунад ва Низомӣ аз он ба чиннӣ таъбир кардааст:

*Қабраилам ба чинни қаламам
Бар саҳифа чунин кашид рақам,
К-ин фусунро, ки чинниомӯз аст,
Қома нав кун, ки фасли Наврӯз аст.
Ончунон кун зи дев тинҳонаш,
Ки надонад магар Сулаймонаш. («Хамса»).*
Бархе ҳам ҳамон вожаи «тобиъа»-ро овардаанд:
*В-арчи дусад тобиъа фаришта дорӣ,
Низ парӣ бозу ҳар чи чиннио шайтон,
Гуфт надонӣ сазои, хезу фароз ор
Ончи бигуфтӣ, чунон ки бояд, натвон. (Рӯдакӣ).*

*Гӯянд, ки тобиъа кунад талқин,
Шоир чу қасидае кунад иншо.
Ман банда, чу мадҳи ту барандешам,
Рӯҳулқудусам ҳамекунад имло. (Қамолуддини Исфаҳонӣ).*

Вазифае, ки дар фарҳанги исломӣ ва адабиёти форсӣ барои тобиъа зикр кардаанд, ёдовари нақши музҳо (муза) дар асотири юнонист, ки ҳар кадом аз онҳо илоҳаи яке аз ҳунарҳо ба шумор мерафтанд. Бархе миёни тобиъа ва ҳамтову ҳамзод ва низ фараваши дар Эрони бостон иртиботе ёфтаанд².

Он гуна, ки аз ағлаби ин баёноти шоирон дар мавзӯи тобиъа ва чиннӣ, парӣ, шаётини талқинкунандаи шеър пайдост, маълум мегардад, ки дар баробари огоҳӣ ва аҳёнан эътиқоди худ ба чунин махлуқоте мовароуттабий, шоирон аз онҳо парҳезро лозим дошта,

² Муҳаммадҷаъфари Ёҳақӣ. Фарҳанги аситир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ (Таҳия, шарҳу тавзеҳот ва таълиқоти Рустами Ваҳҳоб). – Душанбе: Бухоро, 2014, с. 538.

шеъри худро меҳоханд ба мабдаъҳое бартару шарифтар чун Ҷабраил ва Рухулқудс иртибот бидиҳанд ва гузашта аз ин устод Рӯдакӣ авсофи мамдӯҳи худро, ки ғолибан Наср ибни Аҳмади Сомонист, бартар аз мартаба ва қудрати тобиъаву париву чиннivu шайтон медонад.

Ҷамчунин аз ин маълумот барои мо равшан мешавад, ки дар ҷи гуна фазои фикрӣ ва эътиқодие будааст, ки мункирони паёмбарӣ ва ҳомили ваҳйи илоҳӣ будани Муҳаммад (с) ўро шоир ва ҳатто шоири маҷнун меномиданд ва дар Қуръон ба таъкид ин унвонҳоро чун иттиҳомӣ ноҳақ рад кардааст. Аз ҷумла дар ояти 69-и сураи Ёсин омадааст:

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ.

(Ва ба Пайғамбар шеър наомӯхтаем ва ин барои ӯ шоиста нест. Ва ин {Китоб} чизе нест, магар панд ва Қуръони ошкор.)³

Яъне мункирони ваҳйи илоҳие, ки ба Паёмбар нозил мешуда, онро ба он мақсад шеър муаррифӣ мекарданд, ки ба эътиқоди роиҷ дар он замон шеърро махлуқоте чун тобиъаву, чиннivu парӣ ва шаётин-уш-шуаро ба инсон мерасондаанд ва ба ин восита меҳостаанд, каломӣ ваҳйро безътибор ва ғайри қобили эътимоду эътиқод ва пайравӣ эълон намоянд. Дар ҳоле ки на танҳо Паёмбар, балки шоирони бузурге чун Рӯдакиву Низомиву Ҳофизу дигарон ҳаргиз нахостаанд маншаъ ва мабдаи каломӣ худро вобаста ба ҷунин нерӯҳое бидонанд ва ҳатто аз он беҳтар донистаанд, ки каломӣ мустиками ҳуди онҳо бошад.

Дар айни ҳол на ҳама навъ шеърро шоир дар Қуръон ба таври кулӣ мардуду мазмум дониста мешавад, балки аз шоирон онҳое, ки “муъмин будаву кори неку кардаанд”, мумтоз дониста мешаванд. Пас, табиист, ки каломӣ шоиронаи ин тоифаро Қуръон ҳам марбут ба ҷунон нерӯҳои хориқульодаи машқук намедонад. Аз ин хусус ба равшанӣ дар ояти охири сураи Шуаро оварда шудааст.⁴

Агар мисли мавлоно Ҷомӣ ба ин мавзӯ аз зовияи диди дигар назар карда шавад, мартабаи шеър ҷандон баланд будааст, ки хостаанд ваҳйи илоҳиро шеър ва дарёбандаи ин ваҳйро шоир биноманд. Яъне шабоҳате дар ин миён дидаанд, чун хостаанд якеро ба ҷойи дигаре биёранд:

³ Қуръони карим (асл ва матни тарҷумаи тоҷикӣ). – Душанбе: Ирфон, 2007, с.444.

⁴ Ниг. Ҷамон ҷо, с.376.

*Пояи шеър бин, ки чун зи набӣ
Нафӣи наъти паямбарӣ карданд,
Баҳри такзиби сикҳати Қуръон
Нисбати ӯ ба шоирӣ карданд [10, 376].*

Албатта, илҳому кашфу шуҳуд, ки он ҳам ба инсонҳои хоссе даст медиҳад, аз чиҳатҳои бо “ваҳӣ” қаробат дорад, аммо аини он нест. Тафовут ин аст, ки каломи ваҳӣ каломест, ки ба сурати мутлақо омода, ҳам дар сурат ва ҳам дар мазмун, нозил мешавад ва вазифаи гирандаи ваҳӣ, ки танҳо паёмбар буда метавонад, танҳо иблагӣ (эълони) он калом аст, аз худ ҳеч дахле ва тасарруфе дар он намекунад. Дар ин мавзӯ баҳсҳои гуногуне вучуд дорад, аммо дар Қуръон ҳатто ба Паёмбар хитоб мешавад, ки чамъ кардани Қуръон дар синаи ту ва хондани он (ба забони ту) бар мост.⁵ Ва касоне, ки ба ҳақиқати ваҳӣ эътиқоддоранд, ҳамчунин ногузир ба ин маънӣ эътиқоддоранд, ки ваҳӣ бо ҳатми зиндагии паёмбари охирини Худо ҳазрати Муҳаммад ҳатм шуда ва дигар ба касе ваҳӣ намешавад. Аммо кашфу шуҳуду илҳом бокист, ки, албатта, он аз ваҳӣ фарқ дорад. Фарқи он аз ваҳӣ ин аст, ки рӯҳи маъно ва маъно илҳом мешавад ва соҳиби илҳом онро бо калимаҳо шаклу сурати зоҳир мебахшад. Пас, бояд дар вучуди соҳиби илҳом барои сурати зоҳир бахшидан ба маънои илҳомшуда калимаҳо ва донишҳои ҳунарии зарурӣ мавҷуд бошад, то пайкари он маъноро ба сурати муносиб биорояд. Мисли Ҳофиз, Мавлоно, Бедил, ки дарёҳои мавҷези дониш буданд ва он донишу таҷрибаро ҳама умр андӯхта буданд.

Толстой илҳомро бисёр содаву возеҳ шарҳ медиҳад: “Илҳом дар он ифода меёбад, ки ногоҳ чизе, ки иҷро карданиаш мумкин аст, дар пеши назар кушода мешавад. Илҳом ҳар қадар саршортар бошад, барои иҷро намуданиаш ҳамон қадар захираи мӯшикофона мебошад кашид.”⁶

Манзури аслии мо низ дар ин мақола суҳбат дар хусуси вижагиҳои коргоҳи эҷодӣ ба сурати умум аст. Яъне на ҷаҳҳои махсусе чун ирфон ва на падидаҳои ғавқулода, балки он чи барои

⁵ Қуръони карим, оятҳои 16-19 сураи Қиёмат, с.577.

⁶ Ниг. Константин Паустовский. Садбарги зарин (Тарҷ. Бахтиёри Муртазо)//Садои Шарқ, 2017, №5, с.93.

аксари инсонҳо дастрасу муяссар мебошад. Ҳамчунин, мо бар онем, ки истеъдоди эҷодӣ ба сиришту фитрати солими инсонӣ тавъам аст ва ҳеҷ ниёзе ҳам барои дигаргун кардан ва барҳам задани низоми табиӣ ин фитрату сиришти солими табиӣ ба хоҳири ба вучуд овардани ҳолатҳои вижаи муносибтар барои кори эҷодӣ, илҳом ва ғ. нест. Аз ҷумла, истифода аз маводи муҳаддир ва наштаовару масткунанда. Баръакс, ин навъ рафтор боиси барҳам ҳӯрдани низоми муътадили нерӯҳои эҷодӣ ва ошуфтагии ваҳму таҳайюли эҷодӣ мегардад. Ёдоварии ин мазмун ба хоҳири он аст, ки баъзан ҷунин назарҳо ва тасаввуроте дар хусуси чараёни эҷоди асари бадеӣ баён шудааст ва на танҳо имрӯзу дирӯз, балки дар замонҳои пешин ҳам касоне муътақид ба таъсири фаъолиятҳои равонгардониву натиҷагирӣ дилхоҳ аз он буданд. Аммо ҷунин фаъолиятҳоро одатҳо ҳаргиз ситудаву қобили қабули шахсиятҳои барҷаставу муваффақи адабӣ набудааст. Аз ҷумла, Мирзо Абдулқодири Бедил дар нахустин ғазали девони худ ба ин маъно ишорае дорад:

*Зи тарзи машираби ушшоқ сайри бенавой кун,
Шикасти ранги кас обе надорад зери коҳ он ҷо.⁷*

Яъне, ушшоқ (ошиқони воқеӣ) бенаво (бениёз) аз воситаҳои маҷозиву ғайриҳақиқӣ ҳастанд ва шикасти ранги онҳо (яъне ҳаяҷону дигаргун шудани аҳволи онҳо) об зери коҳ надорад, яъне ба ҳиллаву найранг ҳамроҳ нест. Ҷун об зери коҳ доштан таъбири машҳури маҷозиест, ки далолат ба ҳиллаву найранг ва фиребу риё мекунад. Коҳ ва об ин ҷо ҳамчунин ишорат ба маводи муҳаддир (кӯкнор, афюн ва ҳар чизи равонгардону мастиовари дигар) низ ҳаст ва дар гузашта тоифаҳои ботил аз қаландарону сӯфимаобон буданд, ки дар маросиме даст ба ин навъи василаҳо мезаданд, то аҳволи хоссу “илҳомоте” ба онҳо даст бидиҳад. Ҳатто ба ин таҳаллус (Коҳӣ) шоире ҳаст, ки зикраш дар “Намунаи адабиёти тоҷик” омада ва рубоии зерин, ки боиси тақфири ӯ шуда будааст, ба мазмуни таҳаллусаш далолат мекунад:

*Ҳар кас, ки зи асрори Худо огоҳ аст,
Пайваста миёни бангиёнаш роҳ аст.
Аз банг шавад сирри “аналҳақ” зоҳир,
Ҷун ҳар баргаш ба сурати Аллоҳ аст [2, 78].*

⁷ <https://ganjoor.net/bidel/ghazalbi/sh10/>

Камоли Хучандӣ низ аз ин тоифаи муътод бо кинояи шадид интиқод намудааст:

*Мезанад банги соф муришиди Хоф,
Ғофил аз завқи бодаи ғайбист.
Ғарчи ашшайх к-аннабӣ гуфтанд,
К-аннабӣ нест шайхи мо канабист.*⁸

Дар ин қитъа шоир аз қавли маъруф ёд мекунад, ки “Ашшайху фи қавмиҳ к-аннабию фи умматих” – “Пирон дар ин қавм чун паямбарон барои уммат ҳастанд”. Ва дар ҳаққи мавсуфи худ, ки зоҳиран даъвои илҳомӣ ғайбу қаромат доштааст, ба ҷойи таъбири “к-аннабӣ”, ки арабист, калимаи “канабӣ”-ро ба қор мебарад, ки ҳамоно маънии “бангӣ”-ро дорад.

Шоирӣ маъруфи муосир Мирсаид Миршакар низ ба ин мавзӯ таваҷҷуҳ карда, гуфтааст:

*Баҳри Хайёми асри худ будан
Нест кофӣ ниёлаю майу ёр.
Ғайри ёру ниёлаю майу гул
Донишу ҳикмату ҳунар дарқор.
В-арна аз дастӣ пайравони ӯ
Дод меғуфт кӯчаю бозор... [6, 51].*

Дар ин хусус низ, ки шахсиятҳои бузурги эҷодкор ҳамеша бо вазъи муътадил ва дилу мағзи ҳушёр ба офаридани шоҳкорҳое муваффақ шудаанд, далелу шавоҳиди бисёре вучуд дорад, ки нақли он суҳанро бисёр ба тӯл мекашонанд. Ба назари мо, танҳо ҳамоно таъкиди пурмаъноӣ Мирзо Бедил дар ин хусус кофист, хусусан, ки дар рангинӣ ва парвози таҳайюлу илҳомӣ саршор қамтар қасеро метавон ба Мирзо Бедил қиёс кард.

Баъзеҳо дар ин баҳс барои тасдиқи мутлақ будани нақши илҳом дар шеър шоирони бесаводеро масал мезананд, ки воқеан шеърҳои ҳубе аз онҳо ба ёдгор мондааст. Бояд гуфт, ки ин бесаводон бедониш набудаанд. Онҳо ба ҷуз аз таъби сиришти, ки зухури ҷавҳари аслии он пеш аз ҳама дар эҳсоси фитрии вазну мусиқии шеър ва ҳамчунин кофияву радиф, ки низ аносири мусиқии шеър ҳастанд, ба амал меояд, ҳазорон абёти оӣ аз офаридаҳои таъби мардум ва шоирони қасбии бесаводро аз ёд доштанд ва аз таҷрибаи бузурги рӯзгор бархӯрдор

⁸ Камоли Хучандӣ. Девон. – Хучанд: Хуросон, 2015, с. 1276.

будаанд ва аксари онҳо сарнавишти печидаву омӯзандаеро таҷриба кардаанд.

Баъзан ҳам ба таври хос Иқболи Лоҳуриро мисол меоранд, ки гӯё форсӣ намедониста, вале ба маҳзи илҳом шеърӣ зебову расои форсӣ сурудааст. Аввалан, Иқбол ба мартабаи волое умуман дар дониши башарӣ ва худсозиву маърифат расида, ба як рӯҳи гӯё табдил шуда буд. Масалан, пайдост, ки Иқбол агар “Маснави маънавӣ”-ро батамом ё тақрибан азёд медонад ва аз даҳҳо тан шоирони гуногуни форсизабон дар равиши сурудани шеър тазмин мекунад, ки он ҳатман азёд аст. Сониян, дар Ҳинди рӯзгори Иқбол ва хусусан дар зодгоҳи ӯ – Кашмир забони форсӣ ҳанӯз забони расмӣ ва забони мадараса ва илму адаб буд.⁹ Аммо бар асари истилои англис майдони амали ин забон маҳдуд мешуд ва Иқбол низ бештар ба забонҳои дигар суҳанрониҳояшро анҷом медод, агарчи ағлаб ашъорашро ба форсӣ мехонд. Бино бар ин, дар суҳбатҳои одӣ форсиро ба содагиву равонӣ суҳбат намекард, ки ин натиҷаи камтар муошират кардан ба забонест. Имрӯз, масалан, мо русидонҳои хубе дорем, ки луғоти русиро хуб медонанд, вале чун муошират ба забони русӣ маҳдуд гардида, ба ин забон наметавонанд озоду равон суҳбат кунанд.

То бидонем, Иқбол аз оғоз чӣ қадр форсидон ва форсигӯӣ буда, ҳамин мисол кофист: Иқболи мактабхон рӯзе ба дарс дер ҳозир мешавад ва устод ба сарзаниш аз ӯ сабаб меپурсад. Ӯ бедаранг дар посух мегӯяд: “Иқбол ҳамеша дер меояд”.

Мо аз шеърӣ Иқбол дармеёбем, ки ба чуз ҳикмату фалсафа, таърих ва улуми динӣ ва анвои дигар улум (хусусан ба забони форсӣ) забони моро ба ҳадди камолу чамол медонад ва беш аз ин таркибсозӣ ва калимасозииҳои ҳаллоқонае ҳам дорад.

Тарафдорони ҷудоии шеър аз дониш ин гуфтаи шоиронаи Лоик Шералиро ҳам мисол меоранд, ки: “Саводи шоирӣ мактаб надорад”. Ин як қавли шоирона аст, ба ин маъно, ки бидуни сиришт ва сарнавишту истеъдод танҳо ба василаи омӯзиш касе шоир намешавад ва ҳаққо чунин ҳам ҳаст. Аммо бидуни омӯзиши пайваستا ва шоиста ҳеч гуна сиришти шоирона ва истеъдод ҳам ба таҷалло намерасад. Ҳар қадр ки зиндаёд Лоик Шералӣ аз қареҳаи

⁹ Ниг. Бобочон Ғафуров. Мусоҳиба бо Сируси Алинажод//Садои Шарқ, 2014, №12.

шоирӣ бархӯрдор буда, ба ҳамон мизон дониш ҳам андӯхтааст. Ӯ худ бештари муваффақияташро аз он медонистааст, ки як нафар устои саҳтгирашон дар омӯзишгоҳи омӯзгории Панҷекат ба онҳо супориш мекарда, ки дафтари луғот дошта бошанд ва калимаҳои, ки тоза ошно мешаванд, дар он бо шарҳи мазмун бинависанд ва аз бар кунанд. Дар оянда ин кор ба шуғли доимӣ ва дӯстдоштани шоир табдил мешавад. Касоне, ки бо шоир ошноӣ доштаанд, аз мутолиаи ҳамешагии ӯ гувоҳи медиҳанд. Ҳамин тавр, бештарин адибон, шоирони адабиёти навини мо ҳамагӣ дар айни ҳол донишмандтарин адибони мо будаанд, ки ин ҳақиқат дар осори ғайриадабии онҳо, мусоҳибаҳо, мақолаҳо ва ғ. ошкор аст.

Он донишхоро, ки дар кори адабӣ аз онҳо гузир надорем, ба ду бахши бузург метавонем ҷудо кард: 1) умуман дониш, ки маҳсули он ҷаҳонбинӣ дар сатҳи муносиб барои суханвар аст ва 2) донишҳои адабӣ.

Таҳқиқотро ногузир моро ба ин натиҷа мерасонад, ки ҳамеша азамати адабии адибони бузургӣ мо бо азамати илмӣ онҳо мутаносиб будааст ва мадду ҷазри адабиёти мо ба мадду ҷазри илму дониш ҳамроҳ. Ҳар андоза, ки илму дониш таназзул карда, ҳамзамон адабиёт ба ҳамон андоза таназзул карда ва ҳар қадр ки илму дониш рушду шукуфӣ дошта, ҳамзамон адабиёт ҳамон қадр пешрафту тараққӣ доштааст.

Аҳди Сомониён ва даврахое баъдтар, то он ҷо ки партави хуршеди рӯ ба ғуруби ин тамаддун камобеш расида, давраи рушди ҳам илм ва ҳам адаб аст. Қомати Рӯдакӣ, Фирдавӣ бо қомати Ибни Синову Берунӣ баробар аст ва батадриҷ андозаҳо таназзул кардан мегиранд, ба таври мувозӣ ва яксон ҳам дар илм ва ҳам дар адаб. Ва гоҳо мебинем, агар шароити мусоиде ба вучуд омаду дар ғушае аз империяи бузургӣ маънавии забону адабиёти порсии тоҷикӣ илм рӯ ба рушд ниҳод, адабиёт ҳам дар қанораи шукуфӣ мешавад. Мисли Ироқи аҳди Салмон, Озарбойҷони аҳди Низомӣ, Ҳоконӣ, Ғазнаи аҳди Санӣ ва Ҳироти аҳди Ҷомӣ, Шерозӣ аҳди Саъдӣ, Ҳофиз ва... ҳамеша чунин. Аслан имкон надорад, ки дар замон ва замин, ки илму дониш фарҳангу саноат дар ҳоли рушд ва таназзул бошад, дар он ҷо аз осмон шеърӣ ӯлиб борад ва аз замин гули адаб бирӯяд. Ҳадди ақал ба ҳамин хотир, ки модтаулмавод ва нахустунсури ҳам илму ҳам адаб дар як ҷиз ҳуҷра мешавад ва таҷассум меёбад, ки он забон аст – маҷмӯаи калимаҳо ва

хунару шеваи пайвастанӣ онҳо ва калимаҳову забонро ҳамаи бахшҳои зиндагии башар ба вучуд меоранд ва борвар месозанд. Масалан, бидуни вучуди ҳазорҳо калимаҳои ноби порсии тоҷикӣ дар бахшҳои таърих, асотиру ривоёт, низомӣ, пизишкӣ, ситорашиносӣ, ҷуғрофиё, равоншиносӣ, илоҳиёт (улуми динӣ), фалсафа ва ҳикмат, зебоншиносӣ (эстетика), ахлоқ (этика), табиӣёт (физика), риёзӣ, инсоншиносӣ, маъданшиносӣ, меъморӣ ва садҳо бахши дигар барафрӯштани коҳи бегазанди “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ғаримумкин буд. Аввал ин ки ин донишҳо дар пайкари калимаҳо, ки нахустунсури адабиётанд, буданд ва дувум ин ки сарояндаи “Шоҳнома” – ҳаким Фирдавсӣ он ҳамаро фаро гирифта буд, ҳамроҳ бо донишҳои адабие, ки ба вай ёд меод, то чи тавр ин воҳидҳои дониш, каламотро ба ҳам биҷамъованд, то ҳам дониш бидиҳанд ва ҳам шӯри шеърӣ ҳосил кунанд.

Оре, абзори аслии ҳам олим ва ҳам адиб забон, калимаҳо, вожагон аст, дар маҷмӯъ мақсуди ҳарду ҳам якест – муътақид (боварманд) кардани муҳотаб ба ҳақиқате, ки худ шинохта ва пазируфтааст. Яке бештар аз роҳи ақлу мантиқ ва дувумӣ ҳам аз тариқи ақл ва ҳам эҳсос ва ҳарчи бештар саҳм додани эҳсос дар шинохт ва пазириши ҳақиқатҳо. Бад-ин тариқ шоир бояд ҳақиқатҳои илмиву мантиқии падидаҳоро дар ибтидо бидонад, то битавонад онро бо унсурҳои эҳсосбарангез такмил бикунад ва биорояд, то паёми ӯ пазируфтанист ва мақбултар аз баёни мустақими илмӣ гардад. Ба иборати дигар ҳатмӣ нест, ки як донишманд шоир бошад, аммо ҳатмист, ки як шоир ба ҳадди лозим дониш андӯхта бошад.

Шояд андешае ба миён ояд, ки асарҳои муҳташама мисли “Шоҳнома”, “Ҳамса”, “Маснавии маънаӣ” ва ғайра чун фароғири масоили бузургу вақоуе ҳаводиси пурдоманаанд, унсурҳои дониш дар онҳо як амри табиист ва онҳо осоре ҳастанд миёни адабиёту илм муштарак ва аммо дар ашъори хурди ғинӣ (лирикӣ) шоир танҳо бо эҳсосу отиға метавонад осори шоистае биофаринад, балки беш аз ин, дар чунин осори латиф ворид кардани унсурҳои илму дониш аз латофати он мекоҳад ва онро гарону нодилпазир мегардонад. Чунин андешае комилан ботил аст ва илму дониш аз хурдтарин нави шеърӣ ғинӣ, ки байт аст, то бузургтарин, ки шояд қасида бошад, яке аз ҷавҳарҳои зотӣ, ноғузир ва беш аз ин бадеиятофарин мебошад, ки баста ба мизони истеъдоди ғоянда муассир воқеъ мегардад.

Чун аз дӯстдорони адабиёт суол шавад, ки нобтарин шеър, холистарин сурудаҳои ғинӣ, ки дар шеърӣати онҳо шаккеву

тардиде нест, ба кадом шоирон мансубанд, аминам, ки агар ду танро ном бибаранд, яке Ҳофиз хоҳад буд ва агар танҳо як танро, пас он ҳам Ҳофиз хоҳад буд. Пас, бубинем, ки дар шеъри Ҳофиз “лисонулғайб” (ки он ҳам ғолибан иборат аз латифтарин навъи шеъри ғиноӣ – ғазал аст) унсури дониш сахм дорад, ё не?

Ҳоло ба донишҳои адабии Ҳофиз кор намегирем. Танҳо, ба он хотир, ки бисёр ҷолиб аст, сухани “мурид”-и ғарбии хоҷа И.В. Гётеро ба ёд меорем, ки дар васфи лаёқат ва дониши Ҳофиз дар забони форсӣ гуфтааст: “Ҳофиз дар забони форсӣ чандон тасаллут дорад, ки ҳатто бидуни он ки худ эҳсосеро аз қалбаш бигзаронад, танҳо бо ҷобачоии матлуби каламот метавонад хонандаи худро бихандонад ва бигирёнад” (яъне танҳо аз раҳгузори дониш ва малака). Воқеан, ин ишораи дақиқест, ки танҳо шоире чун Гёте метавонист ба он пай бибарад ва бо итминон бар он таъкид намояд ва зимнан пас аз ин баёнот кас ба фикре мерасад, ки Гёте бояд форсиро медониста бошад. Хусусан, дар ашъоре, ки Ҳофиз аз дигар шоирон пайравӣ карда, ин нукта басо ошкор аст. Ба ин маъно ки баъзан Ҳофиз байтеро аз шоире гирифта ва танҳо бо тағйири як-ду калима ё баъзан ҳатто бо тағйири ҷои як-ду калима, ё тағйири тартиби мисроъ шеъре сохта, ки басо баландтару беҳтар аз шеъри шоири аввалист. Яъне агар шоири аввалӣ он мазмунро аз таҷриба ва эҳсоси худ офарида, пас, Ҳофиз рӯйи он санъат ба ҳарч додааст ва чизе офаридааст, ки на танҳо аз назари ҳунари, балки ба ҷиҳати табиӣ будан ҳам аз шеъри пешин бартар аст. Баландтарин дараҷаи ҳунар низ ҳамон аст, ки ҳунарвар осори баҳя ва пардозии санъатро аз офаридаи худ бизудояд ва ба он сурати табиӣ бидиҳад. Ин ҳунар дар шеъри Ҳофиз ҳамеша мушоҳида мешавад. Замоне Ҳофиз мегӯяд:

*Биёвар май, ки натвон шуд зи макри осмон эмин
Ба лаъби Зухраи чангиву Миррихи силаҳиҷӯраи...
Каманди сайди баҳромӣ бияфкан, ҷоми Ҷам бардор,
Ки ман паймудам ин саҳро, на Баҳром асту на гӯраи..*

Ё:

*Ойнаи Сикандар ҷоми Ҷам аст, бингар,
То бар ту арза дорад аҳволи мулки Доро.*

Ва аз ин қабил, мо камоли дониши Ҳофизро дар таърих ва асотир мушоҳида мекунем, ба ҳадде, ки асотир ва таърих дар

коргоҳи эҷодии ӯ дар канори воқеиятҳои рӯзмарра ва одӣ қарор гирифтааст. Ва гар ин донишҳо бо донишҳои адабӣ чандон ғосила надоранд ва ба шумори саноеи бадеӣ оварда мешаванд (талмех), пас мо нишони донишҳои дигарро ҳам мебинем:

Биёмӯзамат кимиёи саодат:

Зи ҳамсухбати бад ҷудой, ҷудой.

Кимиёи саодат дар ин байт, чунон ки аксар дар шеъри Ҳофиз аст, бо думаъной зехро ба сӯи ихом мекашад ва агар маъноӣ аввали он иксир ва доруи саодат аст, боз ба китоби Муҳаммади Ғаззоӣ “Кимиёи саодат” низ ишора мешавад, ки китоби таҳзиби ахлоқ аст ва дар ин китоб парҳез аз ҳамнишини бад шартӣ аъзами саодатмандӣ муаррифӣ мешавад. Шакке нест, ки Ҳофиз аз ин китоб огоҳии комил дорад.

Ба ҷуз ин дар ашъори Ҳофиз борҳо нишони огоҳии комили шоир аз дигар анвои улум, аз ҷумла улуми табиӣ ва дақиқ мушоҳида мешавад. Ва на танҳо огоҳӣ, балки чун унсури шеъррофарин қор гирифтани аз онҳо, ки намунаҳо дар пай хоҳад омад.

Ҳофиз худ ба огоҳӣ барҳақ аз ҷанбаи маърифатии шеъррош тафохур мекунад:

Шеъри Ҳофиз ҳама байтулғазали маърифат аст,

Офарин бар нафаси дилкашӣ лутфи суҳанаи!

Ва ин маърифати Ҳофиз як маърифати номушаххас ва мавҳум нест, балки аз аносири донишҳои гуногун ҳосил шуда, ҳатто донишҳои ҷузъие, ки барои бештари аҳли ҷомеаи замонаш маълум ҳастанд ва ин маълум будани он донишҳо ба шоир имкон медиҳад, ки онҳоро матои шеъррош қарор бидиҳад, зеро шеър умумитар аз дониш аст ва нукоти илмӣ дар шеър бояд ба ҳадде маълуму маъмул бошад, ки ишорате дар баёни онҳо кифоят кунад. Масалан, чандин истилоҳоти мусиқӣ ва номи оҳангҳои машҳур дар шеъри Ҳофиз дар қисмати ихом меояд:

Навои маҷлиси моро ҷу баркашад мутриб,

Ғаҳе Ироқ занад, гоҳ Исфаҳон гирад...

Зи лутфи ғайб ба саҳтӣ дил аз умед матоб,

Ки мағзи нағз мақом андар устухон гирад...

Барои афроди рӯзгори Ҳофиз, он кадр ки хонаи мағз будани устухон маълум аст, ба ҳамон андоза муштарак будани калимаҳои “Ироқ” ва “Исфаҳон” байни номи шаҳрҳо ва номи оҳангҳои мусиқӣ

маълум мебошад, аммо корбасти тозаи шоиронаи ин огоҳиҳо байни шоир ва хонанда муоширати дилпазирро ба вучуд меорад.

Ҳофиз бо он шаҳомати маънавӣ ҳатто аз ҷузъиёте маишӣ ва рӯзмарра мисли қулоҳи сари боз истифодаи шоирона мекунад. Мавзӯи ин аст, ки барои ром нигоҳ доштани бозу шоҳин ва дигар мурғони шикорӣ аз чарм қулоҳе бар сари онҳо мекашиданд, ки чашмонашонро мепӯшид ва танҳо замони ба сӯйи сайд партоб кардан ин қулохро аз сари онҳо мегирифтанд:

Боз арчи гоҳ-гоҳе бар сар ниҳад қулоҳе,

Мурғони Қоф донанд оини подшоҳӣ.

Ин дониши ҷузъӣ, ки қоидаи қулоҳи боз аст, дар доираи маънавии олий қарор дода мешавад ва маърифати осмониро пайкари мушаххаси заминӣ мебахшад, агарчи ба воситаи тазод.

Ҷойи дигар мебинем, ки Ҳофиз аз донишҳои қуҳани наботшиносӣ (ғиёҳшиносӣ – ботаника), ки муътақид буданд, нури моҳ, хусусан дар лаъли байзо (шабони сафед) боиси ба камолу ҷамол расидани ғиёҳҳо, баҳусус гулҳо мегардад, чунин баҳраи шоирона мегирад:

Гул бо ту баробарӣ қучо ёрад қард,

К-ӯ нур зи маҳ дораду маҳ нур аз ту!

Борҳо ба маҷозу киноя аз истилоҳоти гавҳаршиносӣ ва кимиёии қадим, аз ҷумла ба иёр задани зару гавҳар ва шинохтани асли онҳо ишора менамояд:

Дар хулуси манат ар ҳаст шакке, таҷриба кун,

Қас иёри зари ҳолис нашиносад чу маҳак.

Хуш бувад, гар маҳаки таҷриба ояд ба миён,

То сияҳрӯй шавад ҳар кӣ дар ӯ ғаш бошад.

КИТОБНОМА

1. Авфӣ Муҳаммад. Лубоб-ул-албоб / Муҳаммад Авфӣ. – Душанбе: Бебок, 2018.
2. Айнӣ С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. – 448 с.
3. Аристотель. Об искусстве поэзии / Аристотель. – М.: Гос.изд.худ.лит, 1957. – 183 с.
4. Буало Н. Поэтическое искусство / Н. Буало. – М.: Наука, 1978. – 101 с.

5. Дичез Дэвид. Шеваҳои нақди адаби (Илҳомии осмонӣ) / Дэвид Дичез. Тарҷ. Муҳаммад Тақӣ Сидикиёни ва Ғулумхусайни Юсуфӣ. – Техрон: Илмӣ, 1388. – 637 с.
6. Миршакар Мирсаид. Мунтахабот / Мирсаид Миршакар. – Душанбе: Ирфон, 1982.
7. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола / Низомии Арӯзии Самарқандӣ. – Хучанд: Ношир, 2015.
8. Ҳакимов А. Шеър ва замон / А. Ҳакимов. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 252 с.
9. Ҳофизи Шерозӣ Шамсиддин Муҳаммад. Куллийёт / Шамсиддин Муҳаммад Ҳофизи Шерозӣ. – Техрон: Нашри замон, 1379 ҳ.ш., с.119 (Минбаъд ҳам иқтибосҳои шеърӣ Ҳофиз аз ҳамин манбаъ аст).
10. Ҷомӣ Абдурраҳмон. Баҳористон / Абдурраҳмони Ҷомӣ. – Душанбе: Адиб, 2014.

ТАНОСУБИ ИЛҲОМ ВА ДОНИШ ДАР ОФАРИНИШИ ШЕЪР

Таносуби илҳом ва дониш дар офариниши шеър мавзӯест, ки то ҳол баррасии он ба таври бевосита ва мустақим ба назари муаллиф нарасидааст. Аҳамият ва бамавқеъ будани мавзӯи мазкур хусусан вобаста ба он аст, ки имрӯз бисёриҳо мавқеъ ва нақши донишу ҳунарро дар эҷоди шеър дуюмдараҷа ва ҳатто, гузашта аз ин, баъзан манфӣ ва ғайриасил мешуморанд. Ин гурӯҳ, ки шуморашон кам нест, мепиндоранд, ки ҳама фазилят ва моҳияти шеър дар илҳом ҳулоса мешавад ва ҳамзамон дар бораи “илҳом” низ иттилоъ ва таърифи илмиро дар ихтиёр надоранд. Ин мавқеъ боиси суитафоҳумҳои зиёде дар мавриди арзиши воқеи осори бадеӣ мегардад. Аз тарафи дигар, чунин муносибат боис гардидааст, ки баъзе шоирони солҳои охири мо нисбат ба донишҳои адабӣ ва саноеи шеърӣ бетафовут ва ҳатто гоҳо бадбин шаванд ва шеърро ба сатҳи адабиёти гуфторӣ (албатта, он ҳам на намунаҳои хуб) поён баранд. Муаллиф қўиши кардааст, ки бо муроҷиат ба сарчашмаҳои муътамад ва муҳокимаҳои ақшо мантиқӣ ба ин мавзӯ равшанӣ андозад.

Калидвожаҳо: адабиёт, шеър, илҳом, дониш, таносуб, навоарӣ, суннат, санъат, ҳунар, сабк, қолаб, жанр.

СООТНОШЕНИЕ ВДОХНОВЕНИЯ И ЗНАНИИ В СТИХОТВОРЧЕСТВЕ

Актуальность настоящей темы заключается в том, что несмотря на возникающие дискуссии по этим понятиям на разных уровнях, до сих пор не уделено внимание на научное исследование и практическое уточнение данной терминологии и их применение в практике стихотворчества и теоретическом осмыслении значимости каждого из терминов в творческом процессе. Абсолютизация роли вдохновения в стихотворчестве приводит к тому, что в последнее время некоторые молодые поэты не придают достаточного значения

изучению и освоению традиционных и современных знаний, необходимых для профессионального поэта. Автор, опираясь на надёжные и авторитетные источники, старается прояснить практическое соотношение упомянутых факторов в практике стихотворчества.

Ключевые слова: литература, поэзия, вдохновение, знание, соотношение, новаторство, искусство, талант, стиль, форма, жанр.

RATIO INSPIRATION AND KNOWLEDGE IN POEMS

The relevance of this topic relies on the fact that, despite the emerging discussions on these concepts at different levels, no attention has yet been paid to the scientific investigation and practical clarification of this terminology in the practice of poetry and the theoretical definition of the significance of certain poetic works. The absolutization of the role of inspiration in poetry leads to the fact that recently, especially some young poets do not pay enough attention to the study and development of traditional and modern study necessary for a professional poet. The author, relying on reliable and authoritative sources, tries to determine the practical relationship of the above phenomena in the practice of poetry.

Keywords: literature, poetry, inspiration, knowledge, correlation, novelty, tradition, style, form, genre.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ваҳҳобзода Рустам – дотсенти кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, тел.: + 992 988062344, е-майл: rvahhob@mail.ru.

Сведения об авторе: Ваҳҳобзода Рустам – доцент Кафедры теории и новейшей таджикско-персидской литературы Таджикского национального университета, тел.: + 992 988062344, е-майл: rvahhob@mail.ru.

About the author: Vahhobzoda Rustam – Docent of Tajik Language Department of Khujand State University named after Bobojon Ghafurov, Doctor of Philology Sciences. Phone: + 992 988062344, е-майл: rvahhob@mail.ru.

ВАСФИ ШОӢИ ОДИЛ ДАР ОСОРИ

АЛИИ ӢАМАДОНИ

Асозода Ӣотам

Маҷмааи музейҳои ҷумҳуриявии шаҳри Кӯлоб

Мир Сайид Алии Ӣамадонӣ чун мутафаккири барҷаста ва арбоби илму маданияти асрҳои миёнаи Машриқзамин дар ривочи илоҳиёт, ҷамъиятшиносӣ, фалсафа, адабиёт ва тасаввуф саҳми босазо дорад.

Сайид Алии Ӣамадонӣ дар таълимоти хеш ақидаи муҳтоҷ будани ҷамъияти инсониро ба шоҳи одил пурра ҷонибдорӣ мекунад. Қайд менамояд, ки ҷамъияти инсонӣ аз одамони гуногунакида, гуногунфитрат иборат аст ва маҳз ҳастии шоҳи одил метавонад бо адолати хеш гурӯҳҳои мухталифи ҷомеаро бо ҳам дӯсту бародар гардонид, ба ҳам пайвандад. Дар ҷойи дигар зикр менамояд, ки шоҳи одил барои он лозим аст, ки низои нифоқро аз байни одамон дур созад ва доди мазлумро аз золимон ситонад ва мустаҳқиқонро бо неъматҳои илоҳӣ таъмин намояд.

Алии Ӣамадонӣ шоҳону ҳокимонро ба се гурӯҳ ҷудо мекунад. Ба гурӯҳи аввал ӯ шоҳону ҳокимонро мансуб медонад, ки дорои адлу инсоф ва маҳорати ҳоси худододиянд. Ба гурӯҳи дуюм шоҳону ҳокимонро мутааллиқ медонад, ки рағбату кӯшишашон ба донишомӯзию адолатхоҳӣ зиёд аст. Ва ниҳоят, гурӯҳи сеюм, ки дар осори аллома зери тозиёнаи танқид қарор дорад, шоҳону ҳокимони беадолату бешафқат, золиму ҷоҳил мебошанд. Алии Ӣамадонӣ ин қабил шоҳону ҳокимонро ҳатто душмани Худо ва пайравони иблису Дачҷол гуфтааст.

Сайид Алии Ӣамадонӣ подшоҳону ҳокимони оқилу адолатпешаро дастгирӣ намуда, ба эшон панду насиҳати муфид медиҳад ва ашхоси дигари ҷамъиятро ба итоат намудан ба амрҳои ҷунин сарварон таблиғ менамояд. Ва, баръакс, ҳокимону сарварони ҷоҳилу ғофилро мазаммат намуда, раияте, ки аз ҷунин шоҳону ҳокимони мутакаббир пайравӣ менамоянд, ба ҳақношиносӣ маҳкум мекунад.

Амири Кабир таъкид менамояд, ки шоҳ маҳз ба воситаи адолатҷӯйию ростқавлӣ дар дили мардумон ҷой мегирад. Шоҳи боадлу инсоф касест, ки аҳкому аркони шариатро муқаддас донад ва ба зердастону раияти хеш иҷрои онҳоро амр намояд.

Хубтарин шоҳ касе аст, ки халқ ба ӯ эҳтирому маҳбубияти хоссае зоҳир намуда, аз дилу ҷон пайи амалӣ сохтани супоришҳояш мегарданд. Аз ин ҷост, ки Алии Ҳамадонӣ халқро беҳтарин меъёри беҳбудии ҳокимон медонад.

Ба ақидаи адиб, дар сари ҳокимият бояд шахси мусалмон ва донандаи хуби нозуқиҳои зиндагӣ давлатдорӣ нишаста бошад. Ӯ таъкид менамояд, ки шоҳ дар сиёсатдорӣ фирефтаи нафси аммора нашавад. Вай гаштаю баргашта пайравӣ намудан ба ҳислатҳои писандидаи хулафои рошидин, пайғамбарони мурсал ва солиқонро ғушрас мекунад. Аз ҳаёти ин қабил одамони некроӣ нақлу қиссаҳои марғубро пешкаш менамояд. Масалан, аз ҳаёти Юсуф пайғамбар чунин ривоятро манзури шоҳони замон ва мобаъдӣ менамояд: «Дар хабар аст, ки чун Юсуф, алайҳиссалом, дар Миср ба подшоҳӣ бинишаст, ҳар рӯз заифтар тарроқтар шудӣ. Аз ин ҳол аз ӯ савол карданд, ҳеҷ нагуфт. Рӯзе илҳоқ (илтимос) карданд. Гуфтанд, ки агар ин заъф аз ҷиҳати марази ниҳонӣ аст, ҳукамо ба муолиҷа машғул гарданд.

Гуфт: Илҳоқи марази мо ҳозир аст.

Гуфтанд: Чӣ гуна?

Гуфт: Ҳафдаҳ сол аст, ки дар подшоҳӣ нафси ман дар орзуи он аст, ки ӯро аз нони ҷав сер диҳам ва надодам.

Гуфтанд: Ин ҳама машаққат бар нафси худ чаро мениҳӣ?

Гуфт: Ба мувофиқати гуруснагон ва муҳтоҷон ин машаққат мекашам. Ва метарсам, ки яке гурусна бошад дар вилояти ман ва маро дар мавқуфи қиёмат гирифта кунанд, ки ба мулк машғул гаштӣ ва аз ҳоли заифон хабар надоштӣ» (6, 97).

Ба ақидаи Сайид Алии Ҳамадонӣ, шоҳи одил бояд дорои ҳислатҳои ҳамидаи инсонӣ аз қабил Ҳалимӣ, сабури, боандешӣ, диндорӣ, раиятпарварӣ ва амсоли инҳо бошад. Ва дар акси ҳол ҳуди шоҳ сабабгори рехтани хуни чандин бегуноҳ ва сабабгори сар задану паҳн гардидани фисқу фучур ва нооромии мамлакат мегардад, ки чунин шоҳи осиму осиро шоҳи боадолат хондан хатост.

Ӯ зикр менамояд, ки шоҳи одил бояд аз ҳоли раият, аз ҳаводисе, ки дар мамлакати ӯ рӯй медиҳад, ҳамвора боҳабар бошад. Ва агар акси суҳанҳои боло амал кунад, ӯро шоҳи ғофилу расво ном бурдан лозим аст.

Алии Ҳамадонӣ ҳокимони замонашро ба пайравии ашхоси покиза ва мӯътабар даъват менамояд. Ӯ тавассути нақлу ривоятҳо ҳокимонро аз мукофоти амал огоҳ мекунад: «Ва овардаанд, ки малики солеҳ аз сулаҳои Шом буд. Шабҳо бо як ғулом берун омадӣ ва дар масҷид ва мақобир ва бозорҳо гаштӣ ва аҳволи ҳар кас тафасҳус кардӣ. Шабе дар сармои зимистон мегузашт, ба масҷиде расид. Дарвешеро дид, ки аз бараҳнагӣ ва сармоҳо ларзида ва мегуфт: Илоҳо, агар дар қиёмат ин подшоҳони ғофилро, ки неъматҳои тӯро сармои ҳузури нафс ва ҳаво сохтаанд ва давлати фонири тухми тачаббур ва тақаббур гардонидаанд ва аз аҳволи заифон беҳабаранд, дар бихишт роҳ диҳӣ, ба иззат ва ҷалоли ту, ки ман қадам дар бихишт нанехтам. Малики солеҳ чоме бо як бадри зар дар пеши дарвеш ниҳоду бигрифт ва гуфт: шундаам, ки Расул, салаллоҳу алайҳи вассалам, фармуданд, ки подшоҳони бихиштии касоне бошанд, ки дар дунё эшонро қут ва пӯшише набошад. Имрӯз, ки навбати подшоҳии мост, ман дар сулҳ омадам. Фардо, ки навбати подшоҳии шумо расад, дари ҳуснат бар ман мақшӯед ва сояи ҳумои ҳимоят аз ҳоли мо боз мағиред. Ва фазли фазли шафоат аз мо дарёғ мағиред» (6, 102).

Ба ақидаи Алии Ҳамадонӣ, шоҳону ҳокимон ба воситаи адлу инсофшон муқарраби даргоҳи илоҳиянд. Беинсофию беадолатӣ онҳоро аз лутфу марҳамати эзидӣ маҳрум сохта, ҷойи ин зумра шоҳону ҳокимонро зерӣ сақар меғардонад. Чи тавре ки болотар зикр намудем, ин қабил сарваронро ӯ душмани Худо ва Расули Худо меҳисобад. Барои тақвияти фикри хеш Алии Ҳамадонӣ чунин ривоятро ёдрас мешавад: «Абехурайра, разиаллоҳу анҳу, ривоят кард, ки Расул, салаллоҳу алайҳи вассалам, фармуд, ки дӯсттарини мардум назди Худои азза ва ҷалла рӯзи қиёмат ва наздиктарини эшон рӯзи қиёмат ҳокими одил аст ва душмантарини мардум назди Худои азза ва ҷалла ва гирифтортарини халқ рӯзи қиёмат, ки дар азоби саҳт бошад, подшоҳи золим аст» (6, 102).

Мир Сайид Али Ҳамадонӣ чун яке аз сутунҳои устувори шоҳаи тасаввуф иҷрои аҳқому арқони шариатро барои ҳама табақаҳои ҷамъият зарури хатмӣ меҳисобад. Вале барои шоҳону ҳокимон адои ҳуқуқи раиятро аз афзали ибодот медонад. Ва ин ҷо таъкид мекунад, ки рӯзи маҳшар аввал чизе, ки аз оммаи халқ пурсида мешавад, ин аҳқому арқони ислом аст. Аммо аз ҳокимону подшоҳон аввал аз ҳуқуқи раият ва марҳамату эҳсонашон нисбат ба табақоти камбизоат ва эҳтиёҷманд пурсида мешавад: «Дар хабар аст, ки аввал чизе рӯзи қиёмат савол кунанд, аз намоз бувад, аммо подшоҳонро аввал чизе, ки савол кунанд, аз адл ва эҳсон бувад» (6, 102).

Ва маънии болоро дар мавриди дигар адиб чунин меорад: «пас, шартӣ подшоҳи мусалмон он аст, ки пайваста мунтазири ҳоҷати муҳтоҷон бошад. Ва чун донанд, ки мусалмоне бар дари хонаи ӯ мунтазир ва муҳтоҷ аст, то ҳоҷати ӯ кифоя накунад, ба ҳеҷ ибодате машғул нашавад. Ва ба ҷиҳати роҳати нафси худ эҳмоли ҳоҷати мусалмоне раво надорад» (6,104). Подшоҳӣ ба назари аллома баландтарин ва масъулиятноктарин мартабаи шахс аст. Албатта, подшоҳ барои ҳар амру фармонаш ва аъмоли содир намудааш дар назди Худо ҷавобгӯ аст. Агар шоҳ одил бошад, мулк ободу халоиқ дилшод ва саодатмандии дучаҳонӣ ёри ӯ ҳоҳад гардид, агар шоҳ бадқирдору бадкеш ва бадроӣ бошад, салтанаташ нопадид, халқаш аз ӯ безор ва бадбахтии ҳарду кавн натиҷаи аъмолаш мегардад. Ин фикрро Али Ҳамадонӣ дар «Рисолаи қуддусияи амирия» чунин баён намудааст:

*Подшоҳӣ завқи маънӣ бурдан аст,
Не ба зӯру зулм дунё хурдан аст.
Гар чу курсӣ сарфарозӣ боядат,
Тарки мулку нонамозӣ боядат.
Филмасал, гар сад ҷаҳон аст онӣ ту,
Он чи бифристонӣ ту, он аст онӣ ту.
Гар дар ин раҳ банди, гар озодаӣ,
Менабинӣ он чи нафростодаӣ.
Чун ту дар дунё накардӣ кори соз,
Дар қиёмат чун шавӣ аз аҳли роз (7, 349).*

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ чун дигар бузургони аҳли адабӣ мо дар ақидаест, ки шоҳи одил баргузида ва ноиби Худо дар рӯйи замин аст. Ба қавли Саъдии бузург:

Подшоҳ сояи Худо бошад,

Соя бо зот ошно бошад.

Тавре ки дар боло зикр намудем, ҳаками нуктасанҷ дар осори хеш аз ҳаёти ашхоси табаррук нақлу ривоятҳои пурмазмунро ниҳоят устодона истифода намудааст, ки ҳадафи ин гуфторҳо танҳо ба хоҳири сулҳу салоҳ ва ободию оромии мамлакат ва ҳидояти шоҳону ҳокимон ба роҳи дуруст, мебошад ки боиси осудаҳолӣ раият хоҳад гардид. Агар шоҳ ё худ ҳокими мулк майл ба кадом амале намояд, раияти он сарзамин ба анҷоми он амал роғиб мегардад.

Дар ривояте дӯзахро сарой номида, шоҳонро саройбон медонад. Ба қавли ҳаким, агар дӯзах сарой бошад, шоҳ бо неъматҳои Худо, аз ҷумлаи шамшер, тозиёна ва мол, ба дари ин сарой истодааст. Бояд ҳоким ё шоҳ аз он неъматҳои худодода бошуурона ва бо дарки масъулият истифода намояд, то ки ҳудаш ба бихишт равад ва раияташро дунболаи хеш ба он макони муқаддас бубарад. Вале дар сурати истифода бурда натавонистани ин неъматҳо аввал шоҳ ба дӯзах меравад ва баъд раияташро аз дунболи хеш ба дӯзах мебарад. Ба қавли аллома, шамшер барои нест намудани золимону ёғиён, тозиёна барои адаб кардани фосикону фочирон ва ашхоси бадтарбия, мол барои гирифтани садди роҳи фоқои камбағалон ато гаштааст: «Ҳорунарашид Шақиқи Балхиро талаб карду гуфт: маро панде бидеҳ. Гуфт: Эй амиралмуминин, Худойро сароест, ки онро дӯзах хонанд. Ва туро дарбони он сарой гардондааст. Ва туро се чиз додааст, то бад-он се чиз халқро аз дӯзах боздорӣ. Молу шамшеру тозиёна. Бояд, ки ба мол садди фоқои муҳтоҷон кунӣ, то ба сабаби изтирор иқдоми шубҳот накунанд. Ва золиро бо шамшер қамъ кунӣ ва фосиконро бо тозиёна адаб кунӣ. Агар ҳамчунин қардӣ, ҳам наҷот ёфтӣ ва ҳам халқро наҷот додӣ. Ва агар бар хилофи ин бошӣ, ту пеш аз ҳама ба дӯзах хоҳӣ рафт ва дигарон аз пайи ту» (6, 112).

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ тарафдори шоҳи одилу маорифпарвар буд. Яке аз вазоифи аввалиндараҷаи шоҳ дар

атрофаш гирд овардани олимону донишмандони улуми мухталиф ва ашхоси боаклу некройи бетамаъ мебошад. Ин зумра одамон дар пешбурд ва анчоми корҳои хуби давлатдорӣ мусоидат менамоянд. Шоҳ бояд рӯзе як маротиба ба ваъзи донишманде гӯш бидиҳад, то суханони ӯ барои хубтару беҳтар намудани аъмоли шоистаи шоҳ мададгор бошад. Зеро пайваста шунудани суханони мутааллиқ ба дунё ва он чи мутааллиқ аст ба дунё ба шоҳ асари бад хоҳад дошт. Дар ин замина Алии Ҳамадонӣ мефармояд: «Ва ҳар рӯз оинаи дили худро бо мавоизи сулаҳо чило диҳад. Чу мубоширати ҳукумат ва ихтилоти халқ дилро торик гардонад. Чу ин ду торикӣ дар дил мустамир гардад, хавфи хатари дин бувад, ки мучиби гирифтории абадӣ хирмони сармадӣ аст» (6, 112).

Амири Кабир шоҳону ҳокимонро даъват менамояд, ки ҳамеша дар фикри сарпарастӣ ва нигоҳубини раияти хеш бошанд. Ҳатто таъкид мекунад, ки аз он чи меҳӯранд, зердастони худро аз он хӯриш хӯронанд ва он чи мепӯшанд, зердастони хешро низ аз он пӯшишҳо баҳраманда гардонанд.

Алии Ҳамадонӣ, ки дар замони боқӣ мондани баъзе унсурҳои ғуломдорию ғуломфурӯшӣ умр ба сар бурдааст, баъзе фикрҳоро нисбат ба муносибати ҳокимону шоҳон ба ғуломон баён сохтааст. Аз ҷумла, ӯ мефармояд, ки бандагонро бе узри шарӣ хоҷагонашон зарбу лат нанамоянд. Агар феъли нописандидае аз эшон содир шавад, онҳоро насиҳат кунанд ва дар ислоҳи он кӯшиш намоянд. Вале агар он феъл аз бандагон ислоҳ нагардид, онҳоро бифурӯшанд. Бандагонро аз қадри тавону тоқаташон барзиёд кор фармудан низ, аз нигоҳи ӯ, номумкин аст. Дар ин маврид аллома ёдрас мешавад, ки ҳуди шоҳону ҳокимон низ бандагони Худоанду мулке, ки дар тасаруфи онон аст, аз Худост. Ва мағрурӣ ба давлати муваққатӣ корест бас хато: «Расул алайҳиссалом фармуд, ки битарсед аз Худои азза ва ҷалла. Ва ҳаққи касоне, ки дар мулку тасарруфи шумоанд, нигоҳ доред, яъне, бихӯронед эшонро аз он чи меҳӯред ва бифӯшонед эшонро аз он чи шумо мепӯшед. Ва эшонро кор фармоед, ки тоқати он надошта бошанд. Он чи аз эшон мевоҳед, нигоҳ доред ва он чи аз эшон намевоҳед, бифурӯшед ва бандагони Худойро азоб макунед. Ба дурустӣ, ки Худои азза ва

чалла эшонро мулки шумо гардонида ва агар хоҳад, шуморо мулки эшон гардонад. Қодир аст, ҳар чи хост, кард ва ҳар чи хоҳад, кунад» (6,112).

Алии Ҳамадонӣ раиятро ба ду қисм чудо мекунад – раияти мусалмон ва раияти кофир. Ва шоҳи одил касест, ки байни ин қисматҳо ҳадди эътидол нигоҳ дошта метавонад. Яъне, новобаста аз ақидаашон барои беҳзистии бандагони Худо саъю кӯшиш менамояд.

Ва бо мақсади осон гардонидани пешбурди кори салотин дар заминаи гуфтаҳои Имом Ғазолӣ Алии Ҳамадонӣ низ даҳ шартро ба шоҳон пешкаш мекунад:

Аввал он аст, ки дар воқеа, ки пеш ояд, подшоҳу ҳоким худро яке аз раоё дар он воқеа тасаввур кунад ва дигаре баробари худ ҳоким бинад.

Дувум он, ки қазои ҳочоти мусалмононро аз афзали тоот шуморад.

Савум он, ки дар ҳӯрдан ва пӯшидан иқтидо ба сифати хулафои рошидин кунад.

Чаҳорум он, ки дар ҳукм суҳан ба мудоро гӯяд ва бе мӯҷиб дуруштӣ накунад. Ва аз шунидани ҳочати бисёр малул нашавад.

Панҷум он, ки ба ҷиҳати ризои Ҳақ дар ҳукм сустӣ ва мудоханат накунад. Ва барои хушнудии ҳар кас муҳолифати шаръ ва ҳақ раво надорад.

Шашум он, ки аз хатари ҳукумат ва вилоят ғофил набошад ва яқин донад, ки мансаби аморату ҳукумат олатест, ки бад-он олат ҳам саодату некномии охират метавон касб кард ва ҳам шақовату бадномӣ ва гирифтории абадӣ бад-он ҳосил мешавад.

Ҳафтум он, ки дар зиёрат ва суҳбати сулаҳо ва уламои дин роғиб бувад.

Ҳаштум он, ки ба сабаби тачаббур халқро аз худ муставҳиш нагардонад, балки бо адлу эҳсон ва шафқат бар заифон ва зердастон худро маҳбуби раоё гардонад.

Нухум он, ки аз таҷсис, хиёнат, савобу зулми аъмол ғофил набошад. Яъне, чун зулму хиёнат дар мулки ӯ содир шавад, ҳешро дар канор нагирифта, доди мазлум аз золим биситонад. Ва хоинонро ба хиёнати кардаашон маҳкум созад.

Даҳум он, ки подшоҳ ва ё ҳоким ҳар воқеаю ҳодисаро бо диққат омӯхта, пеш аз баровардани ҳукмаш, чиддан, мулоҳиза намояд.

Баъди гуфтани ин шартҳо Алии Ҳамадонӣ бори дигар такрор менамояд, ки шоҳ ё ҳокими пайрави ин шартҳо салтанати поянда дошта, хушҳолии раият ва худро барқарор гардонида бошад.

Инчунин Алии Ҳамадонӣ чун фарди мусалмон аз тарафи мусулмонони мамлакат ба шоҳон аз 20 ҳукуки раоёи мусулмон ёдрас мешавад, ки адои ин ҳукук боиси ободии мамлакат ва сарбаландии шоҳону ҳокимон хоҳад гардид.

Носеҳи арчманд ба шоҳону ҳокимони замонаш рӯ оварда изҳор менамояд, ки фарҳангу маърифат сифати олий ва мартабаи баланди онон аст. Ободии мулк ва мустаҳкамии салтанат, аввалан, дар адлу инсоф ва баъдан, дар маърифатпарварию хирадмандии шоҳону амирон мебошад. Маҳз ба туфайли донишу хирад ва фаросати баланди шоҳону сарварон пояи мамлакат устувору раият осудаҳол аст. Маърифат чашмаест поку зулол ва бояд амру фармоишоти шоҳону ҳокимон аз ин сарчашмаи нодир бархӯрдору бонасиб бошад:

Ҳаст доим салтанат дар маърифат,

Чаҳд кун, то ҳосил ояд ин сифат.

Ҳар ки масти олами ирфон бувад,

Бар ҳама халқи ҷаҳон султон бувад (8, 383).

Тавре ки мушоҳида мегардад, тарғиби шоҳи одилу раиятпарвар дар тамоми осори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ вобаста ба мавридҳои гуногун мақоми басо бориз дорад. Ба ин мавзӯ ҳусни таваҷҷуҳ зоҳир намудани Алии Ҳамадонӣ бесабаб нест. Замоне, ки ӯ умр ба сар бурдааст, пур аз низоъҳо ва ихтилофоти сиёсӣ, мубориза барои ба даст овардани тахту тоҷ, беадолатию мансабхоҳӣ ва забткорию истилогарии амир Темур буд.

Байни хонадони Темуриҳо ҷангу ҷидолҳо идома меёфтанд. Амир Темур ба Эрон лашкар кашида, дар Шероз ҷандин ҳазор одамони бегуноҳро қатл намуд, ҳатто, дар Исфаҳон калламанора сохт. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ҳамаи ин ҳаводисро мушоҳида мекард ва баъзан аз даҳони мардум мешунид ва таълифи «Захират-ул-мулк», «Баҳромшоҳия» ва умуман шоҳи одилу раиятпеша дар осораи орзую умед буд. Бо офаридани ин қабил асарҳо ӯ шоҳону ҳокимон ва ҳама ашхоси табақоти воломақоми

чамъиятро насихат намуда, эшонро ба адлу инсоф, ростқавлию адолатхоъй, риояи ҳукуки зердасту мазлумон раҳнамой менамуд.

КИТОБНОМА

1. Асозода Р., Асозода Ҳ. Шаммае аз «Захират-ул-мулук»-и Сайид Али Ҳамадонӣ / Р.Асозода, Ҳ.Асозода. –Кӯлоб, 1991. –82 с.
2. Зафар Сайида Ашраф. Сайид Мир Али Ҳамадонӣ / Сайида Ашрафи Зафар. –Кашмир, 1972. – 323 с.
3. Муллоаҳмадов Мирзо. Дар олами эроншиносӣ. –Душанбе: Деваштич. 2005. –560 с.
4. Осимӣ М. Мир Сайид Али Ҳамадонӣ ва Кашмир//Ахбори Академияи илмҳои ҚТ. Силсилаи фалсафа ва ҳуқуқшиносӣ, №1, 1994.
5. Риёз Муҳаммад. Аҳволу осор ва ашъори Мир Сайид Али Ҳамадонӣ / Муҳаммад Риёз. –Душанбе: Ирфон, 1995.–312 с.
6. Ҳамадонӣ Алӣ. Захират-ул-мулук / Али Ҳамадонӣ. –Лоҳур, 1905. –307с
7. Ҳамадонӣ Алӣ. Рисолаи қуддусия, А. Ҳамадонӣ. –Кӯлоб, 1993, –16с.
8. Ҳамадонӣ Алӣ. Рисолаи Ҳафт водӣ, захираи дастхатҳои АМИТ, № 546.

ВАСФИ ШОҲИ ОДИЛ ДАР ОСОРИ АЛИИ ҲАМАДОНӢ

Дар асари маъруфи Мир Сайид Али Ҳамадонӣ «Захират-ул-мулук» дар баробари андешаҳои баланди ахлоқӣ андешаҳои муҳимми иҷтимоиву сиёсӣ низ баён шуданд. Дар мақола андешаҳои шоир ва мутафаккири барҷаста дар бораи шоҳи одил мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Али Ҳамадонӣ дар «Захират-ул-мулук» ва асарҳои дигари дар бораи хислати сифатҳои шоҳи одил андешаҳои нешқадам баён карда, ба зидди ҳокимони золим эътироз намуда, аз манфиати халқи заҳматкаш ғимоят менамояд.

Калидвожаҳо: Али Ҳамадонӣ, «Захират-ул-мулук», шоҳи одил, халқ, адолат, хирад, ҳақиқат.

ОПИСАНИЕ СПРАВЕДЛИВОГО ЦАРЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АЛИ ХАМАДОНИ

В известном произведении Мир Сайид Али Ҳамадонӣ «Захират-ул-мулук» наряду с нравственными вопросами, изложены важные социально-политические мысли. В статье рассматриваются высказывания мыслителя о справедливом царе и его качествах. В своем «Захират-уль-мулук» и других произведениях Али Ҳамадонӣ выражал

прогрессивные взгляды относительно характера справедливого царя, выступал против тиранических правителей и защищал интересы трудящихся.

Ключевые слова: Али Хамадони, «Захират-уль-мулук», справедливый шох, люди, справедливость, мудрость, истина.

DESCRIPTION OF THE JUST KING IN THE WORKS OF ALI HAMADONI

In the well-known work of Mir Sayyid Aliya Hamadon "Zahirat-ul-muluk", along with moral questions, important socio-political thoughts are set forth. The article examines the statements of the thinker about the just king and his quality. In his "Zahirat-ul-muluk" and other works, Ali Hamadoni expressed progressive views on the character of a just king, opposed tyrannical rulers and defended the interests of the working people.

Key words: Ali Hamadoni, "Zahirat-ul-muluk", righteous king, people, justice, wisdom, truth.

Маълумот дар бораи муаллиф: Асозода Хотам – номзади илми филология, мудири Маҷмааи музейҳои ҷумҳуриявии шаҳри Кӯлоб, тел.: 918633745. E-mail: hamadoni@mail.ru.

Сведения об авторе: Асозода Хотам – кандидат филологических наук, директор Республиканского музейного комплекса Куляба, тел.: 918633745/ E-mail: hamadoni@mail.ru.

Information about the author: Asozoda Hotam – Candidate of Philological Sciences, Director of the Kulyab republican museum, phone: 918633745/ E-mail: hamadoni@mail.ru.

НАҚШИ ХУРУФ ДАР ТАСВИРСОЗИҲОИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

Шарифова Гулпарӣ

Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

Суханҳои ҳикматноки шоири олиназару олимаҷом Шайх Камоли Хучандӣ сартосари олами назм парокандаанд ва мардуми равшандил ин мисраъҳои ҷовидонии ўро дар замири хеш парвариш медиҳанд.

Ошиқони осори нодиру гаронмояи Камоли Хучандӣ, аз ашъори сурурангезаш ҷошнӣ бардоштаанду ҳайратзадаи завқи

нотакрори ин шоири шакарзабони хучандиянд. Худи соҳиби суҳан аз заковати азалияш чунин дарак медиҳад:

*Дар суҳан лутфи Илоҳӣ ба ту ёр аст, Камол,
В-арна сад сол ба фикр ин суҳанон нагӯн ёфт.*

Боиси зикр аст, ки ағлаби ашъори шоири нодирагуфтор андарзӣ аст, ки аз хиради чӯёву қалби пурэхсосаш гувоҳӣ медиҳад.

Манзури мо истифодаи ҳуруф дар тасвирсозии Камол мебошад. Истифода ва корбасти ҳуруф дар осори классикони форсу тоҷик аз ашъори Маликушшуарои назми форсӣ устод Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ оғоз мешавад. Ин амал барои баёни маънӣ, вусъати андеша, мазмунофарӣ, ташбеҳот, тақвияти фикр ва андеша ба кор меояд.

*Зулфи туро ҷим кӣ кард, он ки ӯ
Холи туро нуқтаи он ҷим кард (2, 61).*

Шоиронаву зебо ҷой додани зулф (ҷим) дар баногӯши ёр ва холи рухсораашро нуқтаи он хондан намаки назми шоир аст. Зебову кӯтаҳу мучаз!

Ҳофизи Шерозӣ илҳом аз байти Рӯдакӣ гирифта, ҳаммазмун ба байти зикршуда гуфтааст.

*Дар ҳами зулфи ту он холи сияҳ донӣ, чист?
Нуқтаи дуда, ки дар ҳалқаи ҷим афтадаст (7, 64).*

Мавзӯи мазкур осори бештари классикони мумтози моро зевар бахшидааст, ки ҳангоми мутолиа ва бархӯрд бо ин ҳуруф аз маънишикофӣю мазмунпардозии устодони калом мутаҳайир мешавем.

Лутфи суҳан, духӯра гуфтан, аз маънӣ маънӣ кашидан, санъатҳои бадеиро бамаврид кор фармудани ҳуруф аз вижагиҳои шеърӣ Камол аст.

Ин ҷо ҳадафи мо ҷамъоварӣ ва муайян кардани вижагиҳои истифодаи чор ҳарф (алиф, дол, нун, мим) дар ашъори “булбули

чаманистони Хучанд”- Хоча Камол мебошад. Хушбахт хоҳам буд, агар вурудам ба боғистони назми ин бузургвор каме бошад ҳам, суде ба илм оварда бошад.

Ҳарфи алиф ҳарфи якуми алифбои арабиасоси тоҷикӣ буда, дар ҳисоби абҷад ба 1 баробар аст:

*Дили бемори ман аз дол-у алиф холӣ нест,
То қади чун алиф-у зулфи чу дол аст ӯро (5, 25).*

Дар ифодаи дили бемор ҳуруфи долу алиф чой доранд, ки сабаби бемории дили ошиқанд, чунки қади маҳбуба ба алиф мемонаду зулфаш ба дол.

*Гар алифро ҳаракат нест, ҷарост
Алифи қадди ту ширинҳаракот? (3, 146).*

Алифи қад – ростии қад, қомати баланду боло ва рост, мавзунии қомат.

*Қомати ҳамчун алиф дорию абрӯе чу нун,
Дар ту ҳар оне, ки гуфтанд, аз пайи он гуфтаанд (6, 172).*

Қомати росту сарвосои ёр ба алиф ва абрӯвонаш ба нун, ки шакли нимдоира дошта, шабеҳи абрӯ аст, ташбеҳ ёфтааст.

*Гаит шайдои қадат зоҳиду ин нест аҷаб,
З-он ки бо шайд чу пайваст алиф, шайдо шуд (6, 197).*

Якҷо шудани алифу шайд – шайдо мешавад.

*Доли зулфу алифи қомату мими даҳанаи
Ҳар се доманду бад-он сайди ҷаҳоне чу манаи (6, 313).*

Ҳарфҳои дол (д), алиф (о), мим (м) – дом. Зулф ба ҳарфи дол, ки гирдшакл аст, алиф ба қомати росту мавзун, мими ғунчашакл ба даҳони зебо мушобеҳ аст, ки ҳар се доме ҳастанд барои сайд ва якҷоя омадани ҳар се ҳарф вожаи “дом”-ро ташкил медиҳад.

Гуфтам ба қадаш: Ҳеч надорӣ сӯи мо майл?

Гуфто: Бале, ман алифам, ҳеч надорам (6, 375).

Ҳеч ба маънои нестӣ, адам, ҳеч гоҳ, асло, ночизу безътибор омадааст. Мухотаб ба росту бозътибор будани худ мутмаин аст ва ҳеч майл надоштани худро нишон медиҳад.

То ба боло ту рост чун алифӣ,

Мо чу ломем дар миёни боло (6, 43).

Қомати маҳбубаро ба алиф ва худро хоксорона ҳарфи лом-и миёни калимаи “ боло” медонад, нишони шикастанафсӣ низ ҳаст.

Гар бубинӣ даҳани тангу қади ёр, Камол,

Бӯса даҳ хоҳ, бигӯ, сифру алиф даҳ бошад (6, 167) .

Яъне даҳони ёр чун сифр ва қадаш чун алиф аст, пас ҳардуро тибқи ин тавсиф агар бинависем, рақами даҳ ҳосил мегардад, ки далели лутфи шоир аст (6, 32).

Дар ашъори аксари шоирон тасвири ҳуруф дида мешавад. Маҳсусан дар осори гаронбаҳо Ҳофизӣ Шерозӣ, Ҳокониӣ Шервонӣ, Абдулқодири Бедил, Саъдии Шерозӣ, Носири Хисрав, Соибӣ Табрӣ ва дигарон.

Нест бар лавҳи дилам ҷуз алифи қомати ёр,

Чӣ кунам, ҳарфи дигар ёд надод устодам (7, 455).

Эй фалак, дод аз ҷафоят дар чи ҳолам кардаӣ,

Рост будам чун алиф, монанди долам кардаӣ (1, 344).

Алифқаде, ки манам синачоки болояш,

Сипеҳр сабзаи хобидаест дар пояш.

Зи соя сарву санавбар алиф кашад ба хок

Ба ҳар чаман, ки кунад ҷилва қадди раънояш (4, 353).

Дол ҳарфи даҳуми алифбои арабии форсӣ аст баробар ба 4.

*Ба ҳичрон ҷангҳо дорем бе зулфу даҳони ту,
Аз он миму ду дол имрӯз мебояд мадад моро(6, 48).*

Матлаби шоир ин аст, ки бидуни зулфу даҳон дар ҳичрон мондани хешро ишора намуда аз мим (даҳон) ва ду дол (ду зулф) мадад мехоҳад, яъне аз мим ва ду дол вожаи “мадад” ҳосил мешавад.

*Табиб аҳволи ман пурсид, гуфтам, зулфи ӯ дол аст,
Гар аҳли ҳикмат аст, ӯро ҳамин як ҳарф бас бошад.*

Ба пурсиши таҷоҳулони мухотаб ҷавоб медиҳад, ки “зулфи ӯ дол аст” ва агар аҳли фаҳм ҳастӣ, худ хоҳӣ донист.

*Баромад аввали хат зулфи саркаши ту ба фолам,
Далолат аст ба давлат, чу ҳарфи дол барояд (6, 274).*

Аввали хат зулфи саркаши ту ба фолам омад, ки он далолат ба давлату сарват аст. Дар аввали фолаш ҳарфи “дол” омад, ки далелаш давлат аст.

*Нест холӣ аз ҳаёли зулф чун дол аз дарун.
Нест берун аз даҳони танг чун мим аз замир (6, 284).*

Аз ҳаёли зулфи ту замири ман чун даруни дол холӣ нест, киноя аз бурун нарафтани сир аст. Холӣ будани даруни дол ва танг будани мим – даҳони пӯшида сад тиллост.

*З-он сари зулфу даҳон дил хун шудаст,
Хун шавад, чун дол пайвандад ба мим. (6, 393).*

Дол ба мим пайванд аз, калимаи дам ҳосил мешавад, ки маънои хунро дорад.

Рӯ меорем ба дигар шоирон, ки долро чун рамз кор фармудаанд.

*Аз назаргаҳ гуфташон буд мухталиф,
Он яке долаш лақаб дод, ин алиф (Румӣ).*

*Ки зи меҳнат шикастаҳол шудам,
Зери бори фироқ дол шудам (Мушфиқӣ).*

Нун ҳарфи 29-уми алифбои арабии тоҷикӣ, баробар аст ба 50.

*Ҷофи қаду нуни абрувонат,
Бартар зи “Таборақ”-у зи “Нун” аст (6, 85).*

Ин ҷо “қ”-и қад ба ҳарфи “қ” ишора шуда, нуни абрувон – шакл аст.

Ҳофизи Шерозӣ фикри Камолро афзун гардонида мегӯяд:

*Қадди ҳама дилбарони олам,
Пеши алифи қадат чу нун бод! (7, 122).*

“Нун” дар ин байти Ҳофиз на ба маънои абру, балки ба маънои хамгаштагӣ ва пирӣ, дар муқобили алиф мебошад.

*Дар намози ишқ пеши қиблаи рухсори ту
Сураи “Нун” хондам, абруи туам омад ба ёд (6, 261).*

Намози ишқ – намозе, ки ба тамоми иштиёқ ва майлу хоҳиш хонда мешавад. “Қиблаи рухсори ту” аз ҷумлаи тасвирсозӣҳои волои Камол аст, ки дар дигар шоирон низ дида мешавад. Бавижа, баҳри тақвият ва тавзеҳи фикру андеша дар масъалаи мазкур рӯ меорем ба яке аз шоҳбайтҳои Ҳофизи Шерозӣ:

*Дар намозам хами абруи ту бар ёд омад
Ҳолате рафт, ки меҳроб ба фарёд омад (7, 173).*

*Қомати ҳамчун алиф дорию абруе чу нун,
Дар ту ҳар оне, ки гуфтанд, аз пайи он гуфтаанд (6, 171).*

Ишора ба қомати алифосо ва абрувони мисли нун қадгаштаи маъшуқа.

Тафсири ду абруи ту, қ-он сураи “Нун” аст,

Пайваста ба меҳроб нагӯем, чӣ гӯем? (6, 362).

Ҳадафи Камоли Хучандӣ шабохат додани абрӯи маҳбуба ба нун ва меҳроб аст, ки ҳарду абрӯро ба ҳаёл меоранд.

Мусаллам аст, ки ҳарфи “нун” дар ашъори тамоми шуаро нақши абрӯро дорад. Ҳофизи Шерозӣ низ абрӯи ёрро ҳангоми сачда ба меҳроб тасаввур мекунад. Ҷойи дигар Ҳофиз абрӯро ба доси моҳи нав, Ҷомӣ нохун задан ба синаро шакли абрӯи маҳбуба доништаанд:

*Мазраи сабзи фалак дидаму доси маҳи нав,
Ёдам аз киштаи хеш омаду ҳангоми дарав (7, 364).*

*Шабам дар мотами ҳичрон ду абрӯ бар ҳаёл омад
Ба сина ҳар кучо нохун задам, шакли ҳилол омад (А.Ҷомӣ).
“Қоф”-и қуфри мо зи “Тоҳо” бартар аст,
“Қоф”-и ишқ аз “коф”-у “ё”-ҳо бартар аст (6, 123).*

Номи яке аз сураҳои “Қуръон” аст.

Мим 28-уми алифбои арабии тоҷикӣ, ки дар ҳисоби абҷад ба 40 баробар аст.

*Даҳони ту “мим” асту боло “алиф”,
Худо офарид ин ду аз баҳри мо (6, 35).*

Даҳони маъшуқа ба мим, қаду қоматаш ба алиф монанд карда шудааст, ки миму алиф дар якҷоягӣ “мо” мешавад.

*Гуфтам: Он миму ҳост, рӯй битофт,
Бингаредаш, ки чун суҳандон аст (6, 110).*

Ҳарфҳои арабии “мим” ва “ҳо” дар якҷоягӣ вожаи “маҳ”-ро ҳосил мекунанд, ки ишора ба рӯйи зебои маъшуқа аст.

*Даҳонаш ба абрӯ ба нақши “ман” аст,
Чу “миме”, ки дар пеши “нун” омадаст (6, 142).*

Дар хатти арабиасос мим ва нун-ро муттасил гардонем, калимаи ман () ҳосил мешавад.

Туғрали Аҳрорӣ, ки яке аз намояндагони барҷастаи адабиёти замони ҷадидия ҳисоб мешавад, дар ин маврид хеле моҳирона овардааст:

*Ба ёди ҷасрати мими даҳонат
Қадди ушшоқ аз ғам ҳамчу нун аст (1, 117).*

Ташбеҳи бениҳоят зебост, ки дар ҳамбастагии ҳарфҳои “мим” ва “нун” омадааст.

*Ҳамин ки нақши даҳонаш чу “мим” бандад чаши,
Хаёли абруи ӯ пеши ман чу “нун” ояд (6, 237).
Бо ҳам ишора ба мим (даҳон) ва нун (абрувон) аст.*

*Монда бар мими он даҳон ҳайрон
Чаши наззорагӣ чу дидаи “ме”.
Гуфтаиш дар ҷавоби куштани ман
“Не” навишти, бар ғамза гуфт, ки “не”! (6, 410)*

Тавре ки дида мешавад, истифода аз ҳуруф дар шеъри шоирони классики форс-тоҷик пешинаи хеле қадим дорад. Ин падида аз шеъри устод Рӯдакӣ то Туғрали Аҳрорӣ хеле зиёд ба назар мерасад. Аммо дар шеъри Камоли Хучандӣ ин падида густариши бештаре пайдо кардааст ва дар чандин ғазалаш ба чашм мерасад. Тафовути баёни Камол аз шоирони дигар дар он аст, ки ӯ дар адои ин кор чанд роҳро пеш гирифтааст:

1. Яке монанд кардани аҷзои маъшук ба ин ё он ҳарф, ки дар заминаи ташбеҳ сураат гирифтааст;
2. Дигаре истифода аз ҳисоби абҷад аст, ки каломашро чандпахлӯ ва андаке мушқилфаҳм кардааст;
3. Сохтани калимаҳо аз қорбасти ҳуруфҳо;
4. Тасвири аҷзои маъшуқа дар таъбиру ибораҳо.

Бояд иқрор кард, ки ба қор гирифтани ин равиш каломи шоирро намакин кардааст. Қорбурди равиши дуҷум шояд марбут

ба он ҳам бошад, ки Шайх Камол яке аз шоирони муаммогӯй буд ва дар ин кор дасти тавоно дошт.

Ба ҳар ҳол, истифодаи ҳуруф дар шеър ин шоири тавоно ҷойгоҳи муҳим дорад ва дарки ин гуна абҷёт бидуни огоҳӣ аз хатти форсӣ сурат наметавонад. Аз ин рӯ, дарёфти манзури шоир дар ин гуна мавридҳо огоҳӣ аз ин хатро тақозо менамояд.

КИТОБНОМА

1. Аҳрорӣ Туғрал. Девони ашъори Туғрали Аҳрорӣ / Аҳрорӣ Туғрал –Душанбе, Адиб 2011. – 451 с.
2. Рӯдакӣ Абӯабдуллоҳ. Девон / Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. –Душанбе: Адиб, 2015.
3. Табрэӣ Соиб. Девон./ Соибитабрэӣ. – Душанбе: Адиб, 2017. – 479 с.
4. Хучандӣ Камол. Девон / Камоли Хучандӣ. –Душанбе: Адиб, 2015. –
6. Сурӯш Абдучаббор. Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ.–Хучанд, Ношир, 2015. – 732с.
5. Шехимов И. Васфи бихишт дар ашъори Камоли Хучандӣ / И. Шехимов// Хучандӣ Камол. Фаслномаи илмӣ-адабӣ / Камоли Хучандӣ// Хучанд, №4 (20), 2019– С. 23-36
6. Шерозӣ Ҳофиз. Девон./ Ҳофизӣ Шерозӣ. – Душанбе: Адаб, 2015. – 672 с.

НАҚШИ ҲУРУФ ДАР ТАСВИРСОЗИҲОИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

Дар мақола роҷеъ ба нақши ҳарфҳои арабӣ (алиф, дол, нун, мим ва ғайра) дар ғазалҳои Камоли Хучандӣ ва муқоисаи онҳо бо тасвиросозии шоирони дигар суҳан меравад. Муаллиф таъкид менамояд, ки Шайх Камол санъатҳои бадеиро бамавҷеъ кор фармуда, хонандаро бо мавҷеи истифодаи ҳарфҳои арабӣ, ки барои зебо ва ҷаззоб баён шудани ашъори шоир ба кор рафтаанд, шинос намуда, ба ин восита маҳорати шоирӣ, санъати волои ӯро исбот менамояд.

Калидвожаҳо: Шайх Камол, ғазал, ҳуруфи арабӣ, адабиёти классикӣ, шоир, ашъор, калом, эҳсос, алифбо.

РОЛЬ БУКВА В ИЗОБРАЖЕНИЯХ КАМОЛА ХУДЖАНДИ

В статье рассматривается роль арабских букв (алиф, дол, нун, мим и т. д.) в создании изображений в газелях Камола Худжанди и их сравнение с изображениями в газелях других поэтов. Автор

подчеркивает, что Шейх Камол уместно использует художественные образы, знакомя читателя с тонкостями использования арабских букв, с помощью которых изображаются красота и очарование возлюбленной., Это свидетельствует о высоком поэтическом мастерстве Камола Худжанди.

Ключевые слова: Шейх Камол, газель, арабские буквы, классическая литература, поэт, стихи, слово, чувство, алфавит.

THE ROLE OF THE SCRIPT IN THE DISCRIPTION OF KAMOLI KHUJANDI

This article discusses the role of Arabic letters (alif, dol, nun, mim, etc.) in Kamoli Khujandi's gazhals and their comparison with other poets' descriptions. The author emphasizes that Sheikh Kamal uses artistic images in a timely manner, acquainting the reader with the position of using Arabic letters, with the help of which the beauty and charm of the poet's poems are expressed, thereby proving his poetic skill.

Key words: Sheikh Kamol, gazhals, Arabic writing, classical literature, sings, poem, words, poetics, feeling, alphabet.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифова Гулпарӣ – номзади илмҳои филологӣ, сардори шӯъбаи илми ДОТП, устоди кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент. Тел.: +992 92 733 23 12. Почтаи электронӣ: pamir555@inbox.ru.

Сведения об авторе: Шарифова Гулпарӣ – кандидат филологических наук, зав. отделом науки ТПИП, преподаватель таджикского языка и литературы Таджикского педагогического института в городе Пенджикенте. Тел.: +992 92 733 23 12. Электронная почта: pamir555@inbox.ru

About the author: Sharifova Gulpari - Candidate of Philological Sciences, head of the Department of Science TPIP, Tajik language and literature instructor of the Tajik Pedagogical Institute of Penjikent. Tel.: +992 92 733 23 12. E-mail: pamir555@inbox.ru

**САҲМИ МУҲАҚҚИҚОНИ АНГЛИС ДАР ОМУӢЗИШИ
АДАБИӢТИ ФОРСИИ ТОЧИКӢ**

(дар заминаи таҳқиқоти Э. Браун ва А. Арберри)

Шозиёева Г.П., Салохитдинова М.А.

Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ

Пажӯҳишгароне, ки ба омӯзиши мероси илмиву фарҳангии мардуми Шарқ, ба хусус ҳалқиятҳои ориёинажоди ин минтақа, машғул шуда, дар ин замина асарҳо таълиф намудаанд, дар олами илм ҳамчун шарқшинос маъруф гардида, дар Ғарб ориенталист (Orientalist) номида мешаванд.

Шоистаи зикр аст, ки икдоми нахустини омӯзиши арзишҳои маънавии Шарқ (форсии тоҷикӣ - Ш.Г.) ҷиҳатҳои тарҷумониро ташкил додааст, ки даҳҳо шоҳкориҳои асили адабиёти форсӣ ба забонҳои мухталифи дунё тарҷума шудаанд. Ин суннати адабӣ то имрӯз идома дорад. Мутарҷимони англис то ҳол осори номи адабиёти форсии тоҷикиро ба забонҳои мухталиф тарҷума менамуданд ва гоҳе худ дар заминаи таъсир ё пайравӣ ба онҳо асарҳои худро низ меофариданд. Мазмуну муҳтаво ва ҳамчунин мавзӯи бархе аз асарҳои ҷаҳонӣ дар муқоиса бо асарҳои форсии тоҷикӣ басо ҳам монанданд.

Олимон, донишмандон ва шарқшиносони зиёди аврупоӣ оид ба омӯхтани ҷаҳони Шарқ корҳои зиёди илмиро анҷом додаанд, ки аз Э. Браун ва А. Арберри барҷастатарини онҳо мебошанд. Онҳо нодиртарин таҳқиқоти илмиро анҷом додаанд.

Бояд ёдовар шуд, ки донишмандон, адабиётшиносон ва шарқшиносони баъдинаи ҷаҳон, ба мисли П. Ҳорн, Ян Рипка, А. А. Кримский, Е.Э. Бертелс, И.С. Брагинский, А.Н. Болдирев, М. Н. Османов, С. Айни, А. Мирзоев, Ш. Хусейнзода, Х. Мирзозода, Р. Ҳодизода, А. Афсаҳзод, Х. Шарифов, М. Муллоаҳмад, Х. Отахонова, А. Набиев, А. Сатторов, Э. Рустамов, С. Нафисӣ, З. Сафо, М. Гелонӣ, А. Гваҳария, С. Липкин ва дигарон дар таҳқиқоти гуногуни худ ҳатман ба осори ин ду шарқшиноси маъруф ишораҳо намудаанд.

Эдвард Браун (1862-1926) ва Артур Чон Арберри (1905-1969) аз зумраи донишмандон ва шарқшиносони ҷаҳонианд, ки дар баробари теъдоди зиёди таҳқиқот доштан дорои вижагиҳои дақиқ ва амиқи илмӣ низ ҳастанд. Дар баробари асарҳои таълифнамудаи худ, онҳо касбият ва услуби хос доштанд, ки маҳз тавассути чунин хусусиятҳо ба мақоми баландтарини илм расиданд.

Барои пурра таҳлил намудан таҳқиқоти онҳоро ба ду қисмати ҷудогона, ки Э. Браун ва А. Арберри дар омӯзишу пажӯҳиш заҳматҳо кашидаанд, ҷудо намудем:

Э. Браун бо таҳқиқоту таҳлилҳои ҷиддии худ роҷеъ ба омӯзиши фарҳанг ва адабиёти Шарқ ҷаҳони илму адабро тасхир намудааст. Яке аз шоҳкориҳои аселе, ки ӯ офаридааст “Муддате байни форсизабонҳо” (“A year between Persians”, 1893) мебошад, ки дар он ӯ фоҷиабортарин симои форсизабонон, ба вижа ҷомеаи форсро мавриди пажӯҳиш қарор дода, ба оламиён шинос намудааст. Асари мазкур ҳангоми ҷопи аввал ҷойгоҳу мартабаи пурраи худро ба даст наовард, аммо пас аз марги ӯ соли 1926 дубора ҷоп шуд ва яке аз шоҳкориҳои классикии адабиёти ҷаҳон шуморида шуд. Ҳамчунин Э. Браун асари бузургтарин ва пурмазмунтарини худ таҳти унвони “Таърихи адабиёти Форс”-ро (“A Literary History of Persia” (4 volumes)) дар ҷаҳор ҷилд офаридааст, ки ҷилди якуми он соли 1902 ва ҷилдҳои баъдиаш солҳои 1906, 1920 ва 1924 ба таъъ расиданд. То охири асри XX асари мазкур манбаи илмӣ дар ин соҳа боқӣ монд.

Бузургтарин таҳқиқотеро, ки Э. Браун анҷом додааст, ба бабидиён бахшида шудааст. Роҷеъ ба мавзӯи мазкур ӯ ду таҳқиқотро ба таъъ расондааст ва онҳоро бо ҷанд нуктаи дақиқ ва назари нав ба ғарбиён муаррифӣ намудааст.

Дар катори нобиғони олами шарқшиносӣ, чун Эдвард Браун, муҳаққиқ ва донишманди дигари Ғарб Артур Чон Арберри қарор мегирад. Ӯ дар тӯли умри ғаронмояи худ дар заминаи омӯзишу тақиқи адабиёти форсии тоҷикӣ ва арабӣ асарҳои ғаронарзиши худро таълиф кардааст. Асарҳои таълифнамудаи олим ва донишманди англис аз ҷониби аҳли илми ҷаҳонӣ мусбат арзёбӣ шудааст.

Таҳқиқоти бештари А. Арберри ба баррасии тасаввуф, Қуръон, фикҳ ва фалсафаи Ислом, таърихи адабиёти форсии

тоҷикӣ ва арабӣ, мақоми барҷастаи намояндагони адабиёти Шарқ дар рушди тамаддуни башарӣ, тарҷумаҳои назми классикии форсӣ тоҷикӣ ва арабӣ, вижагиҳои забонҳои форсии тоҷикӣ ва арабӣ ва ғ.. бахшида шудаанд.

Таҳқиқоти осори арзишманди Артур Чон Арберри дорои ҷанбаи илмӣ ҳастанд. Бархе аз таҳқиқоти ӯ дар риштаи арабшиносӣ ва барҳи дигар дар бахши эроншиносӣ анҷом ёфтаанд. А. Арберри асарҳои зеринро таълиф намудааст, ки осори арзишманди шарқшиносӣ маҳсуб меёбанд:

Асари «Нақши бритониёӣҳо дар эроншиносӣ» (Лондон, 1942) - дар тарҷумаи форсии зиндагиномаи муаллиф «Адои нақши бритониёӣҳо ба мутолиоти форсӣ» зикр шудааст. А. Арберри ин асарро дар доираи рисолаи «Шарқшиносони Британия», замони фаъолиятҳои дар Вазорати иттилооти Англия, дар нимаи аввали солҳои 40-уми асри XX, замони Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ бо ҳадафи муаррифии тамаддуни ин халқи бузург ба ҷаҳониён навиштааст. Бештари таҳқиқоти ин донишманди Ғарб ба мактаби омӯзиши Шарқ, шарқшиносон дар Англия ва ҷусторҳои илмӣ илми шарқшиносии бахшида шудаанд.

Дар баробари ин А. Арберри асарҳои дигари илмӣ зеринро иншо намудааст:

«Шарқшиносони Британия» (British Orientalists.-London: William Collins, Лондон, 1943);

«Адабиёти классикии форсӣ» (1957);

«Очеркҳои шарқӣ, симои ҳафт олим» (Oriental Essays, Portraits of Seven Scholars, 1960);

«Аш-Шеър-ул-арабӣ» (1965);

«Шероз, – шаҳри бузургону шоирони форс».

Қисмати дигари корҳои илмӣ А. Арберриро тарҷумаҳои адабиёти араб ва форс ба забони англисӣ ташкил медиҳад, ки ҳадафи муҳаққиқ дар онҳо ошно намудани таърих ва тамаддуни Шарқ ба Ғарб мебошад.

А. Арберри шоҳкориҳои Шарқ, ба хусус «Рубоиёти Ҷалолуддини Румӣ» (The Rubaiyat of Jalal al-Din Rumi, Лондон, 1949), «Рубоиёти Умари Хайём», «Саломон ва Абсол», «Достонҳои суфиёнаи Румӣ, силсилаи аввал, Достонҳои Румӣ 1-200.» (Mystical Poems of Rumi, First Selection, Poems 1-200,

Донишгоҳи Чикаго, 1968), “Адабиёти форсӣ” ва ғайраро ба забони англисӣ тарҷума ва нашр кардааст.

Дар ин замина А. Арберри соли 1955 тарҷумаи тафсирии Қуръонро бо унвони «The Qu’ran Interpreted» дар ду ҷилд нашр кард. Тарҷума бо касбияти баланд ба анҷом расидааст ва он тарҷумаи тафсирий мебошад, бидуни пойбандӣ ба ҳарфу луғат ва тартиби калимаву лафз маъноро ба хонанда бо услуби наву тоза ва илмӣ мерасонад. Ин тарҷума аз ҷиҳати қироат нисбат ба тарҷумаҳои пештар ва баъдтари Қуръон ба тамоми забонҳои ғайриаслӣ, яъне забони арабӣ, хубтар доништа мешавад. Метавон гуфт, ки тарҷумаи мазкур, ки аз ҷониби Артур Арберри анҷом пазируфтааст, муҳимтарин дастоварди илми шарқшиносӣ ва бузургтарин дастоварди илмӣ дар ин ҷода махсуб меёбад.

Бояд гуфт, ки дар адабиёти илмӣ ва таълимӣ ба корҳои тарҷумонӣ, ба хусус ба тарҷумаҳои англисии Қуръони А. Арберри, дар баробари тарҷумаҳои Ричард Велл (1937-1954) ва Рижи Блошер (1959) аз тарафи донишмандон ва муҳаққиқони бузурги ҷаҳон баҳои сазовор лоиқ доништа шудааст [5, 119].

Чун Артур Арберри дар равиши тадриси забонҳои шарқӣ гомҳои устувор гузошта ва тадриси донишгоҳро аз беҳтарин василаи расидан ба ормонҳои хеш доништааст, як қисмати муҳими фаъолияти ӯро таълифи дастурҳои таълимӣ ташкил медиҳад. «Матнҳо барои таълими забони форсӣ» (1943), «Китоби хониши забони форсии муосир» (1944) беҳтарин намунаҳои худ дар самти илмӣ-таҳқиқотӣ ва тарҷумонӣ мебошанд.

Луғатшиносӣ ва феҳристшиносӣ баҳши дигари фаъолияти мавсуф аст, ки дар ин замина китобҳои муҳиме аз қабili «Феҳристи дастхатҳои арабӣ дар китобхонаи Индия Офис. Тасаввуф ва ахлоқ» (Лондон, 1936), «Феҳрасти китобҳои форсӣ» (Лондон, 1937), «Феҳристи такмилиаи дастхатҳои исломӣ дар Кембриҷ» (1952), «Феҳристи дастхатҳои арабӣ дар маҷмӯаи Шестербайт дар Дублин» (1955-1964) ва «Феҳристи дастхатҳои форсӣ дар маҷмӯаи Шестербайт дар Дублин» (1959-1962) тарҷума шудаанд. «Феҳрасти дастхатҳои шарқӣ»-и ӯ дар китобхонаи Индия Офис, Донишгоҳи Кембриҷ ва китобхонаи Честер Битти маҳфузанд, ки барои олимони исломшинос ва шарқшинос кӯмаки бузурге мерасонанд.

Дар хатшиносӣ «Намунаҳое аз хатҳои арабӣ ва форсии китобхонаи Индия Офис» (Specimens of Arabic and Persian Paleography, Лондон, 1939) ном китобро фароҳам овардааст, ки намунаҳои олии ва зебои хатти мардуми Шарқ, чун арабҳо ва форсиёно таври интихобӣ дар бар мегирад.

Қисмати умдаи таълифоти А. Арберриро мақолаҳои илмӣ ӯ дар заминаҳои мухталифи таърихи улуми ақливу нақдии форсӣ арабӣ, масъалаҳои мубрами шарқшиносӣ, исломшиносӣ, адабиётшиносӣ, таърихнигорӣ ва тасхеҳи матн ташкил медиҳанд. Аммо дар мақолаи мо бештар дар мавриди асарҳои нисбатан комили ин муҳаққиқи забардаст суҳан рафтааст, ки дар илми адабиётшиносии форсӣ-тоҷикӣ аҳамият ва арзиши беандоза касб кардаанд.

Боиси қайд аст, ки мероси арзишманди ховаршиносони намоёни Ғарб Эдвард Браун ва Артур Чон Арберри ба хонандаи тоҷик каму беш дастрас аст. Дар Эрон ва Тоҷикистон китоби «Адабиёти классикии форсӣ» ва дар Русия «Тасаввуф. Суфиёни ислом» (Москва: Сфера, 2002) ба хатти форсӣ ва сириллик ба нашр расидаанд.

Таҷқиқи рӯзгор ва мероси илмӣ Эдвард Браун ва Артур Чон Арберри дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавзӯи сахми аврупоӣ, ба хусус британиягӣ дар вусъат бахшидани омӯзиши адабиёт ва фарҳанги Шарқ такмил мебахшад. Равшан кардани паҳлуҳои мухталифи фаъолият ва пайкорҳои доманадори ховаршиносии Артур Арберри ба хулосае меоварад, ки осори муҳим ва арзишманди ӯ ба забони тоҷикӣ низ тарҷума ва дастраси аҳли мутолиа гардад. Таҳқиқ ва тарҷумаи осори онҳо барои муайян кардани арзишҳои мероси мактуби адабиёти гаронқадри форсӣ-тоҷикӣ ва ҷустуҷӯҳои ғоявӣ эстетикӣ ховаршиносони аврупоӣ муҳим ва қобили таваҷҷуҳ мебошад. Дар натиҷа имкон ба даст меояд, ки дар шинохти таърихи адабиёти форсии тоҷик, равишҳои адабиётшиносӣ дар кишварҳои Ғарб ва равоити адабӣ заминаи муфиде фароҳам оварда шавад.

Ҳамин тавр, тарҷума ва таҳқиқи осори бузургони мо аз ҷониби уламои Ғарб ва густариши онҳо ба мамолики ҷаҳон арзиши баланд дорад. Ба ин васила шоирони намоёни ҷаҳон аз

адабиёти форсии тоҷикӣ баҳра гирифта, дар таълифоти хеш истифода намуданд.

КИТОБНОМА

1. Арберри А. Адабиёти классики форсӣ / А.Арберри. Тарҷумаи Асадуллоҳи Озод. – Машҳад: Остони қудси Разаӣ, 1381. – 480 с.
2. Бадаӣ А. Артур Чон Арберри / А.Бадаӣ // Мавсуат-ул-мустаҳриқин. -Бейрут, 1993.-С. 5-8 (ба забони арабӣ).
3. Браун Э. Таърихи матбуот ва адабиёти Эрони даврони машрутиа. 4,.1. Техрон. Қонуни маърифат. 1357 ҳ.ш.
4. Раҳимзода Х. Таърихи дин. Китоби дарсӣ барои синфи 7 / А.Раҳимзода, С. Аҳмадов. -Душанбе: НИЦ ОГРТ, 2000.–160 с.
5. Arberry A. J. Classical Persian Literary / A.J. Arberry. -London: George Allen Unwin, 1958. – 457 p.
6. Browne Edward Granville. A Literary History of Persia (4 volumes). — Bethesda MD: Index Publishers, 1997.
7. Browne E. Granville. Selections from the Writings of E.G. Browne on the Bábí and Bahá'í Religions, ed. M. Momen. — Oxford, UK: George Ronald, 1987.
8. <http://www.hojja-nusreddin.livejournal.com/1549699.html>

САҲМИ МУҲАҚҚИҚОНИ АНГЛИС ДАР ОМУЗИШИ АДАБИЁТИ ФОРСИИ ТОҶИКӢ (дар заминаи таҳқиқоти Э. Браун ва А. Арберри)

Таваҷҷуҳи Ғарб аз оғоз ба манотиқи Шарқ зиёд буд ва дар ин росто бо мурури замон илми шарқшиносӣ ташаккул ва рушду такомул ёфт. Махсусан таърих, забон ва адабиёти Шарқро муҳаққиқон ва донишмандони англис Э. Браун ва А. Арберри бисёр омӯхта, қорҳои зиёди илмӣ-таҳқиқотӣ анҷом додаанд. Дар замони ҳозира ҳар муҳаққиқ ва донишманди ҷаҳон зимни таҳқиқот бурдан ҳатман аз қорҳои илмӣ онҳо истифода мебарад.

Калидвожаҳо: шарқшиносӣ, таваҷҷуҳ, масъала, Шарқ ва Ғарб, тарҷума, муҳаққиқ, пажӯҳиш, тамаддун.

ВКЛАД АНГЛИЙСКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ В ИЗУЧЕНИИ ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ (по исследованиям Э. Брауна и А. Арберри)

С самого начала интерес Запада к Востоку был велик, и в этом направлении востоковедение формировалось, развивалось и совершенствовалось. В частности, историю, язык и литературу Востока изучали английские ученые и исследователи Э. Браун и А. Арберри, они много изучали и вели множество исследований. В настоящее время исследователи и ученые, занимающиеся востоковедением, своих научных трудах широко используют их научные достижения.

Ключевые слова: ориентализм, интерес, проблема, Восток и Запад, перевод, исследователь, исследовательская работа, цивилизация.

THE CONTRIBUTION OF ENGLISH RESEARCHERS IN THE STUDY OF TAJIK PERSIAN LITERATURE (based on research of E. Brown and A. Arberry)

From the very beginning, the interest of the West in the the East was significant, where the Science of Oriental studies was formed and developed over time. In particular, the history, language and literature of the East have been studied by English scholars and scholars. There were conducted different reserches by Brown and A. Arberry. Today, many researchers and scientist in the world cite their scientific works in their research.

Keywords: Orientalism, interest, problem, East and West, translation, researcher, research work, civilization.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шозиёева Гулмо Парвонашоевна – номзоди илмҳои филологӣ, ходими пешбари илмӣ Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33, Тел: (+992) 93 547 78 93, E-mail: dr.shoziyoevag@gmail.com, gulmoh@mail.ru

Салохитдинова Моҳира Амриддиновна – докторант (PhD)-и Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33, Тел: (+992) 887710788, E-mail: salokhitdinovam@gmail.com.

Сведения об авторах: Шозиёева Гулмо Парвонашоевна – кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник Института изучения проблем стран Азии Европы НАНТ, г. Душанбе, проспект Рудаки 33, Тел: (+992) 93 547 78 93, E-mail: dr.shoziyoevag@gmail.com, gulmoh@mail.ru

Салохитдинова Моҳира Амриддиновна – докторант (PhD) Института изучения проблем стран Азии Европы НАНТ, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33, Тел: (+992) 887710788, E-mail: salokhitdinovam@gmail.com

Information about the authors: Shoziyoeva Gulmo Parvonashoevna - Candidate of Philological Sciences, Leading researcher of the Institute of Asian and European Studies of the NAST, 734025, Dushanbe, 33 Rudaki aven., Phone: (+992) 93 547 78 93, E-mail: dr.shoziyoevag@gmail.com, gulmoh@mail.ru

Salokhitdinova Mohira Amriddinovna - Doctoral student (PhD) of the Institute of Asian and European Studies of the NIAT, 734025, Dushanbe. Dushanbe, 33 Rudaki ave., Phone: (+992) 887710788, E-mail: salokhitdinovam@gmail.com.

УДК 891.55.092

ФУРӢҒИ МАЪРИФАТИ БОМДОӢ ДАР ШЕЪРИ ҲОФИЗ

Бухориев Олим

*Институти забон ва адабиёт ба номи Абӯабдулло Рӯдакии
АМИТ*

Мавзӯи таҷаллии андешаи ишроқӣ – «маърифати бомдоӣ»¹⁰ [9, 68] дар шеъри Ҳоҷа Ҳофиз, ки мавриди баррасии мо қарор дорад, тавзеҳи чузъии як баҳси нисбатан дастнахӯрдаи кулӣ дар заминаи ҳофизшиносӣ ба шумор меравад ва то андозае барои шинохти густурдатари ин паҳлуи ношинохтаи андешаи шоир фазои муносибе фароҳам меорад. Осори ҳар шоири тавоно, баҳусус Ҳоҷа Ҳофиз, дойратулмаорифи фарҳангиеро мемонанд, ки ба таври мухтасар маҷмӯи ороъ, маҳорати ҳунарий, суннатҳои адабӣ ва марому ормонҳои иҷтимоии асрҳои гузаштаву муосирро дар бар мегиранд. Симои эҷодии Ҳоҷа, чи дар доираи адабии замони шоир ва чи дар давраҳои баъдии инкишофи адабиёт бо тобиши дурахшони хеш диққати дӯстдорони шеърӯ адаби форсии тоҷикиро ба худ ҷалб карда, шахсияти ӯро дар байни аҳли адаб машҳур гардондааст. Ҳамзамон, ба иллати густурдагӣ ва бекаронагии иқлими андешаи шоир то ҳол дар олами эҷоди ӯ уфукҳои норавшану ношинохтаи зиёде мавҷуданд.

Ҳикмати ишроқӣ яке аз чараёнҳои машҳури фикрии мебошад, ки дар таърихи афкори иҷтимоии мардуми форсу тоҷик ҷойгоҳи

¹⁰ Шарқшиноси аврупоӣ Анри Корбен мафҳуми «ҳикмати ишроқӣ»-ро ба забони фаронсавӣ «маърифати бомдоӣ» тарҷума кардааст.

хосе дошта, то андозае дар инкишофи ақидаҳои фалсафӣ ва ирфонии аҳли илму адаби ин сарзамин асар гузоштааст. Ин мактаби фикрӣ, ки бо кӯшишу талоши яке аз сарсупурдагони майдони андеша – Шаҳобуддини Сухравардӣ (553-606) дар асоси тадвин, таҳлилу тақмили ҳикматҳои бостонии ҳақимони эронитабор, фалсафаи файласуфони юнонӣ ва орои ирфонии орифон бунёдгузори шудааст, беҳтарин ҷанбаҳои хиради инсониро фаро мегирад: «Мо амри маърифат ва шинохти ҳақиқати аслиро ба китобамон бо номи «Ҳикмат-ул-ишроқ» во ниҳодем. Ва дар он ҳикмати бостонро эҳё кардем. Ҳикмате, ки имомон (фалосафа)-и Ҳинд, Эрон, Бобул, Миср ва Юнони бостон то рӯзгори Афлотун ҳамвора онро меҳвари аслии дониши худ қарор доданд, ҳикмате, ки онон аз раҳгузори он ҳикмати хоси худро падида оварданд, ҳамираи азалии маърифат аст» [9, 64].

Албатта, шинохти ин масъала, ки оё бунмояҳои афкори ишроқӣ аз тариқи орои Шаҳобуддини Сухравардӣ вориди қаламрави шуури Хоча Ҳофиз гардидаанд ё зехни шоир ба ин обишхӯри маънавӣ (ҳикмати ҷовидонаи бостонӣ) робитаи бевосита дорад, низ муҳим ба назар мерасад. Дар ҳар ҳолат тавзеҳи мантиқӣ барои тасдику таъйиди ҳарду ҷанбаи пурсиш вучуд дорад. Тавре ки аз муҳтавои гузориши китобҳои марбут ба таъриху адаби бостонӣ бармеояд, дар гузаштаи дур тамоми барномаҳои зиндагӣ (муносибатҳои иҷтимоӣ, расму оин, суннатҳои фикрӣ, осори адабӣ ва дигар мероси моддию маънавӣ)-и ориёитаборони Осиёи Марказӣ бар мабноси асли нур (рӯшноӣ), ки дар мақоми мачозӣ мафҳуми доноӣ ва огоҳиро низ мерасонад, тарҳрезӣ мешудаанд ва аз ҳамираи ҳамин маърифати асли фарҳангу тамаддунҳои бошукӯҳе бунёд гардидаанд. Мутобиқи тасаввурот ва меъёрҳои маърифатшиносии фарҳангу тамаддунҳои дар он замон бар асоси ҳамин ҳамирмоии маърифат пайрезишуда, ки тавассути онҳо уфукҳои дидгоҳу масиру моҳияти пиндору гуфтору кирдори мардуми ин сарзаминро таъйин менамуданд, рӯйдодҳои рӯзу рӯшноӣ, меҳру покӣ, баҳору шукуфӣ ва дигар суннатҳои арзишманд ҳамчун падидаҳои минув арзёбӣ ва арҷгузори мешуданд. Хушбахтона, беҳтарин суннатҳои фарҳангҳои бостонӣ дар осорхонаи адабиёт, ки дар ҳар давра замон мазҳари рӯйдодҳои ҳаёти иҷтимоӣ ба шумор

меравад, маҳфуз мондаанд. Бинобар ин, хангоме ки зехни адиб бо ин ганҷинаи беканори маънавӣ робитаи мустақим пайдо мекунад, ба андозаи он зарфияту густурдагӣ меёбад ва дар ин ҳолат барои ҳар шоири асил дарёфти ҳар гуна оро, ки дар ганҷури адабиёт ниғаҳдорӣ мешавад, имконпазир мегардад. Аз ин нигоҳ, дар гуфтори зерин адиби англис О.Л.Хаксли (1894-1963) муболиғае ба қор нарафтааст: «Тамоми ҷаҳон билқувва аз онӣ шуарост, вале аз он ҷашм мепӯшанд» [14, 3].

Пас, метавон гуфт, ки таъриху ҳикмати бостон пеш аз Шаҳобуддини Сухравардӣ дар осори бадеӣ, баҳусус дар «Шоҳнома»-и шоири тавоно Абулқосими Фирдавсӣ ба таври густурда таърифу тавсиф шудаанд. Ситоиши нуру тавсифу тасвири баҳор, ки дар адабиёти бошукӯҳи форсии тоҷикӣ хеле зиёд мушоҳида мешаванд, далели дигаре аз ҳузури ҳамешагии он маърифати аҷдодӣ дар зехни аҳли адаби ин хитта мебошад, ки каломи ҳар шоири асилро ба шоҳаи нуру гулистони сухан табдил додааст. Эҳтимолан, Ҳоҷа Ҳофиз ба мисли Ҳаким Фирдавсӣ аз ин маърифати бунёдӣ – ҳикмати бостонӣ, ки бунмояҳои он монанди дигар арзишҳои маънавии меросӣ дар ҳазинаи адабиёт – зехни ноҳудогоҳи миллӣ ниғаҳдорӣ мешаванд, ба таври мустақим баҳра бардоштааст. Ҳамчунин эътирофи ин назар, ки орои ишроқии Шаҳобуддини Сухравардӣ ба Ҳоҷа таъсир гузоштааст, қобили эътимоду боварӣ мебошад. Олами беканору пурасрори эҷоди ҳар адиби асил ба таври кулӣ тамоми ороъ ва ормонҳои ҷовидонаи башариро дар худ ҷой дода, фазои мусоиде барои зуҳури ҳар гуна марому мақсад фароҳам моварад. Агарчи тавзеҳи байти Ҳоҷа каме муболиғаомез баён шудааст, вале аз воқеият дур нест: *«Шоҳи туркон сухани муддаиён мешунавад/Шарме аз мазлимаи хуни Сиёвушаи бод!... Ҳофиз бо як байт ба тамоми мазомини Фирдавсӣ ишора мекунад. Саъдӣ ва дигар ҳукамо ҳам дар шеъри Ҳофиз мунъакисанд. Ибни Сино ҳам ҳаст... Сухравардӣ ва «Ақли сурх»-и Сухравардӣ комилаи дар шеъри Ҳофиз мунъакисанд...»* [6, 48]. Пас, метавон гуфт, замоне ки шоири ҷавон «аз қилу қоли мадраса» (аз омӯзиши донишҳои расмӣ замон) дилгир мешуд, «оромии рӯҳи худро дар шатҳиёти тунди урафо мечуст ё дар ақволи ибҳомомези машоих» [5, 32].

Дар ҳар сурат, байни орои Шаҳобиддини Сухравардӣ ва андешаҳои бомдодии Ҳоча монандие мушоҳида мешавад, ки хангоми тавзеҳи намунаҳои гуфтори зер (матне аз Сухравардӣ ва ғазале аз Ҳоча) он қаробати маъноӣ ошкор мегардад. Шайхӣ ишроқ таҷрибаи шуҳудии худро чунин баён мекунад: «...чанд гоҳе амиқан ва беандоза дар тааммулот ва фаъолиятҳои фикрии худам ғарқа шуда ва фурӯ рафта будам. Масъалаи маърифат аз душвории худ маро аз по дармеовард... Як шаб чунин иттифок афтод, ки як лаҳза дар навъе рӯё фурӯ рафтам... аз як барқзадагии дурахшон, аз як нури тобнок саршор шудам... Шабаҳи як инсон падидор мешуд. Ба ногоҳ имом (пешво)-и ҳикмат муаллими аввал – Арастури дидам...» [9, 68].

Чунин бунмояҳои маърифати бомдодӣ дар ғазали Ҳоча Ҳофиз ба шакли зер ифода шудаанд:

*Дӯш вақти саҳар аз ғусса наҷотам доданд
В-андар он зулмати шаб оби ҳаётим доданд.
Беҳуд аз шаъшааи партави зотам карданд,
Бода аз ҷоми таҷаллии сифотам доданд.
Чи муборак саҳаре буду чи фархунда шабе,
Он шаби қадр, ки ин тоза баротам доданд.
Баъд аз ин рӯи ману оинаи васфи ҷамол,
Ки дар он ҷо хабар аз ҷилваи зотам доданд.
Ман агар комраво гаштаму хушдил, чӣ аҷаб?
Мустаҳиқ будаму инҳо ба закотам доданд.
Ҳотиф он рӯз ба ман муждаи ин давлат дод,
Ки бад-он ҷавру ҷафо сабру суботам доданд.
Ин ҳама шаҳду шакар, к-аз суханам мерезад,
Аҷри сабрест, к-аз он шохӣ наботам доданд.
Ҳиммати Ҳофизу анфоси саҳархезон буд,
Ки зи банди ғами айём наҷотам доданд [Ҳофиз, 183].*

Агар истилоҳоти адабии ин ғазали Ҳоча Ҳофизро, ки дар воқеъ мазомину матолиби густардаи ирфониро дар худ ҷой додаанд, бо як забони сода тавзеҳ бидиҳем, мебинем, ки ӯ бо баёни шоирона ҳамон тасаввурот ва тасдиқоти ишроқиро бозгӯ мекунад, ки дар гуфтори нисбатан оммафаҳми Шаҳобиддини Сухравардӣ ба таври одӣ ва мухтасар ифода ёфтаанд. Тавре ки ишора кардем, забони ғазал рамзу розӣ буда, мазмуни калима ва таъбироте,

монанди *души, вақти саҳар, ғусса, зулмати шаб, оби ҳаёт, таҷаллӣ, зот, сифот, барот, ҳотиф, шоҳи набот, саҳархезон* ва ғайра танҳо баъд аз кашфи маъно, ки дар қаламрави тимсол барои шиносоии ҳар вожа ё таъбир шартан муқаррар шудааст, қобили фаҳму дарк мегардад. Шорехони афкори Шаҳобиддини Сухравардӣ бархе истилоҳоти мазкурро дар заминаи таълимоти ишроқии ӯ шарҳу тавзеҳ додаанд, ки аз нигоҳи мо, барои кушодани матлаби ғазали мазкур низ корсоз мебошанд. Масалан, вожаи «шаб» дар ин дидгоҳ ба сурати зер тавзеҳ шудааст: «...чаҳони шаб, яъне чаҳони танги модӣ... Чаҳоне, ки одамай маҳдуд ба ҳавоси хеш аст... Шаб ба маҳбаси тангу торик мемонад, ки имкони назар ва амал дар он ё нест ва ё бас маҳдуд аст. Шаб мазҳари таназули вучуд то поёнтарин маротиби он аст» [3, 153].

Истилоҳи «шаб» дар матни аввал ва таъбири «зулмати шаб» дар каломи Хоҷа Ҳофиз ба вазъияти бухроние ишора мекунанд, ки соҳибони ҳолат пеш аз расидани «оби ҳаёт» (паёми растагорӣ, басират, ҳикмати ҷовидонаи ишроқӣ) дар он вазъият қарор доштанд. Вожаи «ғусса», ки дар мисраи аввали ғазал омадааст, ба ҳамон ҳолати вучудии шоир ишора мекунад, ки ӯ пеш аз раҳой (ишроқи ботинӣ) дар тангнои маҳсусот, маҳдудиятҳои чаҳони ҷисмонӣ – ашъи тираву тор ва асорати хостаҳои нафсонии хеш қарор дошт ва ин вазъият то андозае ба ҳолате, ки Шаҳобиддини Сухравардӣ дар гуфтораи аз душвории вазъият («аз по дарафтодан»)-и худ нақл кардааст, қаробат дорад.

Барои он ки моҳияти истилоҳи «ғусса» ва баъзе истилоҳоти дигар, монанди *таҷаллӣ, сифот, ишқ, ҳотиф* ва ғайра дар матни ғазал бештар равшан шавад, ин матлабро аз нигоҳи шорехони ҳикмати ишроқ тавзеҳ медиҳем: «Бидон, ки аввал чизе, ки Ҳақ... биофарид, гавҳаре буд тобнок, ўро ақл ном кард ва ин гавҳарро се сифат бахшид: яке шинохти Ҳақ, яке шинохти худ ва яке шинохти он, ки набуд, пас бибуд. Аз он сифат, ки ба шинохти Ҳақ таолӣ тааллуқ дошт, «хусн» паид омад, ки онро «некуй» хонанд ва аз он сифат, ки ба шинохти худ тааллуқ дошт, «ишқ» паид омад, ки онро «меҳр» хонанд ва аз он сифат, ки ба шинохти он, ки набуд, пас бибуд, тааллуқ дошт, «хусн» паид омад, ки онро «андух» хонанд». [4, 241]. Хулосаи гуфтори боло дар байти зер Хоҷа Ҳофиз бо ҳамон мазмун ва муҳтавои

ишроқӣ баён шудааст: *«Дар азал партави ҳуснат зи таҷаллӣ дам зад/Ишқ пайдо шуду отаи ба ҳама олам зад* [10, 152].

Тавзеҳи бештари сифоти сегона (триада)-и «зебой», «ишқ» ва «ҳузн» (ғам, ғусса, андух) баҳри дарки бехтари се ҷанбаи баҳси ҳикмати ишроқ: зебоишиносӣ, маърифатшиносӣ ва ҳастишиносӣ мусоидат мекунад. Дар ҳикмати ишроқ дарки ҳақиқати зебой бо шухуди ботинӣ иртибот дорад. Бинобар ин, майл ба сӯи ҷамоли мутлақ – «нуруланвор» ҷазбааст, ки дар сиришти инсон ҷой гирифтааст. Зебой дар асл муҳимтарин рукни ин сифоти сегона аст, ки дар машраби афлотунӣ ҳамчун «ҳосили зуҳури хайри мутлақ ё мисоли мисолҳо (ҳақиқатҳои пойдор)» [4, 243] таъвил мешавад. Ҳикмати ишроқӣ дар робита ба ин масъала бо дидгоҳи афлотунӣ қаробат дорад. Шаҳобиддини Сухравардӣ ин сифоти сегонаро «се асли осмонӣ»-е медонад, ки «аз ақли кул» маншаъ гирифта, мазҳари «таҷаллии ҳақиқат» ва «падидор шудани олитарин сифоти илоҳӣ» [4, 243] мебошанд. Моҳияти зебой дар таносуб бо камолу некуӣ ошкор мегардад. Дар баҳси зебоишиносии Ҳоча Ҳофиз барои шефтагони ҷамоли ёр (маъшуқи азали) ҳеҷ маҳдудияте вучуд надорад, зеро дар нигоҳи ӯ саросари ҷаҳон мазҳари таҷаллии ҳусну маъбади ишқи ёр ба шумор меравад. Бинобар ин ҳар инсон на вобаста ба мартаба ва зарфияти вучудии худ мутобиқи барномаи фитриаш ба сӯи ҷамолу камол ҳаракат мекунад: *«Ҳама кас толиби ёранд, чи ҳушёру чи маст / Ҳама ҷо хонаи ишқ аст, чи масҷид, чи кунӣшт* [10, 77].

Ишқу зебой бунмояҳои аслии ҳикмати ишроқ ва ирфони ошиқона ба шумор рафта, дар ҳамоҳангӣ бо ҳам шинохта мешаванд ва асолату моҳият пайдо мекунанд. Аз ин нигоҳ, «ҳусну ҷамол бидуни ишқ ношинохта мемонад, ҷаро ки маъшук, ки мазҳари ҳусн аст, дар оинаи ишқи ошиқ аз ҳусну ҷамол худ воқиф мешавад ва бархӯрдор мегардад» [4, 245]. Дар ашъори Ҳоча Ҳофиз ин матлаб дар робита ба мазмуни ҳадиси машҳур – «Кунту қанзан махфиян...» (Ман ганҷи пинҳон будам, дӯст доштам, ки ошкор шавам. Пас, ҳалқро офаридам, то шинохта шавам) [13, 751] қобили арзёбӣ аст: *«Ҷилвае қард руҳат, дид, малак ишқ надошт/Айни отаи шуд аз ин ғайрату бар одам зад»* [10, 152].

Ошиқ тибқи талаби ниёзи зотии хеш ба сӯи ҷамолу маъшуқи азали (нуруланвор, зебоии мутлақ), ки дар ниҳоят

мубтадо ва мунтаҳои тамоми мақсаду моҳияти ҳастӣ мебошад, ҳаракат мекунад. Дар афкори Ҳоҷа Ҳофиз муносибати дучонибаи зебӣ ва ишқ, ки дар фароянди фаъолиятҳои инсон қобили шиносӣ ва мушоҳида аст, ҳамчун як навъи ниёз ё эҳтиёҷи ботинӣ доништа мешавад, ки бо иштиёқи маъқшук пайванду ҳамоҳангӣ дорад: «*Соҷи маъшуқ агар афтод бар ошиқ, чӣ бок / Мо ба ӯ муҳтоҷ будем, ӯ ба мо муштоқ буд*» [10, 207].

Сухравардӣ дар чорчӯби маърифатшиносии ҳикмати ишроқӣ зинаҳои камоли инсонро ба тартиби суудӣ чунин баён мекунад: «Пас, аввал поя маърифат аст, дувум поя муҳаббат ва сеюм поя ишқ. Ва ба олами ишқ, ки болои ҳама аст, натавон расид, то аз марифат ва муҳаббат ду пояи нардбон насозад... ва ҳамчунон ки олами ишқ мунтаҳои олами маърифат ва муҳаббат аст ва асли ӯ мунтаҳои уламои росих ва ҳукамои мутаалла бошад» [4, 245]. Дар машраби ошиқони ориф, ки кулли офариниш ҳамчун «як ҳаракати ҳуббӣ» ё «ангезиши ишқӣ» [ниг.: 13, 597] талаққӣ мешавад, ишқ ё ҳаракати ҳуббӣ «иллати халқи олам... ва асоси ҳақиқате аст, ки ҳастӣ бар он устувор аст...» [ниг.: 13, 597]. Ишқ дар каломии Ҳоҷа Ҳофиз бо тамоми чилваҳои заминӣ ва минуияш тасвиру тавсиф шудааст. Намунаи зер, ки дар он ишқ ҳамчун ангезаи офариниши мавҷудот ва мояи саодатмандии инсон нишон дода шудааст, муште аз он хирвор ба шумор меравад: «*Туфайли ҳастии ишқанд одамиву парӣ/ Иродате бинамо, то саодате бибарӣ*» [10, 452].

Сифати сеюме, ки ҳақимони ишроқӣ онро ба унвони «ҳузн» (ғам, ғусса, андух) ёд кардаанд, дар чорчӯбаи меъёрҳои шинохти ин ҳикмат қобили арзёбӣ мебошанд. Ҳақимони ишроқӣ дар силсиламаротиби ҳастӣ барои ҳар як падида се мартабаи вучудӣ қоилад. Аз ҷумла, онҳо ба се навъи ишқ: ҷисмонӣ, мисолӣ, маънавӣ (рӯҳонӣ) ва дар робита ба он ба се намуди лаззат: ҳиссӣ, мисолӣ (ҳаёли барзахӣ), маънавӣ (ақлӣ) бовар доранд. Ошиқ ҳангоми зуҳури таҷаллии зебоӣҳо вобаста ба сатҳи мартабаи вучудӣ ё дараҷаи камолоти маънавии худ аз навъҳои гуногуни лаззат бархӯрдор мегардад. Бинобар ин, кайфиятҳои отифии ҳосилшуда (шодиву ғамҳо) вобаста ба навъи ишқ ва сатҳи сифати маърифати ошиқ тағйирпазиранд. Масалан, барои ошиқони заминӣ дарду ғам дар ҳар сурат як падидаи нохушоянди равонӣ

ба шумор меояд. Ҳакимони ишроқ ва орифон ба чуз дарди ишқ ҳар гуна ғамро нишони қайду гирифтормедонанд. Аммо барои онҳо дарди ишқ неруи созанда ва раҳобахше дорад, ки ошиқро дар сайру сулуки бепоён ба сӯи ҷамоли мутлақ – «нуруланвор» роҳнамой мекунад. Бинобар ин, барои Ҳоҷа Ҳофиз дарди ишқ ҳам арзишманд аст ва ҳам гуворо: *«Лаззати доғи ғамат бар дили мо бод ҳаром/Агар аз ҷаври ғами ишқи ту доде талабем... / Чун ғаматро натавон ёфт магар дар дили шод / Мо ба уммеди ғамат хотири шоде талабем»* [10, 369]. *«Гар дигарон ба айшу тараб хурраманду шод/Моро ғами нигор бувад мояи сурур»* [10, 254]. *«Дигарон қуръаи қисмат ҳама бар айш заданд/Дили ғамдидаи мо буд, ки ҳам бар ғам зад»* [10, 152].

Ҷараёни муқошифа ё маърифати ҳузурӣ, ки Ҳоҷа Ҳофиз дар ғазали зикргардида баён мекунад, ғайрииродӣ сурат мегирад. Қайфияти шухудиеро, ки боиси тағйири ҳолати вучудии шоир гардида, дар каломӣ ӯ бо таъбирҳои рамзии *«оби ҳаёт»*, *«тоза барот»*, *«шохи набот»* ифода меёбад, ҳамчун наъве аз шинохти таҳвилӣ ё маърифати эҳдоӣ метавон қабул кард ва ин шеваи баён низ то андозае хусусияти ишроқӣ дорад. Ҳакимони ишроқӣ ҳар амали муҳимро, ки мӯҷиби тағйири таҳаввули моҳияти ашъ ё ашхос мегардад, маҳсули қобилиятҳои табиӣ ашъ ва ашхос намедонанд, балки онро натиҷаи даҳолати иродаи муайян ё *«наъве фаъолияти аклонӣ – кори малаки рабуннавъ»* [9, 73] арзёбӣ мекунанд. Ишроқиён робитаеро, ки сатҳҳои гуногуни маротиби вучудиро ба ҳам мепайвандад, дар асоси назарияи *«робитаи соя бо соҳиби соя»* тавзеҳ медиҳанд. Мутобиқи он *«нерӯҳои мухталифе, ки дар бадани инсонӣ ҷой доранд, соя ва мисолҳои қувваҳои барзаҳии он мебошанд ва нерӯҳои инсонӣ барзаҳӣ низ соя ё мисолҳои қувваҳои инсонӣ ақлӣ ба шумор меоянд»* [7, 13].

Ҳангоме ки калима ва таъбирҳои одии «дӯш», «субҳи азал», «пеш аз ин» ва ғайра дар ашъори Ҳофиз барои ифодаи мафҳумҳои ирфонӣ истифода мешаванд, гуфтори шоир моҳият ё қайфияти фарозамонӣ касб мекунад. Дар ин ҳолат шоир бо «ҳадиси ишқе» – огоҳии мисолӣ ва рози сарбамухре ҳикоят мекунад, ки бо «собиқаи лутфи азал» – маориф ва донишҳои ғайбӣ, ки дар навбати худ аз барномаи кулӣ ва мармузи ҳастӣ –

«лавҳи маҳфуз» маншаъ мегиранд, пайванд дорад. Дар ин замина низ маорифи ирфонии Хоҷа Ҳофиз то андозае ба масъалаи пешинагии умури маънавӣ – донишҳои мисолӣ бар умури моддӣ, ки дар машраби афлотунӣ ва ҳикмати ишроқӣ дида мешаванд, монанд аст. Ҳофиз дар мақоми як шоири ориф (ҳангоми мукошифа ва баёни таҷрибаҳои шухудӣ ё ишроқӣ) чунин ақида дорад, ки муҳтавои донишу маърифате, ки дар он ҳолат аз каломаш бармеояд, маҳсули қобилиятҳои зеҳнии ӯ набуда, як навъи ёдоварӣ ва тазаккури маорифи ғайбиест, ки пеш аз офаридани осмон («сақфи сабз», «тоқи мину») дар олами мусул (ҷаҳони умури собиту пайдори маънавӣ) вучуд доштанд: *«Пеш аз ин к-ин сақфи сабзу тоқи мино баркашанд / Манзари чаҳми маро абруи ҷонон тоқ буд»* [10, 207].

Тавре ки аз муҳтавои баҳши дуҷуми ғазали мавриди назар бармеояд, дар маҷрои фикрии Хоҷа Ҳофиз навъе тамоюли озодандешӣ мушоҳида мешавад. Аз манзари Хоҷа, ҷараёни худсозии ботинии инсон, ки дар заминаи як қатор риёзатҳои мушкилу мураккаби равонӣ даст медиҳад, бидуни ирода ва ихтиёри ӯ имконпазир нест. Бинобар ин, вучуди инсон тасодуфан мавриди инояти иродаи ғайбӣ (нерӯҳои мовароуттабиӣ – фаришта, илҳомоти ҳаёӣ ё мисолӣ) қарор намегирад. Пас, пеш аз он ки шоир аз «ҷоми таҷаллии сифот» – сарчашмаи зебоиҳо ва ҳақиқатҳои ормонӣ (идеалӣ) «бода»-и нуронӣ (шухуди ақлӣ ё идроки ҳузурӣ)-е дарёфт кунад, шахси худро шоиста ва мустаҳқиқ чунин саодату қамоли маънавӣ медонад. Зеро ӯ бо така бар «ҳиммат»-и баланди ҳешу эътимоду эътиқод ба «анфоси саҳархезон» – афкори нуронӣ ва сафобаҳши аҳли ишроқ, баъд аз сад гуна «ҷавр» дидану «ҷафо» кашидану дар водии «сабр» ба риёзат нишастан оқибат ба чунин аҷре (дарёфтани маърифати раҳобаҳш) сарфароз шудааст. Ин мазмунро шоир ба шеваҳои гуногун баён мекунад: *«Ман агар некаму гар бад, ту бирав худро бош / Ҳар касе он даравад оқибати қор, ки кишт»* [10, 77].

Ҳақимони ишроқӣ барои инсон се навъи идрокро қоилад: ҳиссӣ, ҳаёӣ ва ақлӣ. Аз нигоҳи Сухравардӣ, ҳаёл барзахест, ки дорои ду ҷанба: ҷисмонӣ ва ақлонӣ буда, ҳамчун восита байни ду олам ё ду ҳақиқат (моддӣ ва мисолӣ) ҷой мегирад ва вобаста ба мавқеъ ва моҳияти истифодааш дар раванди маърифатшиносӣ ба

ду навъ: хаёли муттасил ва мунфасил чудо мешавад. Хаёли муттасил «вобаста ба инсон аст ва дар ҳавзаи идрок ва маърифати ӯ қарор дорад» [4, 235] ва дар ин ҳолат қувваи хаёл барои идроки маҳсусот ба қор меравад. Олами хаёли мунфасил «воситаи миёни олами маъқулу нуронии маҳз ва олами маҳсусу зулмонист... мурод аз мунфасил ин аст, ки ...вобастагӣ ба мудрик надорад» [4, 235]. Дар ин ҳолат неруи хаёл суvari хаёло эҷод намекунад, балки мазҳари таҷаллии суvari хаёл мебошад.

Масъалаи шинохти ҳақиқати хаёл ва анвои он (муттасил ва мунфасил) дар дидгоҳи ирфонӣ низ матраҳ шудааст. Хусусан, ин мавзӯ дар таълимоти Ибни Арабӣ, ки асрори офаринишро ҳамчун ҳаллоқияти ҳунарӣ («Олам ҳунари Худост») арзёбӣ мекунад ва ҳунареро арзишманд медонад, ки «акси ҳунари Худо» [12] (яъне саршор аз лутфу зебоиву камол) бошад, хеле ҷолиб баён мегардад: «Хилқат, қабл аз ҳар чизе, навъе таҷаллӣ ва таҷаллӣ низ қори тахайюли ҳаллоқ аст... шинохти ҳақиқӣ фақат аз тариқи хаёл, ки тазодҳоро ба ҳам мепайвандад, муяссар аст» [12]. _Файласуфи олмонӣ Ҷ.Г.Фихте (1762-1814) низ табиатро зодаи тахайюли олий ва нохудоғоҳ медонад: «Табиат аз навъе тахайюли олий ва нохудоғоҳ падида омадааст» [2, 411].

Назари Ибни Арабӣ дар заминаи шинохти ҳақиқати хаёл ба ақидаи ҳақимони ишроқӣ шабоҳати зиёд дорад. Аз ҷумла ӯ моҳияти хаёли муттасилро чунин тавзеҳ медиҳад: «Хаёли навъи муқайяд ва муттасил ...маҳалли ҷамъи азод аст ва барзаҳи миёни ҳиссу маъно...» [1, 134-135] ва ҳамчунин дар шарҳи ҳақиқати хаёли мунфасил гуфтааст: «Ин навъ аз хаёл дар хориҷ аз инсон таҳаққуқ дорад... қувои димоғӣ дар идроки ин сувар шарт нест» [1, 134-135]. Пас, барои инсонӣ ҳунарманд (орифи восил) шинохти моҳияти хаёл, ки ҳамчун мазҳари таҷаллии умури маҳсус ва маъқул аст, масъалаи муҳим ба шумор меравад.

Дугонагӣ, ки дар ашъори Ҳоҷа Ҳофиз ғоҳе ба сурати андешаҳои мармузи ирфонӣ ва баъзан ба шакли гузоришҳои одӣ ва рӯзмарра намоён мешавад, ба он вобастагӣ дорад, ки ин афкор аз қадом сарчашмаи хаёл (муттасил ё мунфасил) маншаъ мегиранд. Ҳангоме ки вожа ва таъбирҳои маъмулии «рӯшноӣ», «зулмат», «ишқ», «май», «ёр», «дӯш» ва ғайра таҳти тасарруф ё нуфузи хаёли мунфасил, ки арсаи зуҳури умури мисоли мебошад,

қарор мегиранд, мафҳум ва моҳияти нав касб менамоянд. Ибни Арабӣ зимни таърифи ҳақиқати ҳаёли мунфасил онро ба фариштаи паёмовар монанд мекунад: «Ин навъ аз ҳаёл дар хориҷ аз инсон таҳаққуқ дорад, монанди Ҷабраил, ки ба сурати даҳия даромада бошад» [1, 134-135]. Ҳаёли мунфасил («файзи рӯҳулқудс», «хотиф» ё «Сурӯш»-и ғайбӣ) дар қалбе, ки дар натиҷаи риёзати маъмулии ирфонӣ мақоми мазҳарият ё сифати оинагунагӣ пайдо кардааст, зоҳир мешавад. Дар асари нуфузи ҳаёли мунфасил (таҷаллии донишу огоҳӣҳои дурахшону ҷовидонаи олами мисолӣ) ба қалб (зеҳн)-и ориф тағйири таҳаввули маънавияе дар вучуди ӯ ба амал меояд. Ба таъбири дигар, зеҳни толиби қамоли маънавӣ то ин дам дар мартабаи поёнтари вучудӣ – арсаи нуфузи ҳаёли муттасилу маҳдуд, ки ҳавзаи ҳузури идрокоти ҳиссӣ ва мазҳари зухури донишҳои ҳусулӣ ҳисоб меёбад, қарор дошт ва ҳангоми ба марҳила (фаза)-и нави шинохт (огоҳӣ) ворид гардидан мафкураи он сифатан тағйири моҳият дода, дар ин ҳолат ба кашфи донишҳои ишроқӣ ё огоҳии ҳузурӣ даст меёбад. Аҳли ирфон тасаввуроту тасдиқотеро, ки дар асари идроки ҳузурӣ ҳосил мешаванд, ҳамчун донишу маърифати ғайбӣ қабул карда, дар заминаи чунин маърифатшиносӣ таҳаллуси «Лисонулғайб»-ро муносиби ҳоли Хоҷа Ҳофиз доништаанд. Шоир низ дар така ба ин боварҳо дар баъзе ашъораш ба ҷанбаи ғайбӣ доштани каломи худ ишора мекунад: «Дар андаруни мани хастадил надонам кист / Ки ман хамушаму ӯ дар ғизону дар ғавғост» [10, 24]. «Шеъри Ҳофиз дар замони Одам андар боғи хулд / Дафтари насрину гулро зинати авроқ буд» [10, 207]. «Дар наси оина тӯтисифатам доштаанд / Он чи устоди азал гуфт, бигӯ, меғӯям» [11, 460].

Бояд гуфт, ки «ман»-и шоир («ман»-и ғиноӣ) ҳангоми мукошифа (зухури таҷрибаҳои шухудӣ) нақши тамошогари бетарафери бозӣ мекунад, ки дар гӯшае нишаста, ба тамошои намоишномае мепардозад, ки банду баст ва ҷараёни амалу шаклгирии муносибатҳо дар он аз ҷониби филмноманависону сахнасозони ғойб тарҳрезӣ шудааст. Ин ҳолат дар ғазале, ки бо матлаи «Дӯш дидам, ки малоик дари майхона заданд / Гили одам бисиританду ба паймона заданд» [11, 236] оғоз гардидааст ва дар он сахнаи офариниши сурат ва сирати инсон ба намоиш гузошта

мешавад, қобили мушоҳида аст. Зоҳиран, «ман»-и ғиноӣ, ки шомили тамоми қобилиятҳои зехнӣ, аз ҷумла қувваи тафаккури таҳайюл буда ва ҳангоми зарурат қудрати даҳлату тасарруф ба ҳар гуна масъала ва мавзӯи шинохтро дорад, дар ҷараёни зуҳури ҷунин таҷрибаҳои ҳузурӣ мунфайл ба назар мерасад. Ба таъбири дигар, «ман»-и ғиноӣ фурузонаки барқиери мемонад, ки вақти ба неруи барқ васл будан фурузону замони қатъ шудан ҳомӯш мешавад. Аммо бо ҷунин тавзеҳи механикии масъала шарҳи ҳолати муаммогунаи идроки ҳузурӣ, ки тибқи маърифатшиносии ирфонӣ дар ҷараёни он орифу маъруф (шиносанда ва шинохташуда) ба ҳам мепайванданд ва танҳо фароянди мушоҳида боқӣ мемонад, имкопазир нест.

Пас, дар заминаи шинохти моҳияти навъҳои ҳаёл (мунфасил ва муттасил) ду ҷанбаи андешаи Хоҷа Ҳофизро, ки дар ашъори ӯ дида мешаванд, метавон шарҳу тавзеҳ дод. Андешаҳое, ки ба масъала ва мавзӯҳои рӯзмарраи зиндагӣ рост меоянд ва маҳсули идрокоти ҳиссӣ ё ҳаёли муттасили шоир мебошанд. Тавзеҳи ин масъала дар ростои таълимоти равоншиносии нав, ки дар он зехни инсон ба ду бахш: замири огоҳ ва ноҳудогоҳ тақсим мешавад, низ имконпазир аст. Тибқи меъёрҳои шинохти он дар қаламрави зехн (замири огоҳ) дастгоҳи фикрии инсон бо муҳити табиӣ (ашё) ва муҳити иҷтимоӣ (муносибатҳо) иртибот пайдо мекунад. Дар асари ҷунин иртибот дар замири огоҳ ҳар лаҳза ҷараёни шиносӣ (идрокоти ҳиссӣ)-е сураат мегирад, ки дар натиҷаи он дар ҳофизаи инсон донишу малакае ҳосил мешавад. Ин фароянд то андозае ба ҷараёни шаклгирии суvari ҳаёл (идрокоти ҳусулӣ, тасаввуроту тасдиқоти ҳаёлий) дар қаламрави ҳаёли муттасил қаробат дорад. Яъне ҳаёли муттасилро ба замири огоҳ, қувваи таҳайюлро ба неруи тафаккур ва суvari ҳаёлро ба донишу малакаҳои аз идроки фикрӣ ҳосилшуда метавон монанд кард. Равоншиносон замири ноҳудогоҳи инсонро бахши нисбатан ношинохта ва рамзӣ медонанд ва онро ба «кӯҳи яхӣ, ки нуки он сар аз об баровардааст» [2, 508], монанд мекунад, ки бахши азими худро зери об пинҳон доштааст. Бинобар ин, метавон гуфт, ки дар ганҷинаи замири ноҳудогоҳи ҳар фард тамоми саҳифаҳои мероси маънавии инсон аз огози субҳи доноӣ то даври нави таърихӣ

ба равиши мармузе кодгузорӣ ва ҳифз шудаанд ва ин донишҳо дар партави меъёрҳои наву мусоиди шинохт имкони шукуфо шуданро пайдо мекунанд. Замири нохудоҳо бо доштани зарфият ва имкониятҳои номаҳдуд аз бисёр чихат ба олами ҳаёли мунфасили ишроқӣ шабоҳат дорад. Тафовути аслии ин ду падида дар он зоҳир мешавад, ки замири нохудоҳо чӯзӣи қаламрави ғаёлиятҳои зеҳнии инсон ҳисоб меёбад, вале мувофиқи маърифатшиносии ишроқӣ хостҳои ҳаёли мунфасил олами мисол буда, берун аз қаламрави зеҳни инсон ҷойгир шудааст. Дар ҳар ҳолат, кушодани розҳои сар ба муҳри олами ҳаёли мунфасил ва зеҳни нохудоҳо то андозае имконпазир мебошад. Андешаи Ҳоча Ҳофиз дар ин замина на танҳо ба ақидаҳои ишроқӣ, балки зоҳиран ба назари сурреалистони фарангӣ, ки замири нохудоҳо хостҳои ҳунар мешуморанд, шабоҳат дорад: «...ҳунар бояд аз нохудоҳо сарчашма гирад... аз суварии нохудоҳо илҳом пазирад (аз нохудоҳо сарпӯш бардорад)... ба сӯйи фаровоқеи пеш биравад» [2, 516].

Хусусияти дигаре, ки симои андешаи Ҳоча Ҳофизро ба ақидаи ҳақимони ишроқӣ ҳамгун сохтааст, эътимод ба фаришта (неруи ғайбӣ, хотиф, Сурӯш, руҳулқудс) мебошад. Шоир нақши фаришта (неруи ғайбӣ)-ро дар шаклгирии таҳайюлотии эҷодӣ ва тағйири таҳаввули сиришти инсон муҳим арзёбӣ мекунад. Аз нигоҳи ӯ, ба ҳар касе, ки лутфи ғайбӣи рӯҳулқудс мусоид гардад, ба тавоноииҳои ғавқулода даст меёбад: *Ғайбӣи рӯҳулқудс ар боз мадад фармояд / Дигарон ҳам бикунанд, он чи Масеҳ мекард* [10, 143].

Дар ҷаҳоншиносии ҳикмати ишроқӣ, ки асосан бар пояи тасаввуроти боварҳои эронӣюни қадим ташаккул ёфтааст, бунмояи эътиқод ба фаришта ё неруи ғайбӣ ҷойгоҳи ҳосе дорад. Мувофиқи ақидаи эронӣюни қадим дар назми кайҳонӣ ҳар «раббуннавъ машият ва сарнавишти навъи худро таъйин мекунад» [9, 76]. Ҳақимони юнонӣ низ фариштаро «воситае миёни ғайбӣ ва амри қудсӣ» медонистанд ва Сукрот низ ҳузури «суруши ғайбӣ»-ро дар ғаёлиятҳои зеҳнии инсон ҳамчун як рӯйдоди воқеӣ мепазируфт [3, 175].

Инчунин, дар шеъри Ҳоча Ҳофиз фаришта (хотиф, Суруш) ҳамон воситаест, ки борҳо бо таъбирҳои тавсифие, монанди *Суруши олами ғайб* [10, 36], *паёми Суруш* [10, 399], *марҳами*

пайгоми Суруи [10, 285], *хотифи ғайб* [10, 285], *хотифи майхона* [10, 490], *фариштаи раҳмат* [10, 422] ва ғайра васф шуда, барои ба қаламрави ҳаёли муттасил (зеҳни огоҳ ё тафаккури ҳаллоқ)-и шоир ворид намудани ҳақиқатҳои олами ғайби хизмат мекунад. Намунае аз чунин матолиб дар мисоли зер ифода мешавад:

*Чӣ гӯямат, ки ба майхона дӯш масту хароб
Сурӯши олами ғайбам чӣ муждае додаст,
Ки, эй баландназар шоҳбози садранишин,
Нишемани ту на ин кунҷи меҳнатобод аст* [10, 36].

Мутобиқи намодшиносӣ (символизм)-и бостонӣ марзу буми халқҳои эронитабор «сарзамини сипанди равшанӣ, сарзамини рӯз» аст ва зодагони ин хок фарзандони «рӯз» буда, «ҳамвора бо рӯшноиву рӯз дар пайванданд» [8, 169]. Бинобар ин, дилбастагии зиёд ва майли беандозаи Хоча Ҳофиз ба мавзӯи ҳикмати бомдодӣ ҷанбаи фитрӣ дорад. Шоири озодманиш бо истифода аз қобилиятҳои зеҳнии худ ва имкониятҳои номаҳдуди забони форсии тоҷикӣ дар заминаи қорбурди бунмояҳои ҳикмати бостонӣ ба эҷоди афкори ҷолибу дилпазире даст ёфтааст. Ҳаёли афсунгари Хоча барои шакл додани чунин афкор ба қолаби вожаву ибораҳои одии забон, аз қабилҳои *саҳар*, *саҳархез*, *субҳ*, *мурғи саҳар* ва ғайра маъниву мазмунҳои маҷозие ворид мекунад, ки танҳо дар робита ба матлаби аслии дар матн баёншуда қобили арзёбӣ мебошанд. Бояд гуфт, ки хӯшаи нури маърифати бомдодӣ дар афкори Хоча Ҳофиз бо зеботарин вачҳ чилва мекунад. Тобиши чунин афкори нуронӣ, ки дар оинаи вожаҳои *саҳару субҳ* ва ибораҳои марбут ба онҳо инъикос мегарданд, дар ашъори зер шоир бо ҳазор ранг чилвагар мешавад:

Саҳар: [10, 53; 66; 73; 130; 141; 153; 170; 175; 176; 203; 215; 240; 285; 338; 349; 361; 366; 388; 441; 512. 11, 605], *саҳаргаҳ* [10, 42; 92; 213; 336; 485; 494; 496; 516; 616], *саҳаргоҳ* [10, 332], *саҳаргоҳи ҳашир* [10, 266], *саҳархезон* [10, 183], *саҳаргоҳон* [10, 14; 47; 427], *насими саҳар* [10, 26; 81; 110; 139; 140], *мурғи саҳар* [10, 138; 174; 215; 248], *вақти саҳар* [10, 146; 183; 217; 380], *ғиряи саҳар* [10, 64; 452], *вирди саҳар* [10, 159; 217; 418], *оҳи саҳар* [10, 165; 239; 328; 356], *дуои саҳар* [10, 330; 449], *дарси саҳар* [10, 372], *шамъи саҳар* [10, 415], *шамъи хилвати саҳар* [10, 323], *хоби саҳар* [10, 477], *шарори чароғи саҳар* [10, 330; 449].

Субҳ [10, 13: 87; 91; 102; 118; 153; 197; 232; 294; 326; 334; 344; 362; 373; 396; 469; 482; 491], *субҳдам* [10, 81; 181; 199; 283; 320; 463], *субҳгоҳӣ* [10, 4], *субҳҳезӣ* [10, 319], *субҳи умед* [10, 166], *субҳи давлат* [10, 545], *субҳи равшандил* [10, 251], *субҳи рӯзи ҳашир* [10, 62], *насими субҳ* [10, 60; 322], *насими субҳгоҳӣ* [10, 130], *насими субҳи саодат* [10, 476], *теги субҳ* [10, 552. 11, 605], *офтоби субҳи умед* [10, 331], *чароғи субҳ* [10, 552. 11, 606], *вақти субҳ* [10, 215. 11, 605], *вақти фотиҳаи субҳ* [10, 187], *дуои субҳ* [10, 441], *шакархоби субҳдам* [10, 452], *боди субҳ* [10, 145; 236; 324; 484], *боди субҳдам* [10, 119], *боди субҳгоҳӣ* [10, 489], *дами субҳ* [10, 174; 214; 364], *дами субҳи қиёмат* [10, 206], *дами субҳи азал* [10, 207], *дами субҳи умед* [11, 617], *дарси субҳгоҳ* [10, 242; 269], *пайки субҳ* [10, 352], *машъалаи субҳгоҳ* [10, 414], *подшоҳи мулки субҳгоҳем* [10, 382], *эй дами субҳи хушнафас* [10, 415], *ҳамдами мургони субҳхон* [10, 442].

ХУЛОСА

Гузориши мухтасаре, ки дар заминаи шинохту баррасии маърифати бомдодии Хоҷа Ҳофиз ироа шуд, баёнгари ин матлаб аст, ки бунмояҳои ҳикмати бостон (меҳрпарастӣ ва зардуштӣ) дар ташаккули орои бомдодии шоир саҳми арзанда гузоштаанд. Дар робита ба ин мавзӯ, бояд гуфт, ки нақши фарҳанги ҳоким бар зехнияи замони шоир (фарҳанги исломӣ) низ дар инкишофи афкори нуронии Хоҷа муассир ба назар мерасад. Хоҷа Ҳофиз дар ин росто низ ҳамон рисолати Шаҳобиддини Сухравардиро анҷом дода, байни ҳикмати бостон ва фарҳанги замони худ иртибот барқарор карда ва дар заминаи ин ҳамоҳангсозиву имтизоз афкори зебо ва дилпазиреро офаридааст. Намунаи зер “муште аз хирвор”-и чунин ороғст:

Булбул зи шоҳи сарв ба гулбонги паҳлавӣ

Меҳонд дӯш дарси мақомоти маънавӣ.

Яъне биё, ки отаиш Мӯсо намуд гул,

То аз дарахт нуктаи тавҳид бишнавӣ [11, 591].

Мувофиқи нишондоди бахсу баррасиҳои анҷомшуда метавон чунин натиҷа гирифт, ки Хоҷа Ҳофиз ба фарҳангу тамаддуни аҷдодӣ тавачҷуҳи хос дошта, олами андешаи худро бо рангу бори ин маърифати бостонӣ рангин сохта, дар ин замина ба дастовардҳои назарраси эҷодӣ (камолу ҷамоли сухан) даст

ёфтааст. Дар коргоҳи хунари (тахайюли халлоқ)-и шоир намунаҳои суннати осори фарҳангӣ дар робита бо тақозои раванди боланда (динамики)-и таърих ва муҳити муносибатҳои нави эҷодӣ, яъне тағйири таҳаввуле, ки дар зехни эҷодкор ва завқу саликаи мухотаб ба вучуд омадаанд, коркарду бозофаринӣ мешаванд. Пас, метавон гуфт, ки ин бунмояҳои куҳан дар фазои нисбатан бозтар мутобиқи меъёрҳои маърифатшиносии замон барои халлоқияти эҷодии шоир (офаридани мазмуну маъниҳои нав) замина фароҳам овардаанд. Аз ин рӯ, дурахши андеша ва чилваи ҳаёле, ки чун субҳи содиқ симои маърифати бомдодии шоирро ҳамеша равшану тобнок нигоҳ медоранд, яке аз вижагиҳои шеваи баёни Хоҷа Ҳофиз ба шумор мераванд.

Шавқи барафрӯхтани чароғи маърифати аҷодӣ Ҳочаро водор мекунад, аз муршиди хеш бихоҳад, ки “чароғи май” (шамъи маърифат ё зехни бедор)-и ӯро дар раҳгузори офтоб (нур-ул-анвор) қарор диҳад, то ки аз ин машриқи май (таҷаллигоҳи донишу огоҳии нуронӣ) ба мазҳари огоҳӣ (қалб ё зехн)-и ориф анвори майи ноб (донишҳои дурахшанда) битобанд ва чоми маърифат (қалб ё зехн)-и шоир ҳамеша аз шуълаи «машъалаи субҳгоҳ»-ӣ (маърифати бомдодӣ) нурафшон бошад: “Соқӣ, чароғи май ба раҳи офтоб дор / Гӯ: барфурӯз машъалаи субҳгоҳ аз ӯ” [10, 414]. Хоҷа ҳузури гарму дурахшони ин оташ (ҳикмат)-и ҷовидонаро ҳамеша дар қалби худ эҳсос мекунад ва ҳастии он ба вучуди шоир эҳтирому эътибор мебахшад:

Аз он ба дайри муғонам азиз медоранд,

Ки оташе, ки намирад, ҳамеша дар дили мост [10, 24].

КИТОБНОМА

1. Аждар Алиризо ва дигарон. Нақши ҳаёл дар мукошифоти суварӣ аз дидгоҳи Ибни Арабӣ / Алиризо Аждар ва дигарон//Оини ҳикмат, 1393, шумораи 22. –С.133-159.
2. Гардер Ё. Дунёи Сафия / Ё. Гардер / Тачумаи Комшод Ҳ. – Техрон: Нилуфар, 1374. – 608 с.
3. Доконӣ Парвиз. Шарҳи қиссаи «Гурбати ғарбӣ»-и Сухравардӣ / Парвиз Доконӣ. – Техрон: Тандис, 1380. –536 сах.
4. Дурбош Ризо Маданӣ, Акбарӣ Фотима. Ҷойгоҳи ҳусну зебӣ дар мантиқи парвози Сухравардӣ / Ризо Маданӣ Дурбош, Фотима Акбарӣ

- // Фаслномаи фалсафии «Шинохт». Техрон, 1394, шумораи 72/1. –С. 231-250.
5. Зарринкӯб Абдулҳусайн. Аз кӯчаи риндон / Абдулҳусайни Зарринкӯб. – Техрон: Амири кабир, 1364. – 280 с.
6. Иброҳимии Динонӣ, Ғуломҳусайн. Меҳр дар девони Ҳофиз / Ғуломҳусайн Динонӣ Иброҳимӣ // Солномаи «Ҳофизшиносӣ», баҳши аввал, 1377. –С. 46-52.
7. Иброҳимии Динонӣ, Ғуломҳусайн. Олами ҳаёл / Ғуломҳусайн Динонӣ Иброҳимӣ // Хирадномаи Садро. Техрон, 1381, шумораи 28. – С. 13-18.
8. Каззоӣ М. Рӯё, ҳамоса, устура / М. Каззоӣ. – Техрон: Нашри марказ, 1372. –410 с.
9. Корбен Анри. Равобити ҳикмати ишроқ ва фалсафаи Эрони бостон / Анри Корбен / Тарҷумаи Абдулҳамиди Рӯҳбахшон. – Техрон: Асотир, 1382. – 128 с.
10. Ҳофизи Шерозӣ. Девон / Шерозӣ Ҳофиз / Тасҳеҳи Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ. – Техрон: Нилуфар, 1373. – 670 с.
11. Ҳофизи Шерозӣ. Куллийёт / Шерозӣ Ҳофиз. – Душанбе: Ирфон. 1983. – 672 с.
12. Саҳочӯ Сакина ва дигарон. Ҳаёл ва ҳаллоқияти ҳунарий / Сакина Саҳочӯ // Манбаи интернетӣ: <https://cgic.org.ir/fa/news>.
13. Хуррамшоҳӣ Баҳоуддин. Ҳофизнома, ҷ. 1-2. / Баҳоуддин Хуррамшоҳӣ. – Техрон: Интишороти илмӣ фарҳангӣ, 1387. – 1540 с.
14. Шафеъии Кадканӣ, М. Суварӣ ҳаёл / Кадканӣ Шафеъӣ. – Техрон: Оғоҳ, 1375. – 747 с.

ФУРӯҒИ МАЪРИФАТИ БОМДОӢ ДАР ШЕЪРИ ҲОҶА ҲОФИЗ

Дар мақола роҷеъ ба мавзӯи нуфузи ҳикмати бостонӣ (унсурҳои фарҳанги меҳрпарастӣ ва зардуштӣ) дар шеъри Ҳоҷа Ҳофиз ба таври мухтасар баҳсу баррасӣ сурат гирифтааст. Девони Ҳофизи Шерозӣ дойратулмаорифи фарҳангиеро менамояд, ки дар он маҷмӯи ороъ, маҳорати ҳунарий, суннатҳои адабӣ ва марому ормонҳои иҷтимоии асрҳои гузаштаву замони муосири шоир ҷойгир шудаанд.

Мувофиқи нишондоди баҳсу баррасиҳои анҷомишуда метавон гуфт, ки Ҳоҷа Ҳофиз ҳангоми шакл додани маърифати бомдодии худ аз унсурҳои маъниовари ҳикмати бостонӣ пурмаҳсул истифода карда, дар

ин замина ба дастовардҳои назарраси эҷодӣ (камолу ҷамоли сухан) даст ёфтааст.

Вожаҳои калидӣ: шеър, Ҳофизӣ Шерозӣ, ҳикмат, нур, сахар, субҳ, огоҳӣ, зебӣ.

СИЯНИЕ МУДРОСТИ ОЗАРЕНИЯ (ИШРАКИЗМА) В ПОЭЗИИ ХАФИЗА ШЕРОЗИ

В статье кратко рассматривается влияние древней мудрости (элементов культуры митраизма и зороастризма) в поэзии Ходжа Хафиза. Диван Хафиза Шерози - это энциклопедия, в которой собрана совокупность мнений, художественных талантов, литературных традиций и социальных идеалов прошлого и настоящего.

Согласно завершённому анализу, можно утверждать, что Ходжа Хафиз для формирования своей идеи пользовался тезисами древней мудрости и добился значительных творческих достижений в этом отношении.

Ключевые слова: поэзия, Хафиз Шерози, мудрость, заря, рассвет, утро, осведомлённость, красота.

RADIANCE WISDOM OF ILLUMINATION (ISHRAKISM) IN THE POETRY OF HAFIZ SHEROZI

The article briefly discusses the influence of ancient wisdom (elements of the culture of Mithraism and Zoroastrianism) in the poetry of Khoja Hafiz. Hafiz Sherozi's Devan is an encyclopedia that brings together a frame of opinion, artistic skill, literary traditions and social ideals of the past and present.

According to the result of the discussions, it can be said that Khoja Hafiz, in the formation of his wisdom of illumination (Ishrakism), used elements of ancient wisdom and achieved significant creative achievements in this regard.

Key words: poetry, Hafiz Sherozi, wisdom, light, dawn, morning, awareness, beauty.

Маълумот дар бораи муаллиф: Олим Бухориев – дабири масъули маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ»-и Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакӣи АМИТ. Тел.: + 992 93 863 19 62. E-mail: olim.bukhori@bk.ru.

Сведения об авторе: Олим Бухориев – ответственный секретарь научного журнала «Словесность» Институт языка и литературы имени

Абуабдулло Рудаки АННТ. Тел.: + 992 93 863 19 62. E-mail: olim.bukhori@bk.ru.

Information about the author: Olim Bukhoriev - Executive Secretary of the scientific magazine titled “Sukhanshinosi” (“Literature”) of the Rudaki Institute of Language and Literature of the NAST. Phone: + 992 93 863 19 62. E-mail: olim.bukhori@bk.ru.

УДК: 891.550-1:82

**ТАҲЛИЛИ ҚИЁСИИ ҚАСИДАИ «ТОИЯИ КУБРО»-И ИБН
АЛ-ФОРИЗ ВА ТАРЧУМАИ “ТОИЯ”-И
АБДУРРАҲМОНИ ҚОМӢ**

Холов Аълохуҷа

Институту забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Имрӯз интиқоли мероси башарӣ аз миллате ба миллати дигар ва аз забоне ба забони дигар яке аз муҳимтарин василаҳои фароҳу устувор сохтани тамаддуни нави инсонӣ ба шумор меравад. Маълум аст, ки «тарҷума» дар интиқол нақши асосиву калидиро мебозад. Агар исботи ин иддао дар гузаштаҳо ниёз ба далел дошт, ҳоло ин ниёз дигар эҳсос ҳам намешавад. Таъсиру нақши тарҷумаро метавон дар бештари мазоҳири маданияву фарҳангӣ, шуруъ аз илму технология то санъату ҳунар, сиёсату иқтисод, шеърӯ адаб ва ғайра мушоҳада намуд.

Яке аз чунин асарҳои тарҷумавӣ “Тоия”-и Абдурраҳмони Қомӣ, тарҷумаи “Тоия”-и Ибн ал-Фориз аст, ки чандон шинохта нашудааст. Ибн ал-Фориз (1181-1235) яке аз орифони машҳури мисрӣ буда, бо қасоиди ғарроӣ худ, монанди “Тоияи кубро” ва “Хамрия” миёни аҳли адабу ифрон шухрат дорад. Барои маълумоти муфасссал дар мавриди фаъолият ва ҷаҳонбинии Ибн ал-Фориз хоҳишмандон ва алоқамандони адаб метавонанд ба рисолаи Мустафо Ҳилмӣ таваҷҷуҳ намоянд [Ниг.: 13].

Қомӣ тамоми абёти қасидаи “Тоияи кубро”-ро дар шакли шеър ба забони форсӣ – тоҷикӣ тарҷума карда, ҷаҳони ирфонии орифи араб ва ишқи илоҳиро ба аҳли шеърӯ адаби форсӣ-тоҷикӣ бозгӯ намудааст.

Мусаллам аст, ки тарҷумаи асари насрӣ аз тарҷумаи шеър осонтар аст. Дар мавриди тарҷумаи шеър андешаҳои мухталифи

олимону донишмандон ва назарияпардозон мавҷуд аст, ки меҳоҳем перомуни ин масъала чанд нуктаеро зикр намоем. Аввалин шахсе, ки оид ба тарҷумаи шеър иброи назар кардааст, Қоҳиз мебошад, ки афкори худро перомуни шеъри арабӣ ва тарҷумаи он дар муқаддимаи китоби «ал-Ҳаявон» изҳор доштааст. Қоҳиз дар баҳши «мушкилоти тарҷумаи шеъри арабӣ» мегӯяд, ки шеър набояд ба забони дигар тарҷума шавад ва агар чунин шавад, назмаш бурида, вазнаш ботил, зебоияш аз байн рафта ва аз мақоми бадоат дур афтад [5, 75].

Воқеан ҳам тарҷумаи шеър, аз ҷумла шеъри арабӣ ба кадом забони дигаре бошад, ниҳоят мушкилу заҳматталаб аст. Агар шеър аз забони орифу мутасаввиф суруда шуда бошад, мушкилоту душвории тарҷума дучанд мегардад, зеро забони орифон мамлув аз ташбеҳу истиороти дигар саноеи бадеист.

Мавлоно Қомӣ, ки худ орифи тавонову шоири баркамол ва огоҳ аз қавонини забони арабист, тарҷумаи шеър бар ӯ осонтар даст додааст. Бо вучуди душвориву имконнопазир будани шароити тарҷумаи шеър назарияпардозону муҳаққиқони соҳаи тарҷума, монанди Анис ал-Мақдисӣ, Алӣ Адҳам, Одил Зуъайтер, Муҳаммад Абдулғанӣ Ҳасан ва дигарон шарту шароити муайяне барои тарҷумаи шеър асос гузоштаанд, ки ба тариқи зайл буда, ҳамагӣ ба шахсияту афкори Абдурраҳмони Қомӣ мувофиқу муносибанд:

- тарҷумаи наср сахлу тарҷумаи шеър ниҳоят душвор аст;
- тарҷумон забони модарии худро хеле хуб бидонад ва забоне, ки аз он тарҷума мекунад, дар он олиму донишманд бошад;
- дар вазнҳои шеърии забони худ ва забони тарҷума ниҳоят бомаҳорат бошад;
- шоири баркамол бошад ё завқу малакаи дарки шеърро дошта бошад;
- дар мавзӯи интиҳобшуда ба ҳар ду забон дониши мукамал дошта бошад;
- афқору ҷаҳонбинии мутарҷим бо нависанда ва ё шоир наздик ё мутаносиб бошад;
- бояд ба мавзӯ аз нигоҳи шоир ё нависанда назар афканда, бар руҳи эҳсоси ӯ нуфуз кунад;

–лозим аст, ки тасвиру хаёлоту мутарчим дар ду забон бо диққат марказонида шуда бошад.

Акнун шарту меъёрҳо ва вижагиҳои мутарчими қасидаи “Тоияи кубро”-и Ибн ал-Форизро дар тарҷумаи Абдурахмони Ҷомӣ аз нигоҳи назарияҳои зикршуда баррасӣ менамоем. Мавлоно Ҷомӣ дар шеърҳои шоирӣ дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ба дараҷае расидааст, ки ўро “Хотам аш-шуаро” гуфтаанд, ки ашъори зиёду бешумор ва рисолаҳо дар арӯзу кофияи ў ба қудрату тавоноӣ ва малакаи шеъргуӣву шеършиносияш далолат мекунад; забони арабиро чун забони модарии хеш истодааст, зеро ба ин забон чандин асарҳо навиштааст; афкори ҷаҳонбинии Абдурахмони Ҷомӣ бо муаллифи қасида мувофику созгор аст, чунки андешаи ваҳдати вучуд дар ҳарду шоир дида мешавад; Мавлоно Ҷомӣ аз диди сӯфиёна ва нуфуз ба рӯҳу эҳсоси Ибн ал-Фориз ба тарҷума рӯй овардааст.

Маҳорати тарҷумонии Мавлоно Ҷомиро А. Ҳикмат чунин ситудааст: “Ҷомӣ дар санъати тарҷума ҳамвора саъй фармуда бар асли маънӣ ҷомаи дигаре бипӯшонад ва дар шарҳу бастаи матолиб ғолибан аз марҳилаи эҷоду ихтисор хориҷ шуда, воридаи сарманзили тафсилу итноб мешавад ва аз он ҷо, ки хостааст ҳаққи мавзӯро комилан адо намояд, онро перояҳову заводи бисёр меорад, аз ин рӯ ҷилваи дигаре ба матолиб медиҳад” [11, 128].

Тарҷумаи Абдурахмони Ҷомӣ аз бехтарин ва зеботарин қасидаҳои ирфонист, ки дар таърихи адабиёти форсӣ тоҷик назире надорад. Ҷомӣ бар ин қасида шарҳе навиштааст, ки он миёни донишмандону муҳаққиқон маъруфу маълум аст. Мутаассифона, қасидаи “Тарҷумаи “Тоияи форизия”-и Мавлоно Ҷомӣ дар рӯйхати осори ў ворид нагардидааст. С. Сафавӣ, А. Ҳикмат, Е.Э. Бертельс, А. Афсаҳзод, Ҳ. Разӣ, О. Навшоҳӣ ва дигарон аз чунин асар доштани Ҷомӣ маълумоте надодаанд. Ҳамчунин, дар баъзе аз нусаҳои хаттии «Куллиёт»-и Мавлоно Ҷомӣ, ки осори мансуру манзуми шоирро фаро мегиранд, тарҷумаи мазкур вучуд надорад. Масалан, дар нусаҳои қадимаи “Куллиёт” (соли хатм 26-маи соли 1503), ки дар ганҷинаи дастнависҳои Академияи улуми Ҷумҳурии Ўзбекистон таҳти рақами 1331 нигоҳдорӣ мешаваду шомили 36 осори насриву назми Ҷомист, “Тарҷумаи тоияи форизия”-и Мавлоно Ҷомӣ дида намешавад.

Зимни баҳси теъдоди осори Ҷомӣ фикру андешаҳои муаррихону тазкиранависон ва муҳаққиқону донишмандон гуногун буда, осори ӯро 39, 40, 44, 45, 46, 47, 51, 54, 90, 96 ва ҳатто 99 адад гуфтаанд. А. Афсаҳзод дар робита ба ин баҳс афзуда, ки “ҳеч кас навиштаҳои Ҷомиро ба ин ададҳо [44 ва ё 54] мувофиқ карда натавонистааст” [1, 111]. Лозим ба ёдоварист, ки вақте А. Афсаҳзод аз иштибоҳоти нассохону муҳаққиқон дар мавриди номгузорӣ ва ё як рисолаго ҳамчун ду асар зикр кардани эшон ҳарф мезанад, рисолаҳои “Лавомеъ”, “Шарҳи баъзе абёти “Тоияи форизия” ва “Шарҳи қасидаи “Ҳамрия мимияи форизия”-ро зикр мекунад, ки ҳар се (дар асл ҳарду) ба эҷодиёти Ибн ал-Фориз вобастагӣ доранд [1, 115]. Ҳамчунин устод А. Сатторзода низ ба иштибоҳ “Лавомеъ”-ро ҳам бо номи “Шарҳи қасидаи мимияи ҳамрияи форизия” ва ҳам “Қасидаи ҳамимияи ҳамрия лӣ Ибни Фориз” зикр кардааст [3, 5]. Агарчи “Лавомеъ” ва “Шарҳи қасидаи “Ҳамрия мимияи форизия” як асар бошанд, пас дар ин масъала роҷеъ ба шарҳи Ҷомӣ бар қасоиди Ибн ал-Фориз баъзе муҳаққиқон ба миён меояд, ки кадоме аз ин рисолаго тарҷумаи қасидаи “Тоия”-и Ибн ал-Фориз бошад? Бо вучуди ин ҳама дар ҳеч сарчашмаи таърихӣ ва навиштаҳои ҷомишиносон аз ин асар ном бурда нашудааст. Ба андешаи мо, иллати назди ҷомишиносон маъруфу маълум набудани ин асар дар он аст, ки Абдурахмони Ҷомӣ қасидаи “Тоияи кубро”-и Ибн ал-Форизро (танҳо 76 байташро) ҳам шарҳ додасту ҳам тарҷума кардааст. Шояд ин омил боис гардида, ки ҷомишиносон ва котибони нусхаҳои қаламӣ шарҳи Ҷомиро, ки дар он абёти қасидаи орифи араб ба рубой низ тарҷума шудааст, ҳам шарҳи насрӣ ва ҳам тарҷумаи шеърӣ гумон намуда, аз пайи ҷустуҷӯи тарҷумаи комили қасида нашуда, бо ҳамин далел як муддати тӯлонӣ Ҷомиро аз доштани чунин асар маҳрум сохтаанд.

Пас ин ҷо суоле ба миён меояд: дар ҳоле, ки ҷомишиносони бузурги пешина аз тарҷумаи қасидаи “Тоия” доштани Ҷомӣ чизе нагуфтаанду он дар нусхаҳои қаламӣ “Куллиёт”-и Ҷомӣ зикр нагардидааст, ҷӣ гуна ба мо даст дод, то ин асари нодири шоирро дарёфт намуда, мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор диҳем?

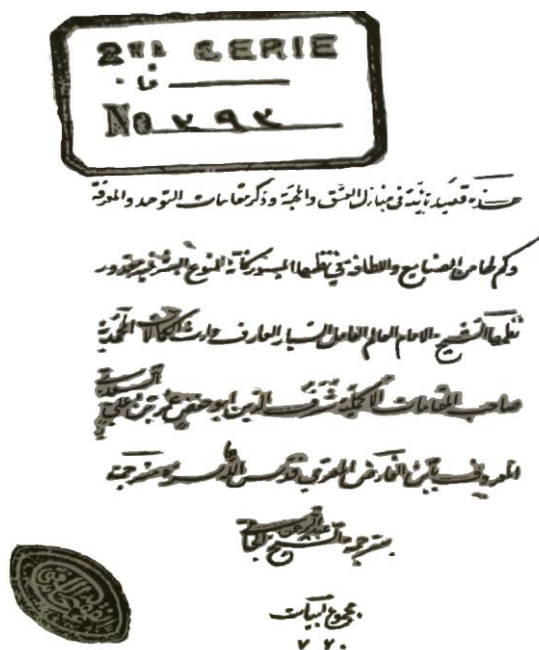
Дастрасӣ бар асари мавриди таваҷҷуҳ бастагӣ ба донишманди маъруфи эронӣ доктор Содик Хуршо дорад. Ё яке аз арабшиносони варзида буда, китобу мақола ва асарҳои

тарҷумавии зиёд таълиф намудааст. Аз ҷумла, панҷоҳ мақола аз мақолоти “Доират ал-маорифи бузурги исломӣ”-ро дар ҳудуди 600 саҳифа тарҷума кардааст. Асари таҳиякардаи “Тоияи Абдурраҳмони Ҷомӣ”-и Содик Хуршо хеле маъруф гардидааст. Чунончи, муҳаққиқони зиёде, монанди Муҳаммадсодиқи Ҳусайн [12, 173-190], Ҷӯи Ҷаҳонбахш [8, 18-28], Муҳаммадризо Муваҳҳидӣ [14, 46-49], Ориф Навшоҳӣ [10], Рухшона Қаландарова [2, 187-192] ва дигарон аз ин асар ҳамчун сарчашмаи муътамад истифода кардаанд. Ба ҷуз Муҳаммадамири Ҷалолӣ, ки бо чанд далел ин рисола ба Ҷомӣ мансуб намедонад [7, 9-32].

Содик Хуршо тарҷумаи қасидаро аз дохили нусхаи қалами “Кулӣёт”-и Ҷомӣ, ки дар китобхонаи Донишгоҳи адабиёти Қоҳира, таҳти рақами 393 ниғадорӣ мешавад, пайдо намуда, онро мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода, соли 1997 (1375х.ш./1417х.к) дар Эрон бо инзимоми «Шарҳи Қайсарӣ»-и Шайх Маҳмуди Қайсарӣ ба таърифи расонид. Мавсуф бар он пешгуфтори муфиде афзуда, дар бораи аҳвол ва осори Ибн ал-Форизу Мавлоно Ҷомӣ ва робитаҳои адабии онҳо мухтасар ҳам бошад, иттилои кофӣ овардааст.

Таърихи китобати рисола маълум нест, аммо бинобар андешаи Содик Хуршо «ин тарҷума бояд яке аз нахустин осори Ҷомӣ буда бошад» [6, 20].

Муҳаққиқ бо далоили қатъӣ ва меъёрҳои донишҳои нусхашиносӣ тарҷумаро ба Мавлоно Ҷомӣ мансуб медонад. Варақи аввали китоб, ки устод Содик Хуршо овардааст, чунин аст:

Тарчума

Ин қасидаи “Тоия” буда, дар баёни манзалатҳои ишқу муҳаббат ва зикри мақомоти тавҳиду маърифат мебошад. Чӣ басо санъатҳои адабӣ ва латофате дар назми ғаниш он мавҷуд аст. Ашъори он гуногунранги раднопазиранд. Онро шайх, имоми олими омил, сайёри ориф, вориси камолоти муҳаммадӣ, соҳиби мақомоти акмалӣ Шарафуддин Абӯҳафс Умар ибни Алиш Саъдӣ маъруф ба Ибни Форизи Мисрӣ, Худованд рӯҳи ўро пок гардонад, эҷод кардааст. Тарҷумаи шайх Абдурраҳмони Ҷомӣ. Маҷмӯи абёт – 770.

Абдурраҳмони Ҷомӣ қасидаи “Тоияи кубро”-и Ибн ал-Форизро бо оханг ва назми форсӣ-тоҷикӣ ва бо ҳамон қофияи “то” тарҷума намудааст.

Устод Муҳаммадхусайни Сокит дар асоси асари таҳиянамудаи доктор Содик Хуршо мақолае зери унвони “Аз соғари Нил то Ҷоми Хуросон (Нигоҳе ба “Тоия”-и Ибни Форизи Мисрӣ ва тарҷумаи форсии Абдурраҳмони Ҷомӣ)” навиштааст, ки асосан аз шарҳи ҳоли Ибн ал-Форизу Мавлоно Ҷомӣ ва муаррифии тарҷумаи “Тоияи кубро” аз ҷониби иборат буда, ҳеҷ навъ муқоисаи забониву баёнӣ ва услубиву сохтори асл ва

тарҷумаи қасидаро дар бар намегирад. Аз ҷумла, мегӯяд, ки Ҷомӣ қасидаро “ба ҳамон вазн” ба шеър гардондааст [12, 183].

Аммо аз зоҳири абёти қасидаҳо ва муқоисаи авзони онҳо чунин бармеояд, ки қасидаи Ибн ал-Фориз дар баҳри тавил – ду бор фаъулун мафъълун фаъулун мафъилу (v--/v---/v--/v~) ва қасидаи Ҷомӣ дар баҳри музореъ (мусаммани ахраб макфуфи максур) – ду бор мафъълу фъилоту мафъилу фъилон (--v/-v-v/v--v/-v~) суруда шудаанд. Бинобар ин наметавон қасидаҳоро дар як вазн эҷодшуда ном бурд.

Тарҷумаи чунин як қасидаи тӯлонии ирфониро дар таърихи адабиёти форсу тоҷик ба нудрат дучор омадан мумкин аст ва шояд ин асари Мавлоно Ҷомӣ аз ягона шоҳкориҳо дар адабу ирфон ва фанни тарҷумаи шеър бошад.

Абдуррахмони Ҷомӣ абёти тарҷумашудаи манзуми худро зери байтҳои арабии қасида овардааст. Тарҷумаи абёти арабӣ дар доираи якбайтӣ сураат гирифта, бо вучуди маҳдудияти фазои маънипардозии байт, шоири бузургу моҳир тавониста, ки дар байтҳои тарҷумашуда маъниву муҳтаво ва ҷаҳони андешаҳои Ибн ал-Форизро таҷассум намояд.

Тарҷумаи «Тоия»-и Ҷомӣ бо нукоти адабиву балоғӣ ва ҳунари музайян гардида, дорои вижагиҳои забониву тарҷумавии махсус мебошад ва мутарҷим бо забони хушбаёнӣ мӯҷаз тамоми он чи шоири араб дар қасидааш ирода доштааст, дар тарҷумааш гунҷонида тавонистааст.

Яке аз хусусиятҳои умдатарини тарҷумаи Мавлоно Ҷомӣ аз он иборат аст, ки ӯ ҳангоми тарҷумаи манзуми қасида аз таъбироту калимаҳои орифи араб ба таври вофир баҳрааманд гардида, дар натиҷаи чунин таъсирпазирӣ қасидаи худро бо истифода аз калимаву таркиботи арабӣ зинати бештар бахшида, ҳарфи равии «то»-ро дар ҳама абёт ба пуррагӣ риоя намудааст. Ҷомӣ аз 754 байти қасидаи Ибн Фориз калимаву таркиботи 562 байтро дар кофияҳои абёт якранг ба кор бурдааст, ки анқариб 73 %-и қасидаи орифи арабро ташкил медиҳад. Чунончи, Ҷомӣ байти зеринро [4, 73]:

كراماتهم من بعض ما خصّهم به *** بما خصّهم من ارب كل فضيلة

Каромоти (амалҳои хориқуллода) онҳо (саҳобаву тобеину дигар солаҳон) бахше аз каромотест, ки барояшон махсус гардонидаст, ки он ҳисса аз мероси фазилатҳои ӯ (Паёмбар (с) аст. – чунин тарҷума намудааст [6, 127]:

*Бар ҳар яке каромате мухтас гаист аз ӯ,
Ки ҳисса шуд аз ирс ба навъи **фазилате**.*

Чунон ки аз қофияи байти Қомӣ бармеояд, қавофии байтҳои арабӣ дар тарҷумаи шеър айнан ба кор рафтаанд. Калимаи «**фазилат**» дар забони тоҷикӣ мустаъмал ва шомили фонди луғавии забон аст. Шоир дар ин байт он калимаеро ихтиёр намуда, ки гарчанде аслаш арабӣ бошад ҳам, дар забони тоҷикӣ оммафаҳм ва серистеъмол аст. Қиҳати дигари истифодаи амсоли ин калимаҳо дар мутобиқати ҳарфи равиӣ абёти қасидаҳо мебошад.

Қомӣ абёти худро аксаран таҳти хусусияти мазкур таълиф намуда бошад ҳам, иддаи дигаре аз абётро бо таркибу вожаҳои зебои тоҷикӣ тарҷума намудааст. Масалан, байти зерини Ибни Фориз [4, 51]:

وَجُلٌّ فِي فَنُونِ الْإِتِّحَادِ وَلَا تَجِدُ *** إِلَى فَنَةٍ ، فِي غَيْرِهِ الْعَمْرُ أَفْنَتْ

*Ва дар мартабаҳои иттиҳод давр бизан ва ба сӯйи он тоифае,
ки умри худро дар ғайри роҳи иттиҳод (роҳи ҳақ) сипарӣ
кардааст, майл макун!*

– чунин тарҷума шудааст [6, 95]:

*Қавлон кун аз сафо дар афониини иттиҳод,
Умрат ба шугли ғайр макун ту **изоате**.*

Калимаи арабии «**أَفْنَتْ**» дорои муродифоти зиёд буда, Қомӣ дақиқкорона дар тарҷума он синонимҳоро ихтиёр намуда, ки ҳам мафҳуми васеъ ва ҳам дорои қофияи «то» бошанд. Ин амр дар баробари шоири нозукбину тавоно будани Қомӣ, инчунин маҳорати тарҷумонӣ ва тасаллут бар илми луғат доштанаширо ифода мекунад.

Дар баробари таъсирпазирӣ ва истифода аз як қофияву радиқҳои байтҳои арабӣ, Мавлоно Қомӣ аз ибораву таркиботи ду ва ё секалимагӣ низ баҳра бурдааст. Чунин хусусияти истиқболи Қомӣ аз таъбироти арабии абёти қасида дар он зоҳир

мегардад, ки он иборот ба меъёри калимаҳои тоҷикӣ мутобикат намуда, аз калимаҳои арабии мустаъмал махсуб меёбанд. Чунончи, ба тарҷумаи абёти зерин диққат шавад [4, 57]:

فَشْكُرِي لِهَذَا حَاصِلٌ حَيْثُ بَرُّهَا *** لَإِذَا وَاصِلٌ ، وَالْكُلُّ آثَارُ نِعْمَتِي

Пас шукри ман аз он ҳосил ояд, ки ба висол расад ва ҳама нишонаҳои осори неъматӣ ман ошкор аст.

Кардам ба ин ду шукр к-аз эшон ба ман расид,

Эҳсони дӯст ҷумла шуд осори неъмате [6, 104].

Ибораи арабии охири байти Ибн ал-Фориз ва Ҷомӣ—«**осори неъмат**»—бидуни ҳеч тағйирот зикр гардидааст ва ин ибора дар забони тоҷикӣ маъмул ҳам мебошад.

Чунин вижагӣ натавонанд дар охири байтҳо мушоҳада мешавад, балки баъзан дар охири ҳарду мисраи байт дида мешавад.

Албатта, дар ин маворид низ Мавлоно Ҷомӣ он таъбиру вожаҳоро интихоб намудааст, ки ба забони тоҷикӣ созгоранд ва дарки онҳо ҳеҷ мушкилу заҳматталаб нест.

Хусусияти муштараки дигари қасидаҳо дар он зоҳир мегардад, ки дар баъзе абёти қасидаҳо иқтибосоту талмеҳот аз ояту аҳодис ба назар мерасанд. Ин навъ вижагии қасидаҳо маъонии абёти шоиронро пурбору пурмаънотар намуда, диққати хонандаро ба худ ҷалб намудааст. Мавлоно Ҷомӣ дар пайравӣ аз орифи нозуккалому назирағуфтор ҳангоми тарҷумаи абёте, ки маъниҳои оёту аҳодис ва ё дostonҳои паёмбаронро дар бар доранд, бо маҳорату саликаи волояш мафҳумҳои меҳварии ҷунин байтҳоро дар тарҷумаи шеърӣ гунҷонида, ки суратан ва маънан ҷолибу хотирнишин гардидаанд. Аз ҷумла, байтҳои зерини Ибн ал-Фориз [4, 60]:

وَيُنَبِّئُكَ عَنْ شَأْنِي الْوَلِيدُ ، وَإِنْ نَشَأَ *** بَلِيداً ، بِالْهَامِ كَوْحِي وَفِطْنَةٍ

Ва аз ҳоли ман тифлаке бо вуҷуди беҳаракат буданиш, хабар бидиҳад, ки онро тавассути ваҳйи илҳом дарк мекунад.

Аз ҳоли ман хабар диҳад он тифлаке ба маҳд,

3-илҳомӣ Ҳақ ки буд ҷу ваҳйеу фитнаме [6, 108].

Хабар додани тифли ба маҳд ишорат ба дostonҳои қуръонист, ки ба ин васила мунташир гаштааст. Сухан гуфтани ҳазрати Исо (а) ва гувоҳӣ додани тифли хурдсол ба бароати ҳазрати Юсуф (а) аз он қиссаҳои ҷолибест, ки Қуръон ба мо ҳикоят кардааст. Ориф дар ин байт бар он таъкид медорад, ки

тифлони гаҳвора ба василаи ваҳйи илоҳӣ аз ҳоли ман хабар медиҳанд [4, 69].

Мавлоно Ҷомӣ дар баробари чунин таъсирпазириҳо аз бадеиёту поэтикаи қасидаи Ибн ал-Фориз ҳам фоида бурда, натанҳо маънову шакли абёти қасидаро танзим кардааст, балки суvari ҳаёл ва тасвиrotи адабии шоири арабро ба қасидаи ҳеш ворид намудааст. Ин амр далолат аз бузургиву чирадастӣ ва маҳорати Ҷомӣ менамояд. Ибн ал-Фориз қасидаашро бо орояҳои адабӣ, билхусус аз санъати *таҷнис* ё *ҷинос*, ба таври васеъ истифода намудааст. Масалан, ҷиноси истифодашуда дар абёти зерин [4, 39]:

بكلّ قبيل كم قتيل بها قضى *** أسى ، لم يفر يوماً إليها بنظرة

Дар ҳар қабиле чанд кас аз ғаму андуҳ бимурд ва дар ҳеҷ рӯзе барои дидори ӯ муваффақ нашуд.

وأسست أطوارى ، فنجائتني بها، *** وقضيت أوطاري ، وذاتي كليمتي

Ва аҳволи худро устувор сохтам, пас нидо кардам ба ҳеш ва ҳоҷотамро баровардам ва дар ин ҳол зоти ман каломӣ худам будааст [4, 82].

дар қасидаи Ҷомӣ чунин омадааст [6, 77]:

Дар ҳар қабил чанд қатилест, ки бимурд,

Бо ғам зафар наёфт, рӯзе ба назрате.

* * *

Атворро бисохтам он ҷо шудам Калим,

Автори ман қазо шуду зотам калимате [6, 140].

Чунонеки маълум гардид, Мавлоно Ҷомӣ таҷнисоти қасидаи арабро хеле бамаврид ба кор бурдааст, ки забону сухани орифро мучаллотар гардонидааст. Дар абёти боло калимаҳои «қабил»-у «қатил» ҳамчун *таҷнис* *хат* ва «атвор»-у «автор» чун *таҷнис* *иваз* омадаанд.

Абдурахмони Ҷомӣ барои ифодаи бадеиёти қасидаи шоири араб ҳатто таркиботи арабии номустаъмалро моҳирона ба кор бурдааст. Ин таъбирот агар як навъ мафҳумҳои норавшан падид оварда бошанд ҳам, вале зебоии сухани шоирро хеле ҷолибу мучалло сохтаанд.

Ин хусусият натанҳо дар истикболи саноеи адабӣ риоя шудааст, балки онро дар тарҷумаи баъзе абёти дигари шоир низ метавон мушоҳида кард. Муҳаққиқи эронӣ доктор Содик Хуршо

перомуни ин масъала қайд мекунад, ки дар тарҷумаи манзум осори тақаллуф ва душворӣ дида мешавад ва онро аз рӯи зарурат барои риояи ҳарфи рави «*то*» доништааст; ҳамчунин ба андешаи муҳаққиқ, агар Ҷомӣ онро дар қолаби маснавӣ месуруд, аз озодии бештаре дар тарҷумаи он бархурдор мешуд» [6, 20].

Ҳамчунин метавон афзуд, ки «Тоияи Абдурахмони Ҷомӣ – тарҷумаи «Тоия»-и Ибн ал-Фориз» аз асарҳои нодири эҷодист. Ин тарҷума дар таърихи адабиёти ирфонии форсу тоҷик шоҳкории бузурге буда, таърихи адабиёти форсу тоҷик қабл аз ӯ чунин амали барҷастаро ёд надорад. Маълум мегардад, ки заминаҳои кори Ҷомӣ дар ин ҷода андаку ноёб будааст, то шоири ориф тавонад аз он манфиату мадад гирифта бошад. Таъкиди устод Абдулғанӣ Ҳасан тақвиятбахши ин муддаост, ки чунин менависад: «Ҳарчи заминаи илмӣ маҳдудтар, дастрасӣ ба он мушкилтару донишмандони он камтар бошанд, кори мутарҷим саҳттар ва заминаи тақлифу лағзиш бештар фароҳам хоҳад шуд» [9, 48].

Воқеан ҳам кори тарҷумаи шеър амали ниҳоят сангину душвор будааст, ки амсоли ин гуна асарҳо хеле нодиру ноёбанд. Тарҷумаи Мавлоно Ҷомӣ заминаи бузургу намунаи бехтарини тарҷумаи назм буда, бори дигар муаллифи хешро чун донишманду орифи пурқору сермаҳсул муаррифӣ намуда, тарҷумааш дар адабу ирфони форсу тоҷик мақоми намоёнро касб кардааст ва инчунин баёнгари иртиботи адабиву фарҳангии араб ва форсу тоҷик мебошад.

КИТОБНОМА

1. Афсаҳзод А. Рӯзгор ва осори Абдурахмони Ҷомӣ. / Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Дониш, 1980. – 223 с.
2. Қаландарова Р. Таҳлили қиёсии «Ҳамрия»-и Ибни Фори ва Соқиномаи Ҳофиз / Рухшона Қаландарова. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ), 2014, №4/4 (140). – С. 187-192.
3. Сатторзода А. Назариёти адабии Абдурахмони Ҷомӣ. / Абдунабӣ Сатторзода. – Душанбе: Дониш, 2014. – 163 с.
4. ابن الفارض. ديوان ابن الفارض. – القاهرة: المطبعة الميمنية، 1322. – 144 ص.
5. الجاحظ، أبو عثمان عمر بن بحر. كتاب الحيوان. / أبو عثمان عمر بن بحر الجاحظ. / تصحيح و شرح عبد السلام محمد هارون. ج. 1. 1960/1384. – 428 ص.

6. جامی، عبد الرحمن بن أحمد. تائیه عبد الرحمن جامی: ترجمه تائیه ابن الفارض. با انضمام شرح قیصری بر تائیه ابن الفارض. / مقدمه، تصحیح و تقدیم صادق خورشیا. - تهران: نقطه: دفتر نشر میراث مکتوب، 1384. - 352 ص.
7. جلالی، محمدمیر. آیا ترجمه منظوم "تائیه کبری" از جامی است؟ (بررسی سبک شناسانه منظومه ای منتسب به نور الدین عبد الرحمن جامی) // آینه میراث، شماره 63. - ص. 9-32.
8. جویا جهانبخش. ترجمه و تحریر جامی از «خمیه» ابن فارض // آینه میراث، سال اول، شماره 3-4. - ص. 18-28.
9. حسن، محمد عبد الغنی. فن ترجمه در ادبیات عرب. / محمد عبد الغنی حسن / ترجمه دکتر عباس عرب. - مشهد: آستان قدس رضوی، 1376. - 246 ص.
10. حکمت، علی اصغر. جامی / ترجمه، حواشی و تکمله عارف نوشاهی. - اسلام آباد: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، 2012. - 492 ص.
11. حکمت، علی اصغر. جامی: متضمن تحقیقات در تاریخ احوال و آثار منظوم و منثور خاتم الشعرا نورالدین عبد الرحمن جامی. - تهران: چاپخانه بانک ملی ایران، 1320. - 414 ص.
12. محمد حسین ساکت. از ساغر نیل تا جام خراسان (نگاهی به «تائیه» ابن فارض مصری و ترجمه فارسی عبدالرحمان جامی) // مجله علمی-پژوهشی در فرهنگ ایرانی و عربی و تأثیر آنها بر یکدیگر، شماره 67، 68، 69، ماه تابستان، تیرماه و زمستان، 1388 ش. ق. / 2009م. ص. 173-190.
13. محمد مصطفی حلمی. ابن الفارض و الحب الإلهی. الطبعة الثانية. - القاهرة: دار المعارف، 1985. - 430 ص.
14. موحدی، محمدرضا. نقد و بررسی آثار و شرح احوال جامی // آینه میراث. نقد و معرفی کتاب، سال 3، شماره 4، - ص. 46-49.

ТАҲЛИЛИ ҚИЁСИИ ҚАСИДАИ «ТОИЯИ КУБРО»-И ИБН АЛ-ФОРИЗ ВА ТАРҶУМАИ «ТОИЯ»-И АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Абдурраҳмони Ҷомӣ ва осори ӯ миёни донишмандону муҳаққиқон ва хоссу ом маъруфу машҳур аст. Як қасидае аз эҷодиёти ӯ нисбатан шинохта нашудааст. Қасида “Тарҷумаи қасидаи Тоия” ном дошта, ба василаи муҳаққиқи эронӣ Содиқ Хуришо таҳия ва муаррифӣ гардидааст.

Мақола ба ҳамин мавзӯ бахшида шуда, нақду таҳлили қасида, сохту таркиб ва муқоисаи тарҷумаи қасидаи форсӣ-тоҷикии Ҷомӣ ва қасидаи арабии Ибн ал-Форизро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: *Ибн ал-Фориз, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Содиқ Хуришо, қасидаи “Тоияи кубро”, тарҷума, муқоиса.*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КАСЫДИ «ТОИЯ КУБРО» ИБН АЛЬ-ФАРИЗА И ПЕРЕВОДА «ТОИЯ» АБДУРРАХМАНА ДЖОМИ

Абд ар-Рахман Джами и его литературное и научное наследие хорошо известно среди ученых, исследователей и широкой

общественности. Одна из его касыд относительно неизвестна. Она называется «Перевод касыды Таия» и была подготовлена и представлена иранским исследователем Садиком Хуришо.

В данной статье рассматривается эта тема, анализируются структура, и состав кавыды, и сравнение персидско-таджикского перевода касыды, выполненного Джами и арабской касыды Ибн аль-Фарида.

Ключевые слова: Ибн аль-Фарид, Абд ар-Рахман Джами, Садик Хуришо, касыда «Таия кубро», перевод, сравнение.

**COMPARATIVE ANALYSIS OF THE ODE OF “TOYA KUBRO” OF
IBN AL-FARIZ AND THE TRANSLATION OF “TOYA” OF
ABDURRAHMAN JOMI**

Abdarrahman Jomi and his work are well known among scientists, researchers and the general public. One of his Odes is relatively unknown. The poem is called “Translation of Ode Taiya” and was developed and presented by Iranian scholar Sadik Khursho.

This article discusses this topic and analyzes the structure, composition and comparison of the Persian-Tajik translation of the Ode of Jami and the Arabic Ode of Ibn al-Farid.

Key words: Ibn al-Farid, Abdarrahman Jami, Sadik Khursho, Ode of Taiya Kubro, translation, comparison.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холов Аълохуча - Аспиранти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, тел.: +992937058405, e-mail: xolov.a@list.ru.

Сведения об авторе: Аълохуджа Холов - аспирант Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ, тел.: +992937058405, e-mail: xolov.a@list.ru

About the author: Alokhuja Kholov – graduate student of the Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST; tel.: +992985342442, e-mail: xolov.a@list.ru.

УДК: 091 (5)

**БАӢЗ – САРЧАШМАИ МУӢИММИ ОМУӢИШИ
ТАӢРИХИ АДАБИӢТИ КЛАССИКӢ**

Муҳибулло Юсупов

Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ

Гузаштагони илму фарҳангу донишпарварамон офаридаҳои гуногуннавъу гуногунмухтавои пешинагонашонро ба тарзу гунаҳое мухталиф ҷамъоварӣ ва сабту ниғаҳдорӣ мекарданд, то барои пасояндагонашон ба мерос гузоранд.

Девону куллиёту баёзу чунгу радиофулашъору сафинаҳо дар ҳамин шумул қарор дошта, дар ниғахдошту ҳифозати мероси хаттии ниёгонамон ба гунаи хазинаҳои каломи гаронбаҳои онон хидмати босазое кардаанд.

Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои хаттӣ ва шаҳодати тадқиқоти илмӣ, вожаи баёз ифодагари маъниҳои асливу маҷозист.

Аз ҷумла, Баёз, – омадааст андар «Луғатномаи Деҳхудо: 1) баёз– шир. 2) сапедӣ, сафедӣ, зидди савод; 3) сафеда, сапеда; 4) баёз-ул-байн, сапедии тухми мурғ; 5) баёз-ул-айн, сапедии чашм; 6) дурахшандагӣ, тобиш; 7) баёзи теғ, дурахшандагии шамшер; 8) баёзи хур, партави офтобу рӯз; 9) китобчаи сапеди нонавишта; 10) китобча ва дафтари сафеди нонавишта; 11) китобчае, ки чихати ёддошт дар бағал гузоранд; 12) китобчае, ки дар он матолеъи судманд ёддошт кунанд; 13) дафтари бағалӣ; 14) китоби дуъо. Баёзча – китобчаву дафтарчаи ручӯъ ба баёз шавад. Баёза – сапедӣ. Баёзӣ – шеърӣ олии қобили ёддошт қардан дар баёз» [5, 444].

Донишманди дигари эронӣ Алӣ Сафарии Окқалъайӣ дар китоби «Нусхашинохт»-и худ баёз-ро чунин муаррифӣ намулдааст: «Баёз, – ба нусхае гуфта мешавад, ки ҳар қадом аз як – ё чанд – сафҳаи он тавассути яке аз донишмандон ё бузургон ба дастхати онон навишта шуда бошад, – овардааст ӯ, – ин навиштаҳо, маъмулан, ҳовии матолиби кӯтоҳ аст, ки ба шакли ёдгоруна барои соҳиби баёз навишта мешавад. Ҳатто гоҳе баёзхоеро мебинем, ки дар як хонавода чандин насл даст ба даст гузашта ва ҳар қадом аз афроди хонавода аз муосирони худ хостаанд, то чизе дар он баёз бинависанд. Ба ҳамин далел баёзхоро бояд аз ҷумлаи камёбтарин ва, гоҳе, арзишмандтарин нусхаҳои хаттӣ ба шумор овард. Албатта, арзишмандии ин гуна баёзҳо бастагӣ ба афроде дорад, ки матлабе дар он навиштаанд.

Яке аз муҳимтарин қорбурдҳои баёзҳо дар шиносоии хатти донишмандону бузургон аст, чаро ки аз тариқи баёзҳо ба намунае асил аз хатти онон даст меёбем. Аз ин роҳ метавонем асолати бархе аз нусхахоеро, ки ба унвони «нусаи асл» шиносонида шудаанд, мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Аз нафистарин намунаҳои ин гуна баёзҳо метавон ба даснависе ишора кард, ки бо унвони “машъа” (шайхони – китобдор М.Ю.)

дар Китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон нигоҳдорӣ мешавад (шумораи 2143) ва шомили дастхат ҳудуди як сад тан аз донишмандон аз соли 857 то соли 1002 камарӣ аст» [7, 444].

«Баёз, – омадааст дар «Фарҳанги форсии Амид»: «بىاض – сафед, сафедӣ, дар форсӣ дафтари сафед ва дафтари дарози бағалиро ҳам мегӯянд» [3, 219].

Дар фарҳанги ҳамноми Муҳаммади Муин дар ин хусус омадааст: «Баёз – 1) сафедӣ, сапедӣ; 2) сапеда, сафеда; 3) китобчаву дафтари сафеди нонавишта» 4) китоби дуё; 5) китобчае, ки дар он матолибе судманд ёддошт кунанд, дафтари бағалӣ. Баёзча – 1) китобчаи сафед; 2) дафтарчаи ёддошт; Баёзӣ – шеърӣ олии қобили ёддошт кардан дар баёз» [6, 616].

Устод Айнӣ дар «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» овардаанд: «Баёз – 1) «баёз сафедии ҳар чиз; 2) коғазӣ содаи нонавишта; 3) маҷмӯаи шеърҳои гуногун, ки аз шоирони гуногун ҷамъ шудааст» [1, 42].

Мусаннифони «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ» (М. Шукуров, Р. Ҳодизода, Т. Абдучабборов): «Баёз – (ар. – коғазӣ тозаи нонавишта, маҷозан – мусаввадаро рӯйнавис кардан) – маҷмӯаи шеърҳои шоирони гуногун, ки аз тарафи ягон муаллиф ё мухлиси адабиёт тартиб дода мешавад.

Тартиб додани баёз дар охири асри XVIII ва махсусан асри XIX дар Осиёи Миёна хеле маъмул гардид ва чанд баёзи ҷопӣ низ ба майдон омад.

Баёзҳо дар асрҳои гузашта, ки нашри китоб тамоман набуд, барои паҳн намудани осори адабӣ, бадеӣ, махсусан назм, дар байни аҳоли роли калон бозидаанд.

Баёзҳо ҳамчун маъхазҳои хаттӣ барои пайдо кардани осори манзуми бисёр шоирони гумном, ки дар тазкираҳо (ниг.) зикр наёфтаанд, дар адабиётшиносии имрӯзаи тоҷик низ аҳамияти калон дорад» [9, 16].

Дар тафсири мураттибони «Фарҳанги забони тоҷикӣ» муфасссалтар изҳор ёфтааст: «Баёз а. 1. сафедӣ (кайфияти ранги сафед).

Дар вай маодини нукра бисёр аст, аз ин ҷиҳат ўро ба баёз нисбат кардаанд. «Равзат-ус-сафо».

Чунон савод, к-аз ў шому субҳи айш кушуд,

Чунон баёз, к-аз ӯ субҳу шомид. (Ш. Шоҳин).

2. Коғаз: дафтари мусаввада, дафтари дастнавис.

Хостам гирам давоти он сиёҳӣ аз зулом,

Хома аз тиру баёз аз тахтаи шамсуззуҳо. (А. Ҷомӣ)

Фасле ду дар он чанд рӯз иттифоқ ба баёз афтод дар ҳусни муошарат ва одоби муҳоварат. (Саъдӣ).

Найрангзани баёзи ин роз

Суратгарӣ ончунон кунад соз... (А. Ҷомӣ)

3. Маҷмӯаи ашъори мунтахаби якчанд шоир.

Баёзаш дар гузориш нест мавсуф,

Ки дар Бардаъ саводаш нест маъруф. (Низомӣ).

Китобам, дафтарам, таълими хатти «ҷим»-и абрӯям,

Баёзам, абҷадам, машқам, саводам, мистари шиқам. (Комили Ҳисорӣ).

4. Номи шакле аз 16 шакли рамл; баёзи дида – сафедии чашм.

Акси холат ҳаст дар лавҳи баёзи дидаам

Хушнамотар з-обнӯсе, к-ӯ бувад пайванди оҷ. (Фузулӣ).

Баёзи пирӣ сафедии мӯйи пирӣ, куҳансолӣ.

Баёзи пирӣ нишонаи... завол аст. «Оинаи нигориш»

Баёзи рӯз – рӯшноии рӯз:

Баёзи рӯз ба полунаи ҳавои мушоф

Ҳазор сол бар ин тира хок полудаст. (Анварӣ).

Баёзи субҳ оғози равшании рӯз, сафедадами саҳаргоҳ;

Баёзи теғ тобиши теғ, ҷилову дурахш ва мавҷу сафои (пӯлоди) шамшер, ханҷар, табарзин ва м.ин.

Касе, ки бар гули рӯйи ту беибо нигарист,

*Баёзи теги ту дар абри дида равшан кард.**

баёзи хур (ё **хуршед**) – равшанӣ, дурахш ва шаъшааи офтоб; нур аз тобиши хуршед» [8, 130-131].

Маъниҳои лафзиву истилоҳии «баёз»-ро адабиётшиноси шодравон Субҳон Давронов чунин тафсир намудааст: «Баёз – (ар. بياض – сафед, сафедӣ), маҷмӯаи ашъори мунтахаби шоирони давраҳои гуногун, ки аз тарафи дӯстдорони адабиёт, адибони

чудогона гирдоварӣ ва дар дафтари тозае покнавис карда мешавад. Ба ин маънӣ Б. акси мусаввада (сиёҳнавис) аст. Б.-созӣ аз а. 18 бештар маъмул гардид ва дар а. 19, баъди пайдо шудани дастгоҳҳои китобчопкунӣ як силсила Б.-ҳои чопӣ ҳам ба миён омадаанд. Тартибдиҳандаи Б. мувофиқи фаҳмиш, ҷаҳонбинӣ ва завқи бадеиаш аз ашъори шоирони гузашта ва муосири худ намунаҳо интихоб мекард. Ашъори бисёр шоирони гумном, ки осорашон ба сурати девон ва маҷмӯа надаромадаанд, ба воситаи Б.-ҳо дастраси хонандагон гардидаанд» [11, 228].

Бино бар навиштаи адабиётшинос Алӣ Муҳаммадиев, «Баёз بياض – баёзча (аз ар. байз, сафед), дар луғат ба маънои сафедӣ, коғаз, дафтари мусаввада, дафтари дастнавис, дафтари нонавишта ва ғ, омадааст. Чун истилоҳи адабиётшиносӣ маҷмӯаест, ки дар он дӯстдорони адабиёт, адибони касбӣ, шоирону нависандагон ашъори писандидаашонро чамъ меоварданд ва он ба шакли маҷмӯа, китоб ё китобчае сурат мегирифт. Дар оғози пайдоиш теъдоди коғази сафедро, ки аз арз ба ҳам дӯхта ва бо чарм чилдбандӣ шуда буданд, баёз мегуфтанд. Котиб он авроқро бо худ дошт. Пас аз дарёфти матлаби муҳимме онро ба коғазҳояш сабт мекард. Минбаъд он авроқи пур аз навишта ва ёддошт низ баёз ном гирифт.

Баёзсозӣ дар асрҳои миёна оғоз ёфта, ба ҳукми анъана даромад ва то асрҳои XVIII-XIX ривоч ёфт. Дар асри XIX пас аз пайдо шудани дастгоҳҳои чопӣ баёзҳои чопӣ низ пайдо ва мунташир гардиданд. Баёзҳо навъҳои гуногун дорад. Дар баёзе аз онҳо намунаҳои ашъори шоирон – ғазалҳо, қасидаҳо, китъаҳо чамъ оварда шудаанд. Баёзҳое ҳастанд, ки матлаи ғазалиёту қасоиди шоиронро дар бар мегиранд. Бар хилофи тазкираҳо дар баёз тарҷумаи ҳоли шоирон оварда намешавад. Дар баёзе баёзҳо дар овардани номи шоирон тартиби алифбо риоя гардидааст. Баёзҳо чун маҷмӯаи ашъор аҳаммияти хос доранд. Ба воситаи онҳо ашъори баёзе шоирони гумноми асрҳои гузаштаре, ки ба шакли девон ё маҷмӯае надаромадаанд ва ё девонашон, ки то ҳол пайдо нагардидааст ва ё аз байн рафтааст (мас., Парии Ҳисорӣ, Исо-махдум, Ҳасрат, Саҳбо, Савдо ва диг.), гирдоварӣ, барқарор ва бозсозӣ намудан мумкин аст.

Дар Ганчинаи дастнависҳои шарқии Институти забон, адабиёт шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакии АИ ҚТ беш аз 140 баёз зери рақамҳои пайдарҳамии 1509 – 1645 ниғаҳдорӣ мешаванд. Баёзҳои ашъори шоъирони форс-тоҷик дар Ганчинаи дастнависҳои Институти шарқшиносии Академияҳои илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (мас., зери рақами 279 «Баёзи Савдо»), дар Китобхонаи Музеи Британия (зери рақами Add. 16, 802 «Баёзи Абдулқодири Бедилӣ Дехлавӣ») мавҷуданд. Китоб ё китобчаеро, ки дар он матолибе судманд аз қабилӣ дуо, оятҳои Қуръон, каллимаву ибораҳо, ҷумлаҳои ахлоқӣ, фалсафӣ, пандомӯз сабт мегардиданд, низ баёз мегуфтанд» [11, 257-258].

Яке аз муассисаҳои бузурги дастнависниғаҳдорӣ Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон мебошад, ки дар Ганчинаи он «136 баёз (таҳти рақамҳои 1509-1645) ниғаҳдорӣ мешавад, ки то ҳол мавриди истифодаи васеъ ва таҳқиқу баррасии мукаммали илмӣ қарор дода нашудаанд» [4, 36-210].

Баёзҳои мавриди назар дар давоми асрҳои XVIII-XIX мурағаб гардидаанд.

Дастнависи таҳти 5728, ки дар ганчинаи дастнависҳои шарқии Маркази мероси хаттӣ ниғаҳдорӣ мешавад, аз ҷумлаи баёзҳои мазкур буда, таърихи таҳияву танзим ва китобати он маълум нест.

Ҳаҷмаш – 14x20,5 см; мукова – картонии қирмизиранги се турунҷ; қоғазаш – фабрикӣ (русӣ)-и зарду сабзу қабудҷаранг; хатташ – наस्ताлиқӣ хонои осӣёимӣёнагии ба шикаста мойил; дар аввал як варақ, дар охир ду варақ бадрақа дорад, шероза ва анҷома (қалафон) надорад; дар миёни дастнавис ҷо-ҷо чанд варақи тоза (барои китобати минбаъда) гузошта шудаанд.

Чунон, ки дар охири вар. ба навишта шудааст қотиби бахши аввали нусха (варақи ба) «Балхӣ»-и насабе буда, дар ин ҷо санаи 1292 ҳ. (1875 м.) сабт ёфтааст.

Ҳамчунин, дар варақҳои 12а санаи 1296 ҳ. (1878-1879 м.), 19а санаи 1297 ҳ. (1879-1880 м.), 135а санаи 1325 ҳ. (1907-1908 м.), 216б санаи 1335 (1916-1917 м.) сабт ёфтаанд, ки санаи навишташавии бахшҳои дахлдор мебошанд.

Матни ашъори дар баёз овардашуда пайхам дар ду сутун, ба таври моил (уреб) навишта шудаанд.

Пораҳои мансур, асосан, ба таври вертикалӣ (амудӣ) навишта шуда, ҷо-ҷо, дар ҳошияҳо пораҳои зам гардидаанд.

Дар қисмати осори манзуми баёз намунаҳои аз ашъори шоирони гуногун чун Шӯхӣ, Акмал, Шаҳоб, Накҳат, Шучӯ, Бадеъ, Толиб, Ғофил, Комиль, Амир, Бедил, Шаҳоб, Мачнуни Бухорӣ, Мазҳар, Доъӣ, Маҳдум Шамсиддини Шохин гирд оварда шудаанд, ки то ҳол мавриди омӯзиши қиёсӣ қарор нагирифтаанд.

Хулоса, монанди дигар сарчашмаҳои ҳатти баёзҳо ҳам метавонанд дар омӯзиши осори адабӣ ва андешаҳои адабӣ-иҷтимоӣ гузаштагонамон, аз ҷумла адабиёти форсӣ-тоҷикӣ асрҳои XVIII – ибтидои XX, саҳми арзанда гузоранд.

Аз ин рӯ, нашру таҳқиқи ҳамаҷонибаи баёзҳои дастнавис, ки ганҷинаи бебаҳо дар нигоҳдории мероси ҳатти ниёгонамон ҳастанд, аз вазифаҳои муҳимтарини муҳаққиқони тоҷик бояд бошад.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик / С.Айнӣ. – Куллиёт, ҷ. 12. – Душанбе: Ирфон, 1976. - 563 с.
2. Ализода С. Сайре дар авроқи баёз ва радиоиф-ул-ашъор/ С.Ализода. – Душанбе: «Меҳроҷ-граф», 2020. – 260 саҳ.
3. Амид Ҳасан. Фарҳанги форсии Амид, ҷ. 1. / Ҳасанам Амид. – Техрон, 1349. –642 саҳ.
4. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР, том V. – Душанбе: Дониш, 1974. – 448 с.
5. Луғатномаи Деххудо, ҷ. 11. – Техрон, 1258-1334 – 641 с.
6. Муин Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ, ҷ. 1./ Муҳаммад Муин. – Техрон, 1375 – 1472 с.
7. Оққалбай Алӣ Сафарӣ. Нусхашинохт (паҷӯхишномаи нусхашиносии нусахи ҳатти форсӣ). / Алӣ Сафарӣ Оққалбай. - Техрон, 2011. – 622 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷ. 1. – Масква: Советская Энциклопедия, 1969. – 951 с.

9. Шукуров М., Ҳодизода Р., Абдуҷабборов Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 187 с.
10. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи советии тоҷик, 1988. – 543 с.
11. Энциклопедияи Миллии Тоҷик, ҷ. 2. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи советии тоҷик, 2013. – 664 с.
12. Энциклопедияи советии тоҷик, ҷ. 1. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи советии тоҷик, 1978. – 666 с.

БАӢЗ – САРЧАШМАИ МУҲИММИ ОМУӢЗИШИ ТАӢРИХИ АДАБИӢТИ КЛАССИКӢ

Дар мақола суҳан дар бораи навъе аз нусхаҳои хаттии ёддошти меъравад, ки гузаштигонамон бари сабти осори манзуму мансури дилхоҳион омода мекарданд.

Дар зими он ба маъниҳои луғавӣ истилоҳи вожаи «баӢз» ва қорбурди амалии он маълумот дода, мақому аҳамияти он дар ниғаҳдошти намунаҳои меъроси манзуму мансури ниёгон ва омуӢзиши таӢрихи адабиӢти классикомон қарда мешавад.

Муаллиф бо мақсади дайни гуфтаҳои худ яке аз нусхаҳои дастнависи баӢзро, ки таҳти №5728 дар ганҷинаи дастнависҳои шарқи Маркази меъроси хаттӣ ниғаҳдорӣ мешавад, мавриди таҳқиқ қарор дода, ба хулосае омадааст, ки баӢзҳо, дар ҳақиқат, сарчаишаҳои муҳими ниғаҳдори меъроси хаттӣ ва омуӢзиши таӢрихи адабиӢти миллатомон мебошанд.

Вожаҳои калидӣ: баӢз, дастнавис, ганҷинаи дастнависҳо, меъроси манзуму мансур, ниғаҳдорӣ, ниёгон, нусха.

БАЯЗЫ – ВАЖНЫЕ ИСТОЧНИКИ ПО ИЗУЧЕНИЮ ИСТОРИИ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

В статье речь идёт о баязах, как об один из разновидностей письменных источников, вобравший в себе различные образцы поэтического и прозаического наследия творцов таджикско-персидских классиков литературы.

Также, автором приводится трактовка лексического и терминологического значения слова «баяз», раскрывается роль и значение «баязов» в сохранении письменного наследия предков.

Чтобы аргументировать свои соображения автор охарактеризовал рукопись «баяз», хранившейся под номером 5728 в фонде восточных рукописей Центра письменного наследия при Президиуме Национальной Академии наук Таджикистана, на основе чего пришел к выводу, что действительно «баязы» являются важнейшими источниками по сохранению избранных образцов и изучению истории нашей классической литературы.

Ключевые слова: баяз, рукопись, фонд рукописей, поэтическое и прозаическое наследие, хранение, предки, копия.

BAYAZ - AN IMPORTANT SOURCES FOR STUDYING OF THE HISTORY OF CLASSICAL LITERATURE

The article deals with "bayaz", as one of the varieties of written sources, in various samples of the poetic and prosaic heritage of the creators of Tajik-Persian classical literature.

Also, the author provides an interpretation of the lexical and terminological meanings of the word «bayaz», reveals the role and meaning of «bayaz» in preserving the written heritage of ancestors.

In order to prove his reasoning, the author focuses in his research on the manuscript of the «bayaz», which stored under #5728 in the collection of Oriental Manuscripts of the Center of Written Heritage under the Presidium of the National Academy of Sciences of Tajikistan, on the basis of which he came to the conclusion that «bayaz» are the most important sources for the preservation of selected samples and studying the history of Tajik classical literature.

Key words: bayaz, manuscript, fund of manuscripts, the heritage of poetry and prose, storage, ancestors, copy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муҳибулло Юсупов – унвонҷӯи Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ, тел: + 992 987-21- 31-23, Email: rahmonfar@mail.ru.

Сведения об авторе: Муҳибулло Юсупов – соискатель Центра письменного наследия при Президиуме Национальной Академии наук Таджикистана, тел: + 992 987-21- 31-23, Email: rahmonfar@mail.ru.

Information about the author: Muhibullo Yusupov – Researcher of Center of the Written Heritage of the National Academy of Sciences of Tajikistan, phone: + 992 987-21- 31-23, Email: rahmonfar@mail.ru.

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

УДК:398 (575.3)

ЭТНОЛИНГВИСТИКА ВА ФОЛКЛОР

Равшан Раҳмонӣ

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар натиҷаи гирдоварӣ, нашр ва пажӯҳиши матнҳои гуфтории лаҳҷавӣ ва фолклорӣ дар илми филологияи кишварҳои олам баҳсҳои назарие сурат гирифта, боиси ба вучуд омадани риштаҳои вижае гардидаанд. Дар садаи XIX (аз соли 1846) истилоҳи фолклор (Folklore) ба майдон омад. Яъне «фолк – мардум, қавм, халқ», «лор – ҳикмат, дониш» буда, «фолклор» – «ҳикмати мардумӣ», «дониши мардумӣ» мебошад, ки дар асоси он илми фолклоршиносӣ ба вучуд омада, ба риштаи мустақил табдил ёфт [ниг.: Thoms, 1965, с. 4-6].

Баъдҳо дар садаҳои XIX-XX истилоҳи фолклор (адабиёти гуфторӣ), этнография (мардумнигорӣ), этнология (мардумшиносӣ), антропология (инсоншиносӣ), диалектология (шевашиносӣ ё ғӯишиносӣ), этнолингвистика (забоншиносии қавмӣ ё мардумӣ), этнопедагогика (педагогикаи қавмӣ ё мардумӣ), лингвофолклористика (забоншиносии фолклорӣ) ва ғайра ба вучуд омаданд. Ҳамаи ин риштаҳо ба ҳамдигар робитаи ногусастанӣ дошта, дар аввал баъзе аз онҳо ғӯё марбути фолклор (folklore) буданд. Сипас ҳар кадоми онҳо ба риштаҳои ҷудогона табдил ёфтанд, вале то ба имрӯз баҳс дар атрофи истилоҳи фолклор ва ҳудуди илми фолклоршиносӣ идома дорад.

Ҳамзамон дар канори истилоҳи «фолклор» омӯзиш ва пажӯҳиши маводи гуфтории қабилаҳо ва халқиятҳои гуногуни бидуни хат боиси он гардид, ки риштаи «этнолингвистика» шакл гирад. Этнолингвистика (аз юн. *ethnos* – қабила, қавм, мардум, халқият; *linguistic* – забон) – яке аз соҳаҳои илми филология буда, омӯзиш ва пажӯҳиши таъсири мутақобилаи забон, фарҳанги суннатӣ, фолклор ва сабабҳои раваншинохтии забони гуфтугӯиро дар таҳаввули забони этнос (қабила, халқият) мавриди пажӯҳиш қарор медиҳад. Вай ҷойгоҳи забони гуфтории

он қабила, қавм ё халқиятро дар рафти зиндагии маишии мардум, гуфтор, маросимҳо, оинҳо, одоби муошират ва ғайра муайян менамояд. Дар кишварҳои Ғарб, аз ҷумла ИМА, ба ҷойи этнолингвистика истилоҳи «забоншиносии инсоншиносӣ» (антропологӣ)-ро ба кор мебаранд [ниг.: Бромлей, 1983; Алпатов, 2005; Бартминьский, 2005; Перехвальская, 2018].

Бархе пажӯҳандагон чунин мепиндоранд, ки этнолингвистика ба таври вижа дарк намудани олам аз ҷониби гурӯҳи этникӣ (қабила, қавм, маҳал) мебошад. Аммо баъзе забоншиносон ва фолклоршиносон бар он назаранд, ки этнолингвистика дар пайвастагии илмҳои забоншиносӣ, мардумшиносӣ ва фолклоршиносӣ дар ҷаҳорҷӯби раванди зиндагии иҷтимоии гурӯҳи одамон робитаи забонро бо фарҳанги суннатии ҷомеа таҳқиқ менамояд. Дар натиҷаи таҳқиқи этнолингвистикӣ (ба хусус забон ва фолклор) маълум мешавад, як гурӯҳи иҷтимоӣ бо ҳам тафовутҳо ва муштарақоте доранд. Аз ин рӯ, бунёди аслии омӯзиши масъалаҳои этнолингвистикаро пажӯҳандагон ба таври кулӣ дар иртиботи ду самт муайян намудаанд. Аввал, дар робитаи «когнитивӣ» (лотинӣ: *cognitio* – фаҳмидан, дарк намудан; иртиботи забон ва фикр) ва баъдан «коммуникатсионӣ» (*communicatio* – робита, алоқа, хабар). Этнолингвистика ин самтҳоро дар иртибот бо «забоншиносии равонӣ» (психоллингвистика), «забоншиносии фарҳангӣ» (психокультурология), этнография (мардумшиносӣ), фолклор (адабиёти гуфторӣ) ва дигар илмҳо мавриди омӯзиш қарор медиҳад [ниг.: Кабакова 1993; Мэллори 1997; Толстой 1995; Топоров 1995; Красных 2002; Перехвальская 2018].

Ба таври кулӣ, этнолингвистика маҷмӯи як бахши мубрами илми забоншиносӣ дар пайвастагии фолклоршиносӣ ва илмҳои дигар буда, бо равишҳои вижаи илмӣ омӯхтан ва ҳифз намудани забон ва фарҳанги вижаи этнос мебошад. Барои пажӯҳиши этнолингвистикӣ роҳи равишҳои гуногун ба кор меравад. Аз ҷумла, таҳияи нақшаи густариши як забон ва гурӯҳи забонҳо, ки дар кадом минтақаҳо ё кишварҳо ҷаҳол аст; ё ҳолати забон аз нигоҳи равоншиносии қавмӣ ё мардумӣ чӣ гуна аст. Аз ин ҷиҳат барои пажӯҳиши масъалаҳои этнолингвистикӣ маводи фолклорӣ сарчашмаи арзишманде ба ҳисоб меравад. То он ин ки ҳислатҳои

равонии мардум мавриди пажӯҳиш қарор гирад, пажӯҳандагон ба ҷузъиёти фарҳанги гуфтории мардум таваҷҷуҳ менамоянд. Чунки жанрҳои фолклорӣ, маросимҳо, оинҳо, чизҳои атроф, баёни устуравӣ ва ҳолатҳои равонии мардум ва ғайра бо маънӣ ва мафҳуми вижа, бидуни ҳеҷ воситае, аз тариқи вожаҳо (забон) инъикос меёбанд. Маҳз аз тариқи ҳамин вожаҳо, ин ё он чиз ва ё матни гуфторӣ мафҳуми худро пайдо мекунад. Ба таври мисол метавон ёдовар шуд, ки чӣ гуна фарҳангҳои гуногун дар фазои умумии табиӣ бо вижагиҳои худ фаъолият доранд. Ин фаъолият пеш аз ҳама аз тариқи забон сурат мегирад. Масалан, самтҳои гуногуни олам, осмон, замин, муҳити ҷуғрофӣ дар бархе забонҳо бо вожаҳои аз ҷиҳати решаӣ ҳамгун номбар мешаванд, вале дар баъзе забонҳо бо калимаҳои вижаи забони қабилавӣ ё маҳаллӣ ифода меёбанд [ниг.: Бромлей 1983; Кабакова 1993; Толстой 1995; Топоров 1995; Бартминский 2005; Перехвальская 2018].

Ана ҳамин нуктаҳо таваҷҷуҳи пажӯҳандагони этнолингвистикаро ба худ ҷалб менамоянд. 200 сол пеш забоншиноси олмонӣ Ф. В. Хумболдт (Humboldt, 1767-1835) гуфта буд, ки аз тариқи забон фаъолияти бошууронаи мардум ифода меёбад. Инсон барои дарки муҳит ба воситаи забон, ки бо он гуфтугӯ менамояд, оламро дарк кардан меҳақад. Ин як навь ишорати Ф.В.Хумболдт буд ба таҳқиқи забони гурӯҳи этникӣ ба мисли қabila, халқият [ниг.: Гумбольдт, 1984; Попов, 1969-1978].

Дар кишвари Русия низ дар садаи 19 ба омӯхтани фарҳанги суннатии мардум дар пайвастагии забон, фолклор ва мардумшиносӣ аз ҷониби пажӯҳандагони рус Ф. И. Буслаев (1818-1897), А. Н. Афанасьев (1826-1871), А. А. Потебня (1835-1891) ва дигарон масъалагузорӣ шуда буд. Ҳамчунин олимони олмонӣ Г. Э. М. Шухардт (1842-1927) низ оид ба этнолингвистика андешаҳои назарии худро баён намуда, барои рушди он саҳми сазоваре гузошт [ниг.: Потебня, 1976; Толстой, 1982 ва 1995; Афанасьев, 1996; Буслаев, 2004; Шарафутдинова, 2012].

Аммо этнолингвистика ба таври мустақилона дар асоси фаъолияти мардумнигорӣ (этнография), мардумшиносӣ (этнология), инсоншиносӣ (антропология) ва фолклории пажӯҳандагон дар садаи XIX дар ИМА шакл гирифт. Он дар

солҳои 70-уми ҳамаи аср дар асоси омӯхтани фарҳанги суннати қabilaҳои ҳиндувони Америкои Шимолӣ рушд ёфт. Баъдан пажӯҳиши этнолингвистика дар Амрикои Марказӣ густариш пайдо кард. Мардумшиносон, инсоншиносон ва забоншиносони амрикоӣ Э. Сепир (1884–1939), Ф.У.Баос (1858-1942) ва шогирди ӯ Б. Уорф (1897-1941) ва дигарон зимни корҳои илмӣ худ ба таҳқиқи масъалаҳои этнолингвистика низ машғул шудаанд [ниг.: Уорф, 1960; Шарафутдинова, 2012; Перехвальская, 2018; Mathiot, 1979; Hymes, 1964; Language in culture and society, 1964; Studies in southwestern ethnolinguistics, 1967].

Ба гуфти пажӯҳандагон, этнолингвистика риштаест, ки дар сарҳади забоншиносӣ, мардумшиносӣ, фолклоршиносӣ, таърихнигорӣ, ҳомашиносӣ (социология) қарор дорад. Маънои таҳқиқи он асосан забон ва муносибати он бо этнос (қabila, халқ, миллат) буда, ҳамчунин нишон додани ҷойгоҳ ва нақши забон дар ҳома мебошад. Этнолингвистика аз ҷониби олимони ИМА Ф. Баос, Э. Сепира ҳамчун риштаи мустақили забоншиносӣ дониста шуд. Пажӯҳандаи амрикоӣ Ф. Баос ва шогирдони ӯ аз аввалинҳое буданд, ки дар забоншиносӣ риштаи нави пажӯҳишро асос гузоштанд. Онҳо бо равишҳои нави машғули пажӯҳиши масъалаҳои мураббаҳои забони гуфтории қabilaҳои амрикоӣ шуданд. Лаҳза, расму оин, матнҳои фолклории ин қabilaҳоро, ки ба воситаи забон аз насл ба насл интиқол меёбад, таҳқиқ намудаанд. Ба ин ҷиҳат дар асарҳои илмӣ онҳо ба ивази истилоҳи «этнолингвистика» истилоҳоте, монанди «антрополигвистика», «этносемантика» ва ғ. низ ба кор рафтаанд. Яке аз масъалаҳои асосии пажӯҳиши онҳо таҳқиқи решаи ҳешовандии забонҳои қabilaҳои ҳиндувони амрикоӣ буд. Нахустин кӯшиши табақабандии ин забонҳо дар охири садаи XIX дар асоси шабоҳатҳо сурат гирифт. Баъдан онҳо барои табақабандии забонҳои ҳиндувони амрикоӣ ба таври қотеъ аз усулҳои илмӣ «муқоисавӣ-таърихӣ» (Э. Сепир, С. Лэм), «голоттохронологӣ» (=пайдоиш ва рушди забон) (М. Сводеш), «таърихӣ-типологӣ» ва «минтақавӣ» (К. Хейл, Ч.Ф.Вёглин, Дж.Л.Трейджер) истифода намуданд. Дар таҳқиқи этнолингвистика маънои асосиро омӯзиши таъсири мутақобилаи забони ҳиндувони амрикоӣ бо забонҳои ҳиндуаврупой, ба мисли

англисӣ, испанӣ, франсавӣ, қарор гирифт. Пажӯҳандагон таҳқиқ намуданд, ки забонҳои англисӣ, испанӣ ва фаронсавӣ ба забонҳои қabilaҳои амрикоӣ чӣ таъсире дошт. Дар натиҷа дар таҳқиқи Д. Х. Хаймз, Х. Хойер, Г. М. Хёнигсвальд ва дигарон масъалаҳои таҳқиқи «билингвизм» (дузабонӣ), «мультилингвизм» (бисёрзабонӣ) ва таъсири фарҳанги иҷтимоӣ ба рушди забон мавқеи вижае пайдо кард. Дар авоил ҳамчун таҳқиқи этнолингвистикӣ масъалаҳои семантика таваҷҷуҳи пажӯҳандагонро ҷалб намуд. Баъд, соли 1915, Ф. Баос бо таҳқиқи семантикаи категорияи грамматикӣ, Э. Сепир соли 1915 бо таҳқиқи типҳои ғайриодии нутқ дар забони **нутка** ва соли 1929 бо рамзҳои овозӣ, соли 1930 бо мафҳуми майдонӣ машғул мешавад. Дар охири солҳои 20-ум ва аввали солҳои 30-уми садаи XX асарҳои таҳқиқии этнолингвистикӣ насли дуҷуми шогирдони Ф.Баос ба майдон меояд. Дар натиҷа Х. Хойер забонҳои **тонкава** ва **апаче**-ро, Б. Л. Уорф забони **хопи**-ро, Ч.Л. Трейчер забони **таос**-ро таҳқиқ менамоянд [ниг.: Уорф, 1960; Хойер, 1965; Хаймс, 1975; Кузнецов, 2005-2009; Language in culture and society, 1964; Hymes, 1964; Mathiot, 1979].

Пажӯҳандагон дар ин давра семантикаро аз риштаи забоншиносӣ берун месозанд. Таваҷҷуҳ ба самти мазмуни забон дар ҷомеа, яъне этнолингвистика равон мегардад. Ин амал дар солҳои 50-и садаи XX дар асоси мувоҳида ва андешаҳои Сепира ва Уорф дар асоси равишҳои этнолингвистикӣ ба вуҷуд омад.

Ҳамин тавр дар аввал пажӯҳиши этнолингвистика дар асоси маводи фаровони мардумшиносӣ ва фолклор сураи гирифт. Баъдан, дар нимаи аввали садаи XX, он ҳамчун риштаи вижаи забоншиносӣ шинохта шуд. Аз ҷиҳати назарӣ пажӯҳандагон аз тариқи равиши таҳлилӣ, гурӯҳи вожаҳои ҳешовандӣ, ифодагари рангҳо ва ғайраро мавриди баррасӣ қарор доданд, ки онҳо вижагии иҷтимоӣ-фарҳангии бахшҳои гуногуни воқеияти забонҳои гуногунро дар бар мегирифтанд.

Дар солҳои 50-70-уми садаи XX ба таври густурда «омӯзиши таҷрибаи равоншиносӣ» ҳамчун усули омӯзиши масъалаҳои семантикии этнолингвистика мавриди истифода қарор гирифт. Бо ин кор Ч.Ф. Хойер, Ф.М. Вёглин машғул шуданд. Дар солҳои 70 ва аввали солҳои 80-и садаи XX

пажӯҳиши моделҳои семантикии забонҳои гуногун гузаронида шуд. Масъалаҳои таксономии мардумӣ (folk taxonomy=сохтор, тартиби табақабандӣ), мавҷудияти паралингвистикӣ, масъалаҳои таҳқиқи таърихӣ ва бозсозии (реконструкция) фарҳанги маънавӣ дар асоси забон таваҷҷуҳи пажӯҳандагон Б. Берлин, Х. Конклин, М. Матиот ва дигаронро ҷалб намуданд. [ниг.: Кузнецов, 2005-2009].

Мафҳуми васеи этнолингвистика ва густариши он, ҳамчун соҳаи вижаи забоншиносӣ, дар солҳои 70 ва 80-и садаи ХХ зиёдтар шуд. Махсусан таваҷҷуҳи фолклоршиносон ва лаҳҷашиносон ба он равона гардид, ки матнҳои фолклориро бо диди этнолингвистӣ мавриди омӯзиш қарор диҳанд. Пажӯҳандагон дар раванди омӯзиши масъалаҳои гуногуни фолклор ба робитаи дучонибаи забон ва фарҳанги суннатӣ аҳамият доданд. Ин як навъ ҷанбаи нави пажӯҳиши фолклоршиносӣ буд, ки бунёди аслии он таҳқиқи забони матнҳои адабиёти гуфторӣ мебошад.

Дар собиқ Иттиҳои Шӯрвӣ ба омӯзиши масъалаҳои этнолингвистика бо роҳабарии забоншинос Н.И. Толстой (1923-1996) гурӯҳе аз пажӯҳандагон машғул шуданд. Ҳамчунин забонишинос В.Н. Топоров (1928-2005) низ дар пайвастигии фолклор ба таҳқиқи этнолингвистика машғул гардид. Дар Русия оид ба этнолингвистика А.А. Шахматова, С.Ф. Карск, Д.К. Зеленин, Б.А. Ларин, Н.С. Трубецкий асарҳои илмӣ таълиф намуда, мавқеи онро дар омӯхтани зиндагии моддӣ ва маънавии этнос ва забони он шарҳ доданд. Пажӯҳандагоне низ буданд, ки этнолингвистикаро дар пайвастигии забоншиносӣ ва мардумнигорӣ таҳқиқ намудаанд, ки ин масъалаҳо дар рисолаҳои В.М.Жирмунский, М.А.Бородин, Н.И.Толстой дида мешавад [ниг.: Кузнецов, 2005-2009; Толстой, 1995].

Онҳо дар асоси маводи забоншиносии иҷтимоӣ (социolingвистика), забоншиносии равонӣ (психolingвистика), мардумнигорӣ (этнография), фолклор ба таҳқиқи масъалаҳои этнолингвистикӣ наздик шуда, кӯшиш намуданд, ки ба таърихи ин ё он забон ва ё хонаводаи забонҳо таваҷҷуҳ намоянд. Дар натиҷа аҳамият дода шуд, ки забони мавриди таҳқиқ бо кадом гурӯҳ ва таърихи этникии кадом забонҳо пайвастагӣ дорад. Онҳо

пеш аз ҳама ба соҳибони он забон, ки дар байни кадом қавме ё гурӯҳе роиҷ аст ва ё то кадом ҳаде он забон густариш ёфтааст, таваҷҷуҳ менамуданд.

Забоншиносон кӯшиш ба харҷ доданд, ки нақшаи (харитаи) густариши забонхоро кашида, ҷойгоҳи забонро дар ҳудуди таҳқиқи хеш шарҳ диҳанд. Натиҷаи заҳматҳо чунин шуд, ки атласҳои (харитаҳои) этнолингвистикӣ ба вучуд омад ва он барои инкишофи «забоншиносии мардумии ҷуғрофӣ» (этнолингвогеография) замина гузошт. Пажӯҳиш дар доираи масъалаҳои муносибати муқаррарии забон ва фарҳанг, ки дар шаклҳои гуногун дар забон ва фарҳанг намоён мешаванд, бештар гардид.

Ин гуна пажӯҳишҳои этнолингвистикӣ мубрам буда, он чунин маъно дошт, ки забонҳои гурӯҳҳои иҷтимоӣ дар асоси меъёрҳои ба танзим оварда мешаванд. Аз ин тариқ мафҳуми марз ва лаҳҷаҳои иҷтимоӣ дар забон ва фарҳанги мардумӣ, хонаводаи забонҳо ва гурӯҳҳои фарҳангӣ (ҷамъиятӣ), нахустзабон ва нахустфарҳанг ва ғ. пажӯҳиш меёбад. Маълум аст, ки дар забоншиносӣ ва устурашиносӣ дар асоси нигоҳи ягона, назарҳо ба мафҳумҳои этнолингвистикӣ, ҳамчун системаи нишонаҳои семиотикӣ, маҳдуд мегарданд. Бархе пажӯҳандагон бар чунин назар буданд, ки этнолингвистика ба монанди забоншиносии иҷтимоӣ (социolingвистика) аз забоншиносӣ ҷудо намебошад.

Масъалаҳои, ки аз тариқи этнолингвистика мавриди таҳқиқ қарор меёбанд, иборат аст аз таъсири мутақобилаи забонҳо дар шаклҳои гуногуни мавҷудияти худ дар таърихи таҳаввули нутқи инсон. Ба ин васила пажӯҳанда метавонад ба масъалаҳои таъсири забон дар ин ё он шароит ва шаклгирии этнос дар ягон гурӯҳи иҷтимоӣ, муносибати он ба забон дар ҳолат ва шароитҳои гуногун, таъсири мутақобилаи забонҳои табақаҳою гурӯҳҳои иҷтимоӣ таваҷҷуҳ намояд.

Забони тоҷикӣ марбут ба хонаводаи забонҳои хиндуаврупоӣ ва гурӯҳи забонҳои эронӣ аст. Ҳазорон сол аст, ки забонҳои ин хонавода аз ду роҳ – гуфторӣ ва дигаре тариқи навишторӣ рушд меёбанд ва аз тариқи хат сабт мешаванд. Аз тариқи навишторӣ маводи баъзе аз забонҳо, аз ҷумла гурӯҳи забонҳои эронӣ, аз замони бостон то имрӯз зиёд сабт шудаанд.

Мисоли беҳтарини он «Авесто», «Шоҳнома» ва ҳазорон асарҳои дигар аст, ки саршор аз маводи устуравӣ, этнолингвистикӣ, этнографӣ ва фолклорӣ мебошанд. Ин маводи навиштории забони мо аз замони бостон то имрӯз сарчашмаи муҳиме барои омӯзиш ва пажӯҳиши масъалаҳои этнолингвистика аст. Нишонаҳои забони гуфтории моро низ метавон аз ин мероси гании навишторӣ пайдо кард. Сабаб ва ниҳадҳои маводи гуфтории тоҷикӣ (аз ҷумла фолклорӣ) асосан аз садаи XX оғоз гардида ва дар муқоиса бо маводи фолклории баъзе забонҳои дигарӣ дунё хеле кам аст. Масалан, матнҳои бойгонии «Ганҷинаи фолклори тоҷик»-и Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, ки то соли 2012 аз байни мардум сабаб шудааст, ҳамагӣ 224 ҳазор саҳифа мебошад, аз ҷумла миқдори афсонаҳои сабабшуда бо вариантҳои 6230 матн аст [ниг.: Раҳимов, Муродов, 2015, с. 201].

Агар маводи ин бойгониро бо маводи бойгонии кишварҳои хориҷӣ муқоиса намоем, хеле кам аст. Ба таври мисол дар кишвари Литва, ки аҳолиаш 2 миллион 794 ҳазор (соли 2019) аст, дар Институти забон ва адабиёти литвонӣ маводи ба забони литвонӣ сабабшуда иборат аз 10 ҳазор папкаи дастхат ва қариб 1,9 миллион (як миллиону 900 ҳазор) матни фолклорӣ ва этнографӣ мебошад [ниг.: Жарскиене, сайт: Ruta_Zarskiene_RU.pdf]. Афсонашинос профессор Б. Кербелите (с.т.1935) асосан бо пажӯҳиши афсонаҳои литвонӣ машғул гардида, дар тӯли солҳои дароз аз 80 ҳазор матнҳои афсона ва насри гуфторӣ 11,5 ҳазор матнҳои афсонаҳои сеҳромезро ҷудо карда, рисолаи илмӣ худро зери унвони «Исторические развитие структур и семантики сказок» ба нашр расонид [ниг.: Кербелите, 1991, с. 7-8].

Ин гуна мавод на фақат барои пажӯҳиши масъалаҳои этнолингвистика лозим аст, балки он барои баррасии муфассали «лингвофолклористика» низ арзишманд мебошад. Зимнан ёдовар шуданро муносиб медонем, ки дар оянда яке аз пажӯҳишгарони ҷавони тоҷик барои омӯختани равишҳои кори илмӣ кишвари Литва сафарбар карда шавад. То баррасии масъалаҳои нави фолклоршиносӣ, этнолингвистика, лингвофолклористика ва тарзи ниҳадҳои маводи фолклорӣ ва шевашиносӣ дар Тоҷикистон низ дар сатҳи байналмилалӣ сурат гирад.

Тавре дар боло ишорат намудем, дар садаи XIX дар раванди муқоисаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ масъалае ба вуҷуд омад, ки таҳқиқи забонро, ҳамзамон метавон бо муқоисаи устурашиносӣ инкишоф дод. Ин масъала низ тавачҷуҳи муҳаққиқони этнолингвистикаро ба худ ҷалб намуд. Баъдан, дар мобайни садаи XX, тавачҷуҳи пажӯҳандагонро масъалаи «лингвогеография», муносибати забон ва этнология (мартумшиносӣ) ҷалб карда, дар натиҷа риштаи этнолингвистика бештар инкишоф ёфт. Аммо аксари ин баррасиҳо на танҳо дар асоси маводи ғушӣ сурат мегирифт, балки барои пажӯҳиши ҷузъиёти он маводи фарҳанги маънавии мартум, яъне осори этнографӣ ва фолклорӣ низ арзишманд гардид. Бахусус маводи устуравӣ, ки дар забони гуфторӣ роиҷ буд, яке аз сарчашмаҳои пажӯҳиш ба ҳисоб рафт.

Пажӯҳишгари рус Н.И.Толстой дар навиштаҳои худ ишорат бар он намудааст, ки ба ду ҷиҳати этнолингвистика бояд тавҷҷуҳ кард. Аввал ба мафҳуми **васеи** он, ки омӯхтани масъалаҳои забони этнос мебошад. Баъдан **махдуд**, яъне мушаххасу дақиқ будани ғушӣи риштаи этнолингвистика аст. **Ба таври васеъ этнолингвистика** маводи лаҳҷашиносӣ, забони осори фолклорӣ, вижагиҳои таърихи забон, ки бо таърихи лаҳҷашиносӣ пайвастагӣ дорад, фарҳангу таърихи этникии мартум ва ба таври кулӣ тамоми паҳлуҳои омӯзиши забонро ҳамчун вижагии этникӣ мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Дар чунин ҳолат ба назар чунин менамояд, ки худуди омӯзиши он хеле васеъ буда, хусусияти дохилизабонӣ ва куллан филологии пажӯҳиш тафовут пайдо менамояд. Он метавонад аз «дохил» ва ё «байн»-и баъзе риштаҳо гузарад. Ба таври мисол, мумкин аст таҳқиқи лаҳҷа бо таҳлили овонигорӣ, сохторӣ, фонетикӣ, грамматикай ё вожашиносӣ, берун аз этнолингвистика сурат гирад. Ин тарзи таҳқиқ метавонад аз тариқи баррасии грамматикӣ ва ё ба таври кулӣ овоишиносии забони адабӣ, ҳамчун шинохти таърихияти лаҳҷа ва минтақаи мавҷудияти он лаҳҷа сурат гирад. Дар айнӣ замон ҳамон лаҳҷа мумкин аст дар асоси методология ва ҳадафи умумии илмӣ дар ҳамбастагии этнография, фолклор ва забоншиносии иҷтимоӣ ҳамчун таҳқиқи этнолингвистикӣ қарор гирад. Тибқи гуфтаи Н.И.Толстой ҳамин масъалаи «васеъ» ва

«махдуд» будани баррасии этнолингвистики истилоҳи «фолклор» дар садаи гузашта дар байни фолклоршиносон мавриди баҳс қарор гирифта буд. Бархе аз фолклоршиносон истилоҳи фолклорро илм дар бораи рӯзгори гузаштаю имрӯзаи мардум медонистанд. Ҳатто дар байни риштаи фолклоршиносӣ ва антропология умумияте қоил буданд ва дар айни замон антропологияро илм дар бораи шинохти инсон медонистанд. Баъзеҳо фолклорро бо этнография ва дигар бахшҳои фарҳанги мардум махлут намуда, онро илм дар бораи халқ ва суннатҳои мардумӣ меҳисобиданд. Ин буд, ки истилоҳи фолклор дар байни мардуми аврупоӣ ба маъниҳои гуногун мавриди истифода қарор гирифт: русӣ – «народное творчество», «фольклор», «устное народное творчество», «народная словесность», «народная поэзия»; олмонӣ – «Volkskunde», «Volkstumkunde», «Volkslehre», «Folklore»; фаронсавӣ – «traditions populaires», «démologie», «démopsychologie», «folklore»; италиявӣ – «tradizioni popolari», «letteratura popolare», «il folklore», «demopsicologia», «demologia», «szienza demica», «ertografia»; испанӣ – «tradiciones populares», «demologia», «demosofia», «demotecnografia», «el folklore», «saber popular (vulgar)» ва ғайра. Н.И. Толстой ишора кардааст, ки фолклоршиносии рус Ю. М. Соколов фолклорро «бахши этнография» дониста, дар айни замон таъкид кардааст, ки онро аз адабиётшиносӣ ҷудо набояд кард. Ӯ ишорат намуда, ки **этнолингвистика ба мафҳуми махдуд** як бахши забоншиносиро дар бар мегирад, ки ба масъалаҳои забон ва этнос, забон ва фарҳанг, забон ва худшиносии миллӣ, забон ва устурашиносӣ мутааллиқ аст. Ин бахши забоншиносӣ на танҳо омӯзишу пажӯҳиши фарҳанги мардумро, балки инъикоси ҳолати равонӣ ва тасаввуроти устуравии забониро дар бар мегирад. Яъне тамоми фаъолияти инсон аз тавлидоту талабот иборат буда, этнолингвистика нақши сохтори забон ва таъсири онро дар шаклирии фарҳанги мардумӣ, равоншинохти он ва эҷодиёти халқ мавриди омӯзиш қарор медиҳад [ниг.: Толстой, 1995, с. 27-40].

Ба тақвияти гуфтаи Н.И.Толстой метавон ёдовар шуд, ки дар садаи ХХ пажӯҳандагони зиёд, бахусус дар собиқ Иттиҳоди Шӯрвӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон, таҳти мафҳуми фолклор ва фолклоршиносӣ адабиёти гуфторӣ ва омӯзиши онро дар назар

доштанд. Дар ҳар кадоми ин кишварҳо истилоҳи фолклор то имрӯз дар забони милли муродифи ягона надорад. Ба таври мисол дар садаи XX ва то ҳол пажӯҳандагони тоҷик ба чойи истилоҳи фолклор ва фолклоршиносӣ ба забони тоҷикӣ муродифҳои зиёдеро ба қор мебаранд: «адабиёти даҳанакӣ», «адабиёти халқ», «фолклори тоҷик», «адабиёти шифохӣ», «адабиёти омиёна», «эҷодиёти даҳанакии халқ», «эҷодиёти шифоҳии халқ», «фарҳанги мардум», «эҷодиёти гуфтории мардум» ва ахиран «адабиёти гуфторӣ». Ҳамчунин дар садаи XXI низ баҳс дар атрофи истилоҳи фолклор ва риштаи вижаи он дар кишварҳои Ғарб, аз ҷумла Русия, дубора рӯи зада ва имрӯзҳо идома дорад, ки ба ин масъала ҳам метавон аз нигоҳи таҳқиқи этнолингвистика назар андохт [ниг.: Раҳмонӣ, 2021, с. 14-29].

Масъалаи муносибати забон ва этнос ҳеле қадимӣ аст. Забон бунёди асли, нишонаи дурахшон ва устувори этнос ба ҳисоб меравад. Ба он дигар нишонаҳое, ба монанди таърихият, тағйирот дар раванди замон, марзи ягона, фарҳанг, худшиносии этникӣ (миллӣ), маорифи давлатӣ, минтақаи иқтисодӣ, созмони иҷтимоӣ ва ҳамчунин симои антропологии миллат шомил мешаванд. Дар этнолингвистика забон ҳамчун аслиҳаи фарҳангӣ, ҳатто чун муҳимтарин падидаи забони адабӣ, забони боварҳо, фарҳанги суннатӣ, забони осори фолклорӣ ва амсоли ин арзишманд аст. Зимнан метавон ёдовар шуд, ки этнолингвистика дар доираи забоншиносӣ ва устурашиносӣ ҳамчун риштаи восита амал менамояд. Агар этнолингвистика ба таври ҷиддӣ муносибатҳои забониро биомӯзад, вале устурашинос дар он ҳолате ба устурашиносӣ машғул мешавад, ки ҳудуди маводи он маълум гардад. Чунки имрӯз маводи таҳқиқи устурашиносӣ ҳеле густурда аст. Зимнан бояд гуфт, ки риштаҳои фарҳангшиносӣ, равонишинии мардумӣ ва устурашиносӣ ҳамчун ҳадафи аслии худ бо ҳолатҳое машғул мешаванд, ки онҳо ба таври кулӣ аз семиотика ва маводи фолклорӣ ва забоншиносӣ иборат мебошанд. Ҳоло пажӯҳандагони этнолингвистика ҳамчун риштаи ихтисосӣ дубора онро эҳё сохта, маводи пажӯҳиш ва вазифаи онро муайян менамоянд. Ба ин васила Н.И.Толстой боз ба ду самти муҳими этнолингвистика ишорат кардааст. Яке ин, ки этнолингвистикаро метавон як баҳши забон ва маводи таҳқиқи онро забон ва

муносибати он бо фарҳанги мардум дониш. Дигар он, ки этнолингвистика рақиби забоншиносӣ, мардумшиносӣ, фолклоршиносӣ, фарҳангишиносӣ, чомеашиносӣ (соцсиология) нест. Он риштаи мустақиле буда, дар ҳамбастагии ин илмҳо қарор дорад, дар бисёр ҳолатҳо ба мавод ва пажӯҳиши онҳо, ҳамчун таҳқиқи умумӣ, таъя менамояд [ниг.: Толстой, 1995, с. 27-40].

Инак, барои таҳқиқи масъалаҳои вобаста ба этнолингвистика муайян кардани робитаи он бо илмҳои дигар, ба монанди забоншиносии умумӣ, этнография, забоншиносии иҷтимоӣ, фолклоришиносӣ муҳим аст. Чунки таҳқиқи этнолингвистика маҳз ба маводи забони ин ришатҳо пайвастагӣ дорад. Ба ин сабаб таҳқиқи забон ва чомеа диққати пажӯҳандагони онро бештар ҷалб намуда, забон, мардум ва наҷоди этносӣ дар тӯли таърих ва имрӯз дар пайвастагӣ таҳқиқ мешаванд. Ба ин васила забон ва чомеа, забон ва иқтисодиёт аз мавзӯҳои муҳими этнолингвистика мебошанд. Пажӯҳанда ин масъалаҳоро аз давраҳои пеш, ки ҳанӯз забон чун забони миллат шакл нагирифтааст, таҳқиқ намуда, ба ҷи гуна ба вучуд омадани забони миллий, вижагиҳои он ҷи гуна аст, низ диққат медиҳад.

Маълум аст, ки ҳар забони хурду бузург дорои сохторе буда, аз замони пайдоиши худ то имрӯз таҳаввул намудааст. Гоҳе рушд кардааст ва гоҳе ба бўҳрон гирифта шудааст, ҳатто бисёр забонҳое буданд, ки дар тӯли таърих аз байн рафтаанд. Ҳамаи забонҳои дунё пеш аз соҳиби хат шудан асосан ба таври гуфторӣ фаъол буданд. Ҳар забон дорои лаҳҷа, ғӯиш, гуфтори рамзӣ, баёни сода, баёни гуфторӣ, баёни адабӣ аст. Чунин ҳам ба назар мерасад, ки гоҳе забони меъёрии адабӣ аз забони расмӣ тафовут пайдо кардааст. Таҳқиқи ин масъала аз нигоҳи этнолингвистикӣ нисбати забони тоҷикӣ низ муҳим мебошад.

Ҳамчунин этнолингвистика таҳқиқ менамояд, ки ҳар забон ҷи гуна соҳиби хат гардидааст ва маҳз ба воситаи хат то ҳади имкон дастовардҳои худро ба наслҳои баъдӣ интиқол додааст. Забони адабӣ, ки ба воситаи хат устувор мешавад, асоси пешрафти забони миллий мегардад. Дар айнаи замон барои шакл гирифтани он ғӯиши минтақавӣ нақш дорад. Адибон ва пажӯҳандагони соҳибзабон бо истифодаи забони маҳалҳои гуногун, бахусус вожаҳои муҳими шевагӣ, ки аз замонҳои

гузашта ҳифз шудааст, забони адабиро такмил медиҳанд. Ҳамин гуна шароити муносиб дар садаи XX барои забони тоҷикӣ муҳайё гашт. Агарчи забони адабии тоҷикии форсии дарӣ барои равшанфикрони кишварҳои форсизабон фаҳмо аст ва садаҳои пешин забони расмӣ тоҷикиро дар давлатҳо (аз ҷумла аморати Бухоро) форсӣ мегуфтанд, пас аз соли 1924 забони тоҷикӣ бо ҳамин ном расмияти давлатӣ пайдо кард. Пажӯҳишгари олмонӣ Лутс Жехак (Rzehak Lutz) бо равишҳои гуногуни забоншиносӣ, аз ҷумла этнолингвистӣ, дигаргуниҳои забони тоҷикиро дар асоси маводи солҳои 1900-1956 мавриди таҳқиқ қарор дода, аз истилоҳи форсӣ ба истилоҳи тоҷикӣ гузаштанро дар асоси далелҳо нишон додааст [ниг.: Rzehak, 2001].

Яке аз вазифаҳои риштаи этнолингвистика он аст, ки дар асоси маводи мавҷуд ба масъалаҳои таъсири лаҳҷаҳои маҳаллӣ нисбати рушди забони адабӣ, сабки умумӣ забони адабӣ, забони асарҳои бадеӣ, забони матнҳои фолклорӣ ва ғайра бояд таваҷҷуҳ кард. Барои он ки пажӯҳанда дар асоси пажӯҳиши этнолингвистика натиҷаи дилхоҳ ва мантиқӣ ба даст орад, ҳар масъаларо бояд дар асоси санадҳои илмӣ таърихӣ ва фарҳангии минтақа мавриди пажӯҳиш қарор диҳад.

Масъалаи дигари пажӯҳиши этнолингвистика аз он иборат аст, ки забон бояд дар асоси сачашмаҳои осори бостонӣ, боварҳои мардумӣ, маросимҳо, оинҳо, устураҳо, афсонаҳо ва ба таври кулӣ фарҳанги суннатӣ ва одоби муоширати мардумӣ таҳқиқ шавад. Дар он сурат маълум мешавад, ки кадом осоре аз гузашта ба забони мавриди таҳқиқ ба мерос мондааст. Аз пажӯҳиш ҳувайдо мегардад, ки маводи мавҷудаи забон дар рафти таърих чӣ вижагиҳои маҳаллӣ, қавмӣ, миллий, суннатӣ ва эстетикӣ доштанд.

Табиист, ки ҳар забон шароит ва ҳолати зиндаи худро дорад. Барои омӯхтани ин вазъияти зинда забони гуфторӣ муҳим аст. Дар ин ҷо ба масъалаи пажӯҳиш аз ҷиҳати муқоисавӣ ва ё типологӣ бояд наздик шуд, ки чӣ гуна забони ягонаи давлатӣ ба вучуд омад. Нақши забони воҳид дар он кишваре, ки забонҳои зиёд дар он фаъоланд, чӣ гуна аст? Барои этнолингвистика муҳим аст, ки забонҳои дигари он кишвар низ мавриди таҳқиқ қарор гиранд ва таъсири забони давлатиро ва ё, баръакс, таъсир забонҳои дигари

он кишварро ба забони давлатӣ биомӯзад. Ин масъала дар собик Шӯравӣ, бахусус дар Тоҷикистон, ҳанӯз дуруст таҳқиқ нашудааст. Мо медонем, ки дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ забони русӣ ҳамчун забони расмӣ умумидавлатӣ дар иҷрои вазифаҳо ва сохтори забонҳои он кишвар таъсир дошт. Яке аз масъалаҳои этнолингвистика омӯхтани ҳамин масъала низ мебошад. Ҳоло дар ҳар кишвари мустақили Иттиҳоди Шӯравӣ қонунҳо дар бораи забони давлатӣ ба вуҷуд омадааст, ки ин барои аз нигоҳи этнолингвистӣ омӯхтани забон маводи арзишманд медиҳад. Ба таври кулӣ имрӯзҳо риштаи этнолингвистика ба пажӯҳиши масъалаҳои мубрами зерин бояд машғул бошад:

1. Маълум аст, ки ҳар забон дорои таърихи худ буда, дар айни замон бо баъзе забонҳо хеши наздик ва ё дур аст. Аз ин ҷиҳат омӯхтани таърихи этникии ин ё он миллат дар пайваस्ताгии решаҳои пайдоиши забон яке аз вазифаҳои риштаи этнолингвистика мебошад. Барои он ки ин масъала таҳқиқ шавад, пеш аз ҳама ба таърихи пайдоиши халқ ва забони вай бояд таваҷҷуҳ кард, ки инро асосан этнолингвистика таҳқиқ менамояд. Вобаста ба ин муҳаққиқ бояд ба таърихи қавмҳо ва ё миллатҳои минтақа, водӣ, маҳал, ҳатто деҳа аҳамият диҳад. Ин масъаларо пажӯҳишгари этнолингвистика дар асоси сарчашмаҳои пешинаи таърихи миллат бо ёрии маводи мавҷуди таърихӣ, инсоншиносӣ, бостоншиносӣ, фолклоршиносӣ, шевашиносӣ ва дигар осори хаттӣ мавриди таҳқиқ қарор медиҳад.

2. Омӯхтани таъсири мутақобилаи забонҳои ҳамсоя, ки хеш нестанд. Ин забонҳо ба кадом роҳҳо ба ҳамдигар таъсир расонидаанд? Чӣ гуна дар минтақае, ки дар он ҷо намояндагони забонҳои бегона дар тӯли садсолаҳо зиндагӣ карда, ба якдигар омезиш ёфтаанд ва бо ду ё чанд забон (тоҷикӣ, русӣ, ўзбекӣ, қирғизӣ) суҳбат мекунанд? Бояд гуфт, ки дар баъзе минтақаҳои Осиёи Миёна суруд, афсона, зарбулмасал, чистон, ривоят ва дигар жанрҳои фолклориро ба чанд забон, ҳатто ба таври омехта ба қор мебаранд, ки то ҳол таҳқиқи илмӣ нашудааст. Яъне дузабонӣ (билгвизим) ва бисёрзабонӣ (мултилингвизм) дар кишвари мо ҳанӯз ба таври бояду шояд мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Ба ин ҳама метавон аз тариқи пажӯҳиши этнолингвистӣ посухи илмӣ пайдо кард.

3. Дар воқеъ барои таҳқиқи этнолингвистика забон муҳимтарин нишонаи этнос мебошад. Маҳз ҳамин нишона водор месозад, ки масъалаҳои зиёди этнолингвистӣ пажӯҳиш шавад ва барои омӯхтани тамаддуни башарӣ ҳиссагузори сураат бигирад. Барои дарки бештар ва дақиқтари решаи пайдоиши этнос таҳқиқи шеваи гуфтори одамон, овошиносӣ, вожашиносӣ, онамастика, анвои топонимҳо, лаҳҷаҳои маҳаллӣ ва ғайра зарур аст.

4. Дар амалӣ намудани пажӯҳишҳои этнолингвистика равишҳои кори илмӣ муҳим мебошанд. Аз ҷумла, равиши ба таври умумӣ ва муназзаму пай дар пай омӯхтани решаи пайдоиши (этногенези) этнос; тасвири этнолингвистӣ; таҳияи ҷадвалҳои махсус; нақшаҳои густариши забон; этногенез ва ҷуғрофияи таърихӣ; таърихи этникии минтақа ва ба таври кулӣ густариш ва пайвастагии забонҳо бояд мавриди пажӯҳиши риштаи этнолингвистика қарор гиранд.

5. Барои он ки муҳаққиқ дар асоси пажӯҳиш ба натиҷаи дилхоҳ ва мантиқӣ ноил гардад, бояд ба таври ҷиддӣ дар асоси санадҳои илмӣ таърих ва фарҳанги минтақаро дар партави осори таърихӣ бозбинӣ намояд. Масалан, агар мо бо пажӯҳиши этнолингвистикаи тоҷикон машғул шавем, пеш аз ҳама бояд марзҳои ҳам таърихӣ ва ҳам фарҳангии тоҷикони Осиёи Марказӣ, Афғонистон ва Эронро муайян намоем. Барои ин кор яке аз сарчашмаҳои арзишманд китоби «Тоҷикон»-и Б.Ғафуров мебошад.

6. Маводи аслии этнолингвистика забони этнос аст. То ки пажӯҳандаи ин ришта натиҷаи дилхоҳ ба даст оварад, оид ба густариши як матн (ҳатто як вожаи муҳим) дар як забон аз харитаи забонҳои маҳаллӣ ва харитаи забонҳои олам истифода шавад. Дар ин бора аз фаъолияти илмӣ нақшасозии забоншиносони кишварҳои ғарбӣ, амрикоӣ ва ҳамчунин русҳо, ки қорҳои хуберо анҷом додаанд, метавон истифода кард. Бо ин равиш ҷойгоҳи забони тоҷикиро, ки вожаҳои зиёде аз гурӯҳи забонҳои эронӣ то замони мо расидааст ва ё шакли дигари ин вожа дар забонҳои дигар мавҷуд аст, метавон дақиқтар муайян кард.

7. Ин аст, ки пажӯҳиши вожаҳо барои дарки бештари худшиносии миллӣ аз тариқи забони маҳаллӣ ва забони ниёгон, ба воситаи таҳқиқи овозҳо, ҳарфҳо, маънии вожаҳо, маънои рамзии онҳо, муҳим мебошад. Ин гуна таҳқиқот аз ҷониби олимони

рус А.А. Потебня нисабти забони русӣ сурат гирифтааст, ки барои корҳои пажӯҳишии забонҳои дигар, аз ҷумла тоҷикӣ, ҳамчун таҳқиқоти назарӣ арзишманд аст.

8. Масъалаи дигари пажӯҳиши этнолингвистика он аст, ки забон дар сачашмаҳои осори бостонӣ, боварҳои мардумӣ, маросимҳо, оинҳо, устураҳо, афсонаҳо ва ба таври кулӣ фарҳанги суннатӣ ва одоби муоширати мардумӣ чӣ гуна мавриди истифода қарор гирифтааст. Кадом чизҳое аз гузашта ба мо расидааст ва онҳо дар рафти таърих чӣ вижагиҳои қавмӣ, маҳаллӣ, миллий, суннатӣ ва эстетикӣ доштанд ва то имрӯз дар байни мардум чӣ нишонаҳое айнан ё бо тағйирот дида мешаванд.

9. Барои амалӣ намудани ин корҳо имрӯзҳо воситаҳои техникӣ ба пажӯҳандагон дастҳои муфид мебошанд.

Ин аст, ки этнолингвистика бояд тағайюрати забонро дар раванди таърих биомӯзад. Агар мо ба забони тоҷикӣ назар намоем, пас бояд ҷойгоҳи забони тоҷикиро дар байни забонҳои ҳиндуаврупоӣ бишносем. Дар ин маврид вожаҳо ва дигар ҳамгуниҳои забонҳои ҳешовандро бояд биомӯзем. Таърихи пешинаи вожаҳои тоҷикиро аз ҷиҳат решашиносӣ таҳқиқ намоем, то бидонем, ки кадом вожаҳои тоҷикӣ бо кадом роҳҳо аз забонҳои дигар ба забони мо гузаштааст. Вожаҳои иқтибосӣ чӣ гуна ба забони мо роҳ ёфтаанд ва иқтибоси вожаҳо дар гуфтори мардум чӣ гуна аст.

Дар ин самт сиёсати забоншиносии давлат муҳим аст, ки барои омӯхтани забон шароит муҳайё кардааст. Маъмулан ҳамаи давлатҳои дунё барои рушди забони давлатӣ талош менамоянд. Ин талошро дар асосӣ қонунҳо муайян мекунанд. Дар натиҷа барои рушди ҳар забони миллии давлатӣ шароити мусоид фароҳам оварда мешавад, ки пажӯҳандагон дар асоси он фаъолият менамоянд.

Ҳоло пажӯҳандагон дар мақолаҳо ва рисолаҳои илмӣ этнолингвистии худ ба таҳқиқи матнҳои фолклорӣ, ҳамчун маводи арзишманд аҳамият медиҳанд. Чунки маводи фолклорӣ дар пайвастагии шахс ва фарҳанги суннати этнос (қабила, халқият, миллат) эҷод шудааст. Дар маводи фолклорӣ аз тариқи забон рӯзгори моддӣ ва маънавии ҳамон этнос (мардум) инъикос ёфтааст.

Аз солҳои 60-уми садаи XX бо роҳбарии И. Левин (1919-2018) дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ фолклоршиносони тоҷик ба таҳияи «Куллии фолклори тоҷик» шурӯъ намуданд, ки ҳангоми ба нашр омода намудани ин куллият равишҳои этнолингвистӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Пажӯҳандагони тоҷик бо равиши этнолингвистӣ каталогҳои жанрҳои хурди фолклорӣ (байт, дубайтӣ, рубой, зарбулмасал, чистон)-ро таҳия намуданд. Ҳангоми нашри ҷилди аввали «Куллии фолклори тоҷик» (1981) аз равиши этнолингвистика истифода шудааст. Матнҳо қомилан бо лаҳҷа буда, баъдан дар китоб сигнатураҳои матнҳо, харитаи Осиёи Марказӣ, ҳудуди сабти матнҳо, нақшаи омӯхта шудани маҳалҳо, рӯйхати маҳалли навишти матнҳо, хроносотсиограммаи умумии матнҳои Т001-Т419, матнҳо, рӯйхати ҷамъқунандагони матнҳои ҷопшуда, рӯйхати ғўяндагони матнҳои ҷопшуда, хроносотсиограмма ва картограммҳо кодификатори услуб, феҳристи услуб, каталоги типҳои афсонаҳо, феҳристи мавзӯҳо оварда шудааст [ниг.: Куллии фолклори тоҷик. Ҷ.1., 1981].

Агарчи ба масъалаҳои назарии этнолингвистика забоншиносони тоҷик то имрӯз камтар ба таври мушаххас, таваҷҷуҳ намудаанд, вале лаҳҷашиносон дар раёнда таҳқиқи худ ба таври қуллӣ он маводеро, ки муҳаққиқони этнолингвист бояд таҳқиқ намоянд, ғирдоварӣ, нашр ва пажӯҳиш намудаанд. Бо вучуди ин дар Тоҷикистон рисолаҳои низ ҷоп шудаанд, ки бевосита масъалаҳои этнолингвистикаро дар бар мегиранд [маслан, ниг.: Матробов, 2012; Кабилов, 2016].

Дар ғўли солҳои ғузашта рисолаҳои илмӣ ва маҷмӯаҳои зиёди фолклорӣ ба нашр расидаанд, ки аз онҳо ҳамчун аз маводи этнолингвистӣ метавон дар оянда барои пажӯҳиши масъалаҳои ғуноғуни он истифода шавад [аз ҷумла, ниг.: Амонов, 1963; Куллии фолклори тоҷик. Ҷ. I, 1981; Куллии фолклори тоҷик. Ҷ. IV, 1986; Тилавов, 1989; Куллии фолклори тоҷик. Ҷ. V, 1992; Муродов, 2006; Ёрзода, 2007; Ёрзода, 2013; Раҳмонӣ, 2015; Раҳмонӣ, 2017; Ҳомидов, 2018].

Ҳамин тавр, пажӯҳандагони этнолингвистика ба таври ғустурда ба маводи риштаҳои ғуноғуни забоншиносӣ ва мардумшиносӣ мурочиат намуда, дар айни замон ҳангоми пажӯҳиши муносибати забон ва этнос ба осори фолклорӣ низ

така менамоянд. Акнун фурсати он расидааст, ки забоншиносони мо низ ба масъалаҳои назарӣ ва амалии этнолингвистика ва иртиботи он бо фолклор бештар аҳамият диҳанд. Дар охир ёдовар шуданро лозим медонем, ки аксари мақолаҳо ва рисолаҳои илмӣ вобаста ба таҳқиқи лаҳҷаҳои тоҷикӣ ва маҷмӯаҳои фолклорӣ метавонанд барои пажӯҳиши этнолингвистика маводи арзишманд диҳанд.

КИТОБНОМА

1. Амонов Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р.Амонов. – Душанбе: Нашриёти АФ РСС Тоҷикистон, 1963. – 346 с.
2. Алпатов, В. М. История лингвистических учений : учеб. пособие для вузов / В. М. Алпатов. — 4-е изд., испр. и доп. – М. : Языки славян. культуры, 2005. – 368 с.
3. Афанасьев А. Н. Происхождение мифа: Статьи по фольклору, этнографии и мифологии / Сост., подготовка текста, статья, коммент. А. Л. Топоркова / А. Н. Афанасьев. – М.: Индрик, 1996. – 640 с.
4. Бартминьский, Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике : пер. с польск. / Е. Бартминьский. — М. : Индрик, 2005. – 512 с.
5. Бромлей, Ю. В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. — М.: Наука, 1983. – 418 с.
6. Буслаев Ф. И. Историческая хрестоматия церковнославянского и древнорусского языков / Сост. Б.А.Успенский / И.Ф.Буслаев. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 856 с.
7. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 400 с.
8. Жарскиене Р. Коллекции архива литовского фольклора и перспективы их оцифровывания. [Элект. рес]: Режим доступа: // http://genocid.lt/UserFiles/File/ES/ORAHIS/Pranesimai/RU/Ruta_Zarskie_ne_RU.pdf
9. Ёрзода Т. Фолклори Яғноб / Т. Ёрзода. – Душанбе: Империял-Групп, 2007. – 330 с.
10. Ёрзода Т. Мардуми боварт таъбирт суғдӣ зивокӣпӣ. Боварҳо ва таъбирҳои этнолингвистикӣ дар забони суғдӣ / Т. Ёрзода. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 118 с.
11. Кабакова, Г. И. Французская этнолингвистика: проблематика и методология / Г. И. Кабакова // Вопросы языкознания. – 1993, № 6. – С. 100–113.

12. Кабиров Х. Ш. Этнолингвистическое исследование бытовой лексики языка таджиков Китая (на материале этнической группы сарыкольцов) / Х. Кабиров. – Душанбе: ТНУ, 2016. – 332 с.
13. Кербелите Б. Историческое развитие структур и семантики сказок (на материале литовских волшебных сказок) / Б. Кербелите. – Вильнюс: Вага, 1991. – 382 с.
14. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология / В. В. Красных. – М., 2002. – 284 с.
15. Кузнецов А. М. Этнолингвистика // Большая рос. энцикл. / Гл. ред. С. Л. Кравец. – М.: 2005-2009 // <https://bigenc.ru/linguistics/text/4917009>
16. Куллиёти фолклори тоҷик. Ҷ. I. Масалҳо ва афсонаҳо дар бораи ҳайвонот / Тартибдиҳандагон И. Левин, Ҷ. Рабиев, М. Явич. М., 1981. – 389 с. (Ба забони тоҷикӣ ва русӣ).
17. Куллиёти фолклори тоҷик. Ҷ. IV. Зарбулмасалҳо / Тартибдиҳандагон: Б. Тилавов, Ф. Муродов, Қ. Хисомов. Душанбе: Дониш, 1986. – 322 с.
18. Куллиёти фолклори тоҷик. Ҷ. V. Зарбулмасалҳо / Тартибдиҳандагон: Б. Тилавов, Ф. Муродов, Қ. Хисомов. Душанбе: Дониш, 1992. – 240 с.
19. Матроров С. Традиционные игры ваханцев: этнолингвистический очерк / С. Матроров. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 209 с.
20. Мирзоев С. Суннатҳои маҳалии мардуми Ягноб / С. Мирзоев. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 107 с.
21. Муродов Ф. Воситаҳои тасвири бадеӣ дар ҳамосаи «Гӯрғулӣ» / Ф. Муродов. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 300 с.
22. Мэллори, Дж. П. Индоевропейские прародины / Дж. П. Мэллори // Вестник древней истории. – 1997, № 1. – С. 61–82.
23. Перехвальская, Е. В. Этнолингвистика: учебник для академического бакалавриата / Е. В. Перехвальская. – М.: Юрайт, 2018. – 351 с.
24. Попов Ю. Н. Гумбольдт (Humboldt) Вильгельм // Большая советская энциклопедия [в 30 т.] / Гл. ред. А. М. Прохоров. 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1969-1978.
25. Потебня А. А. Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – 616 с.
26. Рахимов Д., Муродов Ф. Ганҷинаи фолклори тоҷик / Д. Рахимов, Ф. Муродов // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. А-М. – Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи ЭМТ, 2015. – С. 201.
27. Раҳмонӣ Р. Насри гуфтории тоҷикони Бухоро / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: Адиб, 2015. – 336 с.
28. Раҳмонӣ Р. «Шоҳнома» дар байни тоҷикон / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: Сино, 2017. – 400 с.
29. Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: МДМТ, 2021. – 544 с.

30. Самарин Д. А. Г. Шухардт обучении Г. Пауля и Лейпцигской школы / Д. А. Самарин // Известия Южного федерального университета. Филологические науки. – 2016. – Вып. 1. – С. 141–147.
31. Тилавов Б. Таджикские пословицы и поговорки. [Опыт количественного анализа таджикского фольклора]. Т. 2. (Исследование современного устного репертуара) / Б. Тилавов. – Душанбе: Дониш, 1989. – 232 с.
32. Толстой Н. И. О некоторых этнолингвистических наблюдениях А. А. Потебни / Н. И. Толстой // Потебнянські читання. Київ, 1981. – С. 68–81.
33. Толстой Н. И., Некоторые проблемы и перспективы славянской и общей этнолингвистики / Т. И. Толстой // Изв. АН СССР, сер. ЛиЯ, 1982, т. 41. – № 5. – С. 397–405.
34. Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М., 1995. – 512 с.
35. Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического: Избранное / В. Н. Топоров. – М.: Изд. группа «Прогресс-Культура», 1995. – 624 с.
36. Уорф Б. Л. Наука и языкознание. Лингвистика и логика. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б. Л. Уорф // Новое в лингвистике. М., 1960. Вып. 1. – С. 202–219.
37. Хаймс Д. Этнография речи / Д. Хаймс // Новое в лингвистике. М.: Прогресс, 1975. Вып. 7. – С. 42–95.
38. Хойер Г. Антропологическая лингвистика / Г. Хойер // Новое в лингвистике. М., 1965. Вып. 4. // <https://classes.ru/grammar/151.new-in-linguistics-4/source/worddocuments/12.htm>
39. Хомидов Д. Забони тоҷикӣ ва номшиносӣ / Д. Хомидов. – Душанбе: Сино, 2018. – 272 с.
40. Шарафутдинова Н. С. Теория и история лингвистической науки. – 3-е издание, исправленное и дополненное / Н. С. Шарафутдинова. – Ульяновск: УлГТУ, 2012. – 346 с.
41. Этнолингвистический словарь славянских древностей: Проект словаря. Предварительные материалы / отв. ред. Н. И. Толстой; Ин-т славяноведения и балканистики АН СССР. — М.: Изд-во АН СССР, 1984. – 172 с.
42. Hymes D. H., Directions in (ethno-)linguistic theory / D. H. Hymes // Transcultural studies in cognition. – Menasha, 1964.
43. Language in culture and society. A reader in linguistics and anthropology / Edited by: D. H. Hymes. N. Y. – [a. o.], 1964. – 764 p.
44. Mathiot M. Ethnolinguistics: Boas, Sapir and Whorf revisited / M. Mathiot. – The Hague, 1979. – 323 pp.

45. Rzehak Lutz. Vom Persischen zum Tadschikischen. Sprachliches Handeln und Sprachplanung in Transoxanien zwischen Tradition, Moderne und Sowjetmacht (1900–1956). Wiesbaden: Reichert Verlag, 2001, xx, 456 S.
46. Studies in southwestern ethnolinguistics. Meaning and history in the languages of the American Southwest / Edited by: Dell H. Hymes, Bittle, E. William The Hague – P., 1967. – 464 p
47. Thoms W. (Ambrose Merton) Folklore // Dundes A. The Study of Folklore. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.J. 1965. – pp.4-6.

ЭТНОЛИНГВИСТИКА ВА ФОЛКЛОР

Дар мақола кӯшиш шудааст, ки дар бораи риштаи этнолингвистика ва муносибати он бо илмҳои дигар, бахусус фолклор, маълумот дода шавад. Аз ин нажӯҳои ба назар мерасад, ки дар асри XIX-XX риштаҳои фолклор (адабиёти гуфторӣ), этнография (мардумшиносӣ), этнология (мардумшиносӣ), антропология (инсоншиносӣ), диалектология (шеваишиносӣ, лаҳҷашиносӣ, ғӯишиносӣ), этнолингвистика (забонишиносӣ қавмӣ ё мардумӣ), этнопедагогика (педагогикаи қавмӣ ё мардумӣ), лингвофолклористика (забонишиносӣ фолклорӣ) ва ғайра ба вуҷуд омада, онҳо бо этнолингвистика иртибот доранд. Маълум мешавад, ки этнолингвистика забонро дар пайвастиҳои фарҳанги суннатҳои ҷомеа дар раванди зиндагии ҷамъияти гурӯҳи одамон таҳқиқ менамояд. Муаллифи мақола оид ба таърихи пешинаи ба вуҷуд омадани этнолингвистика сухан ронда, ба он ишора намудааст, ки нажӯҳандагон Ф.В. Хумболдт, Ф.И. Буслаев, А.Н. Афанасьев, А.А. Потебня, Г.Э.М. Шухардт, Э. Сетир, Ф.У. Баос, Б. Уорф, Н.И. Толстой ва дигарон дар шакл гирифтани ин ришта ҳиссаи арзанда гузоштаанд.

Калидвожаҳо: этнолингвистика, этнос, лингвофолклористика, фолклор, этнография, суннатҳои мардумӣ, матни фолклорӣ, маросим, семантика.

ЭТНОЛИНГВИСТИКА И ФОЛЬКЛОР

Автор статьи попытался определить взаимосвязь этнолингвистики с фольклором. Из содержания статьи можно сделать вывод, что в XIX-XX веках в науке появились новые отрасли как: фольклор, этнография, этнология, антропология, диалектология, этнолингвистика, этнопедагогика, лингвофолклористика и др. Все они неразрывно связаны с этнолингвистикой. Этнолингвистика изучает язык

в контексте традиционной культуры общества в процессе социальной жизни группы людей. Автор рассуждает об истории зарождения этнолингвистики, указывая на то, что исследователи Ф.В.Гумбольдт, Ф. И. Буслаев, А. Н. Афанасьев, А. А. Потебня, Г.Э.М.Шухардт, Э. Сепир, Ф.У. Баос, Б. Уорф, Н. И. Толстой и другие внесли ценный вклад в создание этого раздела науки.

Ключевые слова: этнолингвистика, этнос, лингвофолклористика, фольклор, этнография, народная традиция, фольклорный текст, обряд, семантика.

ETHNOLINGUISTICS AND FOLKLORE

The author of the article tried to determine the relationship between ethnolinguistics and folklore. From the content of the article, it can be concluded that in the XIX-XX centuries other branches of science appeared in the field of science, such as: folklore, ethnography, ethnology, anthropology, dialectology, ethnolinguistics, ethnopedagogy, lingofolkloristics, etc., and all these sciences are inextricably linked with ethnolinguistics. It turns out that ethnolinguistics studies language in the context of the traditional culture of society in the process of social life of a group of people.

The author tells about the history of the origin of ethnolinguistics, pointing out that the following researchers: F.V. Humboldt, F.I. Buslaev, A.N. Afanasyev, A.A. Potebnya, G.E.M. Schuhardt, E. Sapir, F.U. Baos, B. Wharf, N. I. Tolstoy and others made valuable contributions to the creation of this branch of science.

Key words: ethnolinguistics, ethnos, linguofolkloristics, folklore, etnography, folk tradition, folklore text, ritual, semantics.

Маълумот дар бораи муаллиф: Равшан Раҳмонӣ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ, д. и. ф. Тел.: (+992) 919 89 02 08. E-mail: ravrahmon@mail.ru

Сведения об авторе: Раҳмони Равшан – Таджикский национальный университет, профессор кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы, д.ф.н, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел.: (+992) 919 89 02 08. E-mail: ravrahmon@mail.ru

Information about the author: Rawshan Rahmoni – Tajik National University, Professor of the department of the theory of the modern Tajik-Persian literature. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17. Tel.: (+992) 919 89 02 08. E-mail: ravrahmon@mail.ru.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва ахбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкардааш бояд мубрами мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, ҳулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмӣ амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғаз сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набояд. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷойи кор, вазифа, нишони ҷойи зист, шохис (индекс)-и шӯъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишони почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳии дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола – 1 саҳифа;
- ахбор – 8 саҳифа, натиҷаи он – 0,5 саҳифа;

- тақриз – 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ – 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузори ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айни С. Кулӣёт. Ҷ. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, – 1958. – 555 сах.

2. Пугачев В.П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айни С. Маъноӣ калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

СУХАНШИНОСӢ, №2. 2021

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишони мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, хучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» - 77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

3. Айни С. Куллиёт. Ч. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

4. Пугачев В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» - 77755

Наш веб-сайт: **www.iza.tj**; E-mail: **iza_rudaki@mail.ru**

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, avenue, Rudaki 21, Institute of Language and Literature named after Abuabdulla Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature", Tel .: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: **www.iza.tj**; E-mail: **iza_rudaki@mail.ru**

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

ISSN 2308-7420

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

**Rudaki Institute of Language and Literature of the
Academy of Sciences of Tajikistan**

**№ 2.
2021**

Established in
2010 published
quarterly

Quarterly journal established in 2010 by
the Rudaki Institute of Language and
Literature of the National Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan,

Chief Editor
Askar Hakim
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Abdumannonov Abdurahmon,
Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary
Olim Bukhoriev

Address: Attn. Sukhanshinosi editor,
Rudaki Institute of Language and
Literature of the National Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan,
office 11, Rudaki Av. 21, Dushanbe
city, 734025. Phone.: (+992 372) 27-
11-70;

Ham beб-caйr: <https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: sukhanshinosi.iza.tj

Subscription Index in "Pochtai Tojik"
77755

Journal was re-registered by the
Ministry of Culture of the Republic of
Tajikistan, the first edition is from 5
April, 2012 year, № № 0098, the second
edition is from 12 November, 2015
year, № 0095. and the third edition is
from 7 September 2017 year, № 023/
мч-97

Editorial team:

B. Sharifzoda (Director of the ILLAR NAST)
M. Mulloahmad (Corres. mem. of the NAST)
Mirzo Hasani Sulton (Corres. mem. of the NAST)
Nizomiddin Zohidi (Corres. mem. of the NAST)
Sayfiddin Nazarzoda (Corres. mem. of the NAST)
Abdunabi Sattorzoda (d.ph.s., professor)
Olimjon Khojamurodov (d.ph.s., professor)
Hokim Qalandariyon (d.ph.s., professor)
P. Jamshed (d.ph.s., professor)
T. Mardoni (d.ph.s.)
Sufizoda Shodimuhammad (d.ph.s.)
Muruvvatien Jamila (d.ph.s.)
Mirzoev Sayfiddin (c.ph.s.)
Muhammadiev Shamsiddin (c.ph.s.)
Majnunov Abdulamin (c.ph.s.)
Malikzod Azurat (c.ph.s.)
Alamshoev Shervonsho (c.ph.s.)

International iditorial colleague: Francis Richard
(France), Sharif Shukurov (Russia), Ali Akbarshoh
(India), Orifi Navshohi (Pakistan), Mujibi Mehrood
(Afghanistan), Alexander Heyser (Germany), Jafar
Muhammad (Uzbekistan), Sadri Sadiev
(Uzbekistan)

**Dushanbe © Rudaki Institute of Language and
Literature of the National Academy of Sciences of
the Republic of Tajikistan 2021**

**The scientific journal «Sukhanshinosi» has included
in the list of peer-reviewed scientific journals of the
High Attestation Commission of the Republic of
Tajikistan.**

*Ба матбаа супорида шуд _____
Барои нашр имзо шуд _____
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 15,2. Андоза 70x100¹/₈.
Адади нашр 500 нусха. Супориши №__.*

МН «Дониш»

*Муассисаи нашриявӣ «Дониш»-и АИ ҶТ
ш.Душанбе, 734063, кӯчаи Айнӣ, 299/2.*